

1963-

INSTITUTUL NATIONAL
AL
PATRIMONIULUI
BIBLIOTECA
Nr. Inv. 9098

Cheia 5 A.

SESIUNEA STIINTIFICA A DIRECTIEI MONUMENTE LOR ISTORICE

ianuarie 1963

Multiplicat de

CDCAS centru de documentare pentru construcții
arhitectură și sistematizare

INSTITUTUL NATIONAL
AL
PATRIMONIULUI
BIBLIOTECA
Nr. Inv. 4098

25 / DMASĪ

C U V I N T I N A I N T E

Arh. Virgil Bilciurescu

Acest volum cuprinde comunicările ținute în cadrul primei sesiuni științifice organizată de Direcția Monumentelor Istorice (București 22 - 24 ianuarie 1963).

Sînt primele roade, care se publică, ale cercetărilor științifice organizate în cadrul acțiunii de restaurare a monumentelor și în funcție de problemele generate de aceasta. Ceea ce caracterizează astăzi structura și activitatea Direcției Monumentelor Istorice este că spre deosebire de organele mai vechi, avînd drept preocupare monumentele - organe fie administrative, de avizare și control, fie de proiectare - direcția constituie un aparat complex și activ, avînd în centrul activității ei problema restaurării monumentelor. Este de asemenea caracteristică direcției, concepția nouă materialist-istorică asupra restaurării. Conform acestei concepții restaurarea nu se limitează nici la măsurile de conservare ale monumentului, așa cum el a parvenit pînă la noi, cu aspectul lui " romantic ", " paseist ", nici nu procedează excesiv la reconstituirea numai a celei mai vechi faze, ci tinde să-l valorifice istoric sub toate aspectele, să redea imaginea trecutului monumentului, a rolului său în cadrul unității istorice care l-a creat, a importanței lui pentru istoria patriei noastre.

Se cuvine să se precizeze că acest tip de restaurare a fost practicat și în trecut de unii restauratori mai avansați ca vederi, dar nu constituia o metodă generalizată.

Acest lucru se face atît pe calea reparării și readucerii fiecărui element al monumentului la forma lui cea mai caracteristică, cît și prin depistarea, desvelirea și punerea în evidență a urmelor transformărilor pe care el le-a suferit, în sfîrșit prin degajarea monumentului de intervențiile mai noi cu caracter de improvizații și expedient, și prin sistematizarea ansamblor și amenajarea lor muzeistică. Adesea chiar în incinta monumentelor se amenajează mici expuneri de piese și documente de interes local.

Toate acestea presupun o cât mai bună și cât mai sistematică cunoaștere a monumentelor. Cunoașterea, cercetarea științifică a monumentelor este un proces mai amplu cu specificul lui care îl deosebește de cercetările obișnuite în disciplinile înrudite ale istoriei de arhitectură, istoriei de artă, arheologie și muzeografie. În adevăr cercetarea monumentelor în vederea restaurării presupune stabilirea istoricului monumentului, a fazelor lui de construcție, cu precizarea tehnicii, formelor și elementelor decorative corespunzătoare fiecărei faze, cu valoarea și încadrarea stilistică a fiecărui element, în sfârșit cu explicarea funcțională a ansamblelor. Toate acestea fac necesară îmbinarea în cadrul aceluiași studiu-practic vorbind în cadrul aceluiași colectiv de cercetare - a mai multor specialiști: arheolog, istoric de arhitectură, istoric de artă, istoric al instituțiilor, etc. Amenajarea și sistematizarea complexului nu se poate face fără elemente de muzeografie. În sfârșit adesea conservarea monumentelor și a inventarului aferent lor implică un studiu asupra naturii și rezistenței materialelor și a metodelor științifice de conservarea lor.

În cadrul direcției și-au început munca colectivele complexe de restaurare, compuse din specialiști în domenii diferite și tehnicieni. Ele urmăresc să asigure cercetarea completă, sub toate aspectele, a monumentelor, în vederea unei cunoașteri cât mai complete și a unei restaurări științifice. De asemenea, în cadrul acestor colective se preconizează soluțiile de restaurare pe baza unei selecții a elementelor în funcție de valoarea lor istorică și estetică. Procedeul de studiu cel mai curent și cel mai indicat, după cum arătat-o experiența, este cel al filmului monumentului. Aceasta constă într-o succesiune de imagini grafice, câte o serie (planuri, secții, elevații) pentru fiecare fază constructivă. În acest fel rezultatul cercetărilor capătă un aspect concret, ușor de urmărit și care prezintă avantajul că nu poate fi încheiat decât atunci când toate observațiile, toate rezultatele cercetărilor sînt coroborate și puse de acord. Cu alte cuvinte însăși întocmirea lui constituie o verificare reciprocă a rezultatelor cercetării.

Specific cercetării monumentelor în vederea restaurării este faptul că nu se poate proceda selectiv, atacîndu-se numai anumite probleme, aspecte, sau perioade ale monumentului care să fie studiate, ci ele trebuie să fie studiate integral, cu egală atenție pentru toate elementele, aspectele și fazele, în așa fel încît fiecare detaliu să poată fi justificat funcțional sau stilistic, fiecăruia să i se poate cunoaște valoarea istorică sau artistică. Ceea ce subliniază nu numai nevoia utilizării colectivelor complexe dar și necesitatea unității tematice și de plan în cercetare.

De asemenea specifică este strînsa împletire între restaurarea propriu zisă și cercetare. Restaurarea utilizează toate datele pe care cercetarea, efectuată în acest scop, le precizează. Dar însăși lucrările de restaurare, făcîndu-se sub o continuă supraveghere, aduc adesea noi elemente de importanță științifică. De altfel restauratorul șef al monumentului îmbină funcția de proiectant cu cea de cercetător, fiind totodată coordonatorul tuturor lucrărilor de restaurare și cercetare. Un auxiliar important al șefului de proiect și al cercetătorilor este tehnicianul care conduce execuția restaurării pe teren, în sensul că el este acela care trebuie să sesizeze primul toate elementele noi ce apar în cursul lucrărilor.

Dealtfel tot acest proces se reflectă destul de clar și în comunicările prezentate, în care se arată modul cum rezultatele cercetărilor au influențat adoptarea soluțiilor de restaurare.

Pe de altă parte, această cercetare a monumentelor cu caracter monografic nu poate fi dusă la bun sfârșit fără intense cercetări comparative paralele. Tehnica, formele de plan, sistemele constructive, în sfârșit detaliile decorative, nu-și trădează întreaga valoare decât atunci când, încadrate în serii tipologice, li se poate determina originea dar și elementul specific pe care l-au căpătat în cursul evoluției tipului de monument pe pământul țării noastre.

Toate aceste cercetări, ba chiar mai mult, orientarea întregii activități de restaurare a direcției nu se poate concepe fără o evidență științifică a monumentelor. Această evidență trebuie să depășească limitele unui simplu recensământ, să constituie un mijloc de informare rapidă și eficientă, precum și baza pentru cercetările comparative și pentru documentarea bibliografică de rigoare care trebuie să completeze cunoștințele noastre asupra fiecărui monument.

Toate cele arătate mai sus au necesitat unele sacrificii materiale și eforturi deosebite din partea cadrelor direcției. Ele au fost dobândite treptat, cu multă muncă, unele dintre ele nefiind nici pînă acum definitiv puse la punct. Aceste rezultate au constituit obiectul primei sesiuni științifice a Direcției Monumentelor Istorice și sînt prezentate în acest volum. Ele îmbrățișează principalele aspecte ale muncii științifice a direcției, fără să epuizeze însă toată problematica ei.

În acest sens trebuie în primul rînd amintită comunicarea lui O.Velescu, în care sînt expuse tocmai principiile tematice și organizatorice ale evidenței monumentelor. De asemenea comunicarea arh.E.Greceanu constituie o primă încercare de a discuta critic principiile după care s-a condus o restaurare (Casa Hirscher), plecînd de la datele istorice și arheologice stabilite prin cercetare, și trecînd prin analiza valorii diferitelor elemente ale edificiului și prizma esteticii epocii în care au fost realizate.

Un exemplu grăitor al felului în care se poate aplica procedeul " filmului monumentului " îl constituie comunicarea arh.M.Angelescu.

În aceeași ordine de precizări se înscriu comunicările arh.P. E. Miculescu și arh.Eugen Chefneux, cu toate că datorită subiectului limitat, niciuna nu a ajuns la desfășurarea " film ", pe care complexitatea ansamblului de la Prejmer a făcut-o nu numai posibilă, dar și necesară. Dealtfel aceste două ultime comunicări au adus și o prețioasă contribuție din punct de vedere al istoriei arhitecturii, arh.P.E.Miculescu, stabilind interesante comparații în cadrul bisericilor din secolul al XVII-lea, iar arh.Eugen Chefneux, demonstrînd marea vechime a bisericii din Densuș și tipul ei original de plan, neobișnuit și de un pronunțat caracter arhaic.

Tot pe această linie se înscriu și contribuțiile arh.I.Grigorescu și arh.N.Diaconu care au izbutit să precizeze planul original pentru casa domnească din mănăstirea Dragomirna și să aducă date noi cu privire la fazele constructive și amănuntele de arhitectură de la biserica Voroneț și mănăstirea Sucevița. Un element nou în această comunicare sînt observațiile cu privire la decorul original al paramentelor exterioare ale bisericilor moldovenești din

secolul al XVI-lea. După cum tot decorul paramentelor exterioare, alături de forma și materialul acoperișului precum și de aspectul original al pridvorului, a constituit esența comunicării arh.R.Mănciulescu.

Arh.St.Balș se ocupă în comunicarea sa de o temă limitată dar deosebit de interesantă: palatul domnesc de la Hurezu. Cu caracter strict istoric al monumentului, este comunicarea lui P.Năsturel, care aduce importante contribuții de ordin cronologic, după cum comunicările inginerilor Pavelescu Barbu, Moraru și Istudor au drept preocupare tehnica restaurării. În comunicarea ultimilor doi, procedeul de extragerea frescelor e deosebit de important.

Ilustrarea comunicărilor s-a bazat în primul rând pe piese desenate și fotografii realizate în cadrul proiectelor de restaurare. Acestea au fost numai în mică măsură prelucrate, eliminându-se unele elemente prea tehnice și accentuându-se acele aspecte care erau în deosebi scoase în evidență în comunicare. Această ilustrație a fost întregită de o expoziție în care au apărut câteva realizări mai deosebite atât din punct de vedere al restaurării cât și al prezentării grafice.

Prezentul volum nu a putut cuprinde întreg acest material grafic, dar ilustrația lui se compune în esență din aceleași elemente ca și ilustrația prezentată în cadrul comunicărilor.

Ca și sesiunea, acest întâi volum de comunicări nu constituie decât un început. Alte sesiuni și alte volume se vor adăuga treptat, mărinđ cantitatea informațiilor și adâncind cunoștințele noastre asupra monumentelor.

Sperăm de asemenea ca pe viitor și alți specialiști să-și aducă contribuția lor competentă și interesantă, atât la tematica sesiunilor de comunicări ale direcției, cât și la conținutul volumelor viitoare.

Pe această cale, contribuția lucrătorilor din domeniul păstrării, cunoașterii și restaurării monumentelor, la dezvoltarea culturii noastre noi, va deveni cunoscută, atât specialiștilor cât și maselor largi, contribuind și în acest fel la valorificarea patrimoniului nostru cultural.

Avant - propos

(Résumé)

Les communications réunies dans ce volume ont été présentées à la première session scientifique organisée par la Direction des Monuments Historiques de la République Populaire Roumaine. Elles sont le fruit des recherches qui y ont été entreprises en vue de la restauration de certains monuments. Chacune d'entre elles a son caractère propre. Elles embrassent tous les aspects et phases de l'évolution de ces monuments au cours des âges et représentent l'effort commun de groupes de spécialistes les plus divers.

On y trouvera exposés seulement certains aspects et résultats de ces recherches. Cela suffit cependant pour se faire une idée d'ensemble des préoccupations de la Direction des Monuments Historiques. La chronologie des monuments, leur évolution, leurs phases de construction, dont certaines sont présentées graphiquement sous la forme d'un "film" - des informations apportant du nouveau sur leur forme originale ou leur décoration, des problèmes de résistance, la technique de leur construction et restauration, telles sont certaines des questions exposées dans ce volume. L'on y insiste tout particulièrement sur la façon dont ces recherches ont influencé la restauration.

MANASTIREA HUREZU DESCOPERIRI FACUTE CU PRILEJUL RESTAURARII;
METODE, MIJLOACE SI MATERIALE NOI FOLOSITE.

Arh.Stefan Balș.

După cum se știe, mănăstirea Hurezu, întemeiată în primii ani de domnie ai lui Constantin Brîncoveanu, este considerată ca fiind cel mai reprezentativ exemplu al arhitecturii epocii și totodată unul din rarele ansambluri unitare existînd în vechea Tară Romînească.

Clădirile grupate în cadrul incintei principale, cît și bolnița și schiturile exterioare au fost înălțate toate în ultimul deceniu al veacului al XVII-lea.

După numeroase prefaceri suferite în veacurile ce au urmat, s-a efectuat la începutul veacului nostru, între 1907 - 1912, o restaurare generală care, cu mijloacele și vederile de atunci, a căutat să redea întregului ansamblu înfățișarea sa de la origină. Acțiunea dăunătoare a vremii însă și lipsa de măsuri luate la timp impun acum o nouă acțiune de reparații generale.

În anii 1957 - 1959 a fost executată, din fondurile și sub conducerea Departamentului Cultelor, o primă parte a lucrărilor, cuprinzînd captarea și alimentarea cu apă, canalizarea și unele reparații parțiale premergătoare la incintă.

Incepînd din 1960 și cu termen final programat în 1964, sînt în curs de execuție, din fondurile și sub conducerea Direcției Monumentelor Istorice, toate celelalte reparații necesare.

Fiind vorba, după cum s-a spus, de un monument deja integral restaurat la o dată relativ recentă, se pune problema limitării acestor lucrări la simple reparații capitale menținîndu-se situația existentă, sau extinderii lor sub formă de ample cercetări urmate de modificări în cazul unor eventuale noi descoperiri. Dat fiind deosebirile de concepție cunoscute în munca restaurărilor de ieri și de azi și ținînd seama de importanța monumentului în cauză, s-a ales calea cea de a doua. Și trebuie menționat de la început că rezultatele obținute au justificat întru totul hotărîrea luată.

După cum ne-o arată Alfredo Barbacci în cartea sa Il restauro dei monumenti: " Nimic nu dispăre de obicei dintr-un monument fără a lăsa

urme " și " Lucrătorul însărcinat să modifice o parte a clădirii își îndeplinește opera căutînd calea muncii cele mai ușoare, fără a avea interes să distrugă ori și ce urmă din opera precedentă. Simțul arheologic al restauratorului, cercetările sale răbdătoare trebuie să știe să le descopere". Si într-adevăr și de data asta s-a întîmplat acelaș lucru. Urmele existente au putut fi găsite și folosite. Pentru exemplificare vom descrie pe scurt mersul restaurării la două dintre monumentele incintei și anume Sala Brîncoveanu și Biserica Mare, celelalte nefiind încă îndeajuns de cercetate încît să permită tragerea unor concluzii definitive.

SALA BRINCOVEANU

Sub această denumire este astăzi cunoscută fosta reședință, ce ocupă jumătatea dinspre răsărit a laturei sud a incintei. Așezate peste bolțile înalte ale pivnițelor, încăperile înșirate la etaj cuprind două săli mari de dimensiuni diferite accesibile prin două săli de intrare, corespunzătoare celor două foișoare exterioare. La capătul dinspre est se află locuința propriu-zisă alcătuită dintr-un dormitor, o cămăruță fostă chelărie și o săliță ducînd la closetul scos în afara incintei (fig.1).

Prin documentele veacului trecut și prin rapoartele de restaurare publicate la vremea lor în Buletinele Comisiunii Monumentelor Istorice, se cunoșteau deja în linii mari, care erau lucrările ce trebuiau îndeplinite pentru înlăturarea transformărilor suferite în veacul al XIX-lea, transformări ce fuseseră menținute chiar după recenta restaurare. Ele aveau ca scop principal readucerea sălii mari la vechile, impozantele sale proporții prin desființarea pereților despărțitori, degajarea coloanelor centrale, desființarea planșelor adăugate pentru mascarea bolților și desfacerea dușumelilor așezate peste pardoselile de cărămidă. Nici un moment nu s-a bănuțit însă la începutul sondajelor cît de neașteptat de bogată va fi recolta elementelor ce zăceau păstrate sub tencuială și în ce măsură folosirea lor va putea atrage o transformare radicală a situației existente și o restituire aproape totală a înfățișării inițiale (fig.2 și 3).

Vom examina pe rînd care au fost descoperirile făcute.

Pardoseala. Frumoasele lespezi de piatră existente în sala mică și cărămizile pătrate aflate în sala intrării alăturate, erau singurele rămășițe vizibile din vechile pardoseli, toate celelalte încăperi fiind prevăzute cu dușumele de brad. Prin desfacerea acestora au apărut în sala mare cărămizile hexagonale inițiale, lucrate de mîna de 25 x 27 cm ce fuseseră acoperite cu un strat de moloz de 30 cm grosime.

Păstrate în stare mai mult sau mai puțin bună, pe suprafețe puternic ondulate din cauza tasărilor substratului de așezare, ele se mai întindeau

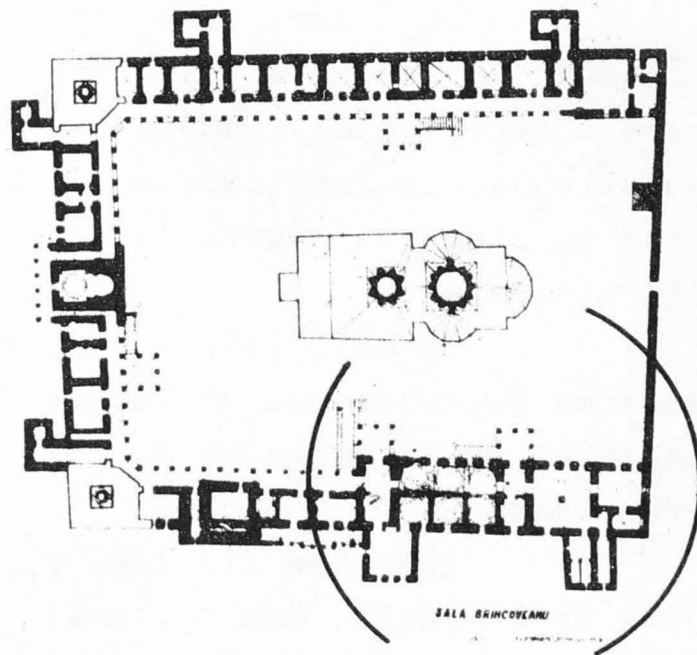

Fig.1. Planul incintei

pe circa 70% din sală restul, dealungul peretelui sud, prezentînd completări din cărămizi dreptunghiulare mai noi și de proastă calitate.

Toată această cărămidă era așezată pe un strat gros de cărbune de lemn coborît pînă la extradadosul bolților, folosit ca strat izolator după obiceiul vremii, constatat și în alte cazuri cum ar fi la Potlogi de pildă.

Spre deosebire de sala mare, sălile de intrare alăturate aveau cărămizi pătrate de 25 x 25 cm. În celelalte camere nu s-a mai găsit nimic după cum era și de prevăzut, bolțile de sub ele fiind noi, executate în restaurarea trecută.

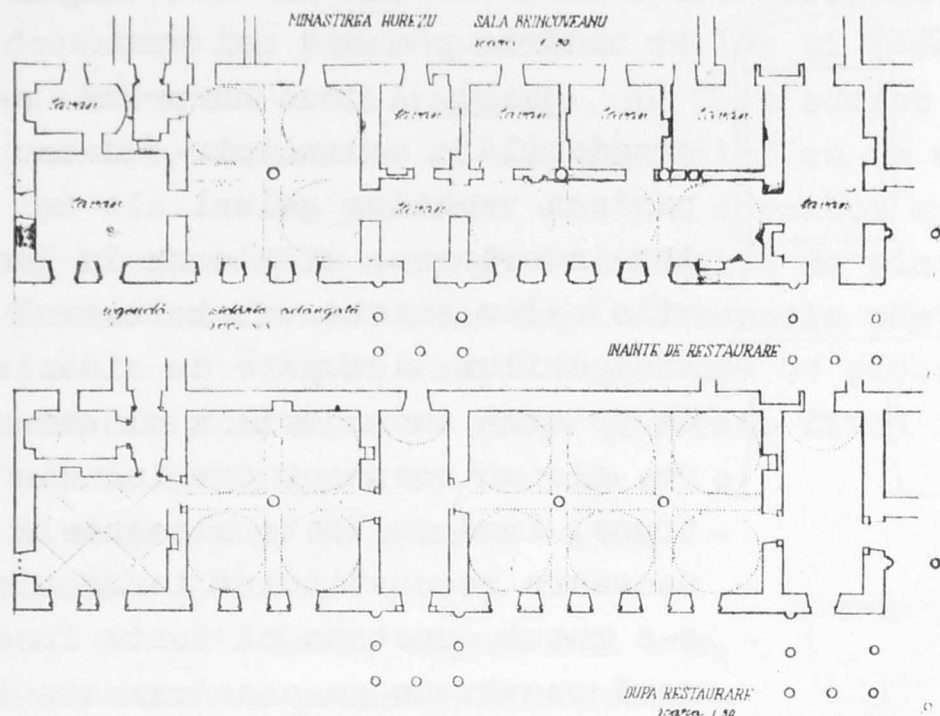

Fig. 2.

lurile prin așezarea unei căptușeli de cărămidă îmbrăcînd glafurile și pragul. Au apărut de asemenea șanțurile verticale anume prevăzute în zidărie, în care era încadrat tocul vechii tîmplării. Pînă și problema închiderii în forme arcuite sau drepte a golului în partea superioară a putut fi deslegată. Găurile aflate la capetele șanțurilor de încastrare a montanților precizînd limita superioară a tocului, precum și cercetarea atentă a zidăriei, au arătat probabila existență, după obiceiul vremii, a unui timpan de zidărie înscris sub arc și sprijinit pe tîmplăria dreaptă, constatat și la Potlogi cu ocazia restaurărilor efectuate. Descoperirea ulterioară a unui asemenea timpan la o veche fereastră păstrată ascunsă în zidărie a confirmat exactitatea presupunerii făcute.

Ferestrele au suferit modificări și în exterior. Astfel atît pănourile de la partea inferioară cît și arhivoltele deasupra arcelor la ferestrele fațadei dinspre curte, nu erau autentice, ele fiind realizate prin cioplirea cărămizii vechi. Iar ferestrele din fațada exterioară au fost toate create în veacul al XIX-lea, prin tăierea zidăriei, exceptînd una singură prevăzută cu arcul brîncovenesc.

Cea mai interesantă descoperire făcută în cursul acestor cercetă-

Ferestrele. În fig. 4 și 5 se poate urmări felul cum au putut fi regăsite vechile forme ale ferestrelor dinspre curtea interioară, în urma îndepărtării tencuielilor.

Se observă cum a apărut un arc de cărămidă cu traseul în mîner de coș, caracteristic arcelor brîncovenesti, ciuntit și astupat cu umplutură de ipsos la cheie pentru înscrierea formelor drepte ulterioare. La fel se observă cum au fost micșorate go-

MINASTIREA HUREZU SALA BRINCOVEANU

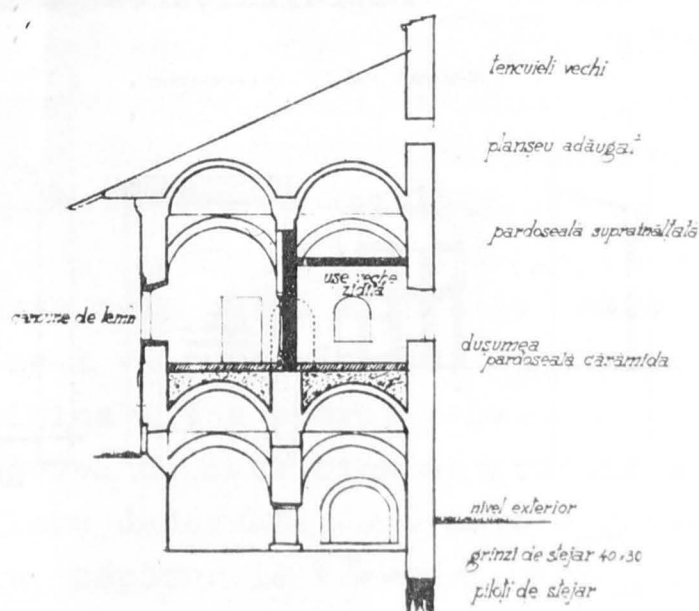

Fig. 3. Secțiune

Sub straturile de tencuială suprapuse, mergînd pe alocuri pînă la 5 cm grosime, s-au găsit, odată cu urmele ușilor și ferestrelor, porțiuni întregi din vechile tencuieli. Executate cu un grund de mortar de var și un tinci din mortar de var amestecat cu cîlți, ele prezentau numeroase găuri provenite din ciocăniturile făcute pentru obținerea unei prize mai bune a straturilor suprapuse. În stare mai bună și fără ciocănituri se prezentau tencuielile bolților ascunse de planșeele adăugate ulterior și cele de la partea inferioară a pereților rămase prinse în supraînălțarea pardoselii.

În sala mică au apărut fragmentele unor baghete formînd un chenar decorativ în jurul golurilor ușilor și ferestrelor. Deasupra capitelului de piatră a coloanei centrale, au fost scoase la iveală interesante motive ornamentate, executate și ele în relief cu un mortar bogat de var (fig.4).

La peretele dinspre dormitor al aceleiași săli și pe peretele est al dormitorului s-au găsit rămășițe de pictură în frescă, ce par a fi fost icoane murale judecînd după elementele păstrate.

Toate aceste fragmente de pictură și stucatură, cît de reduse au fost ele, au fost cu grije păstrate fiind în măsură a ne da o imagine despre bogata înfățișare ce trebuie să o fi avut sala, în starea sa inițială.

Iată, expuse mai sus, care au fost principalele descoperiri făcute cu prilejul restaurării întreprinse. Iată cum, încă odată, a reeșit în evidență cît de necesară este întotdeauna o sistematică, atentă și răbdătoare acțiune de cercetare, atît înainte cît și în timpul execuției. Trebuie să fim convinși, în complicata elaborare a muncii noastre, unde atîtea criterii contradictorii pot fi luate în considerare, că aceasta este calea sigură pe care poate păși fără grije restauratorul, singura ce-i va putea îngrădi în limite mai precise, partea interpretativă și deci criticabilă a operei sale.

Înainte de a termina cu Sala Brîncoveanu, este bine să pomenim și despre cele ce au fost găsite în pivnițele aflate dedesubt. Ca urmare a hotărîrii luate de a folosi pivnițele ca lapidariu, săpăturile făcute pentru așezarea pardoselii de lespezi prefabricate proiectate, au dat de urma unei rețele de canale colectoare pentru strîngerea și evacuarea în exterior a apelor provenite prin infiltrații subterane. Executîndu-se sondajele necesare pentru găsirea punctelor de evacuare, a putut fi cercetat și sistemul de construcție folosit în fundații. Din cauza terenului nesigur, probabil mocirlos, întreaga zidărie a peretelui din fațada sud, avînd 90 cm grosime și 20 m înălțime, se află astfel așezat pe piloți de stejar prinși la capetele superioare prin două grinzi masive de legătură, de 45 x 35 cm secțiune (fig.3).

Este evident că procedeul, deși a dat rezultate bune în decursul aproape 300 ani trecuți pînă acum, va putea atrage grave deteriorări în mo -

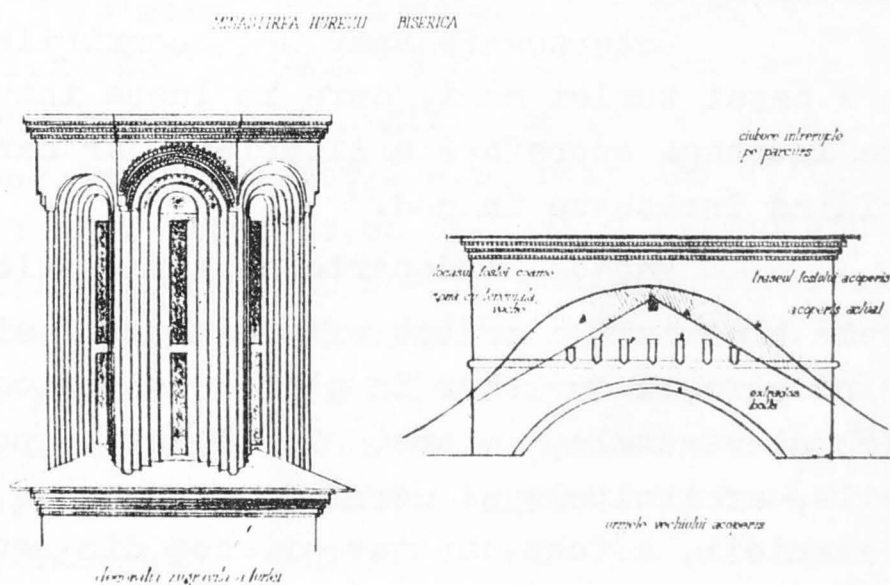

Fig.6. Travee și secțiune

mentul putrezirii acestor grinzi care, după cum se vede în schiță, ocupă aproape totalitatea grosimii zidăriei.

BISERICA MARE

Acoperiș. Necesitatea refacerii acoperișului la corpul bisericii, din cauza construcției defectuoase a șarpantei sprijinită pe bolți și foarte primitiv executată, a ridicat problema modificării formelor actuale. Așa cum se prezintă astăzi, semicupolele absidelor și streășina înfundată sînt identice cu cele de acum 100 ani, cunoscute prin acuarela lui Trenck din 1861 și fotografiile lui Szathmary din 1860.

Cercetările făcute în pod au arătat însă că a existat la început un alt traseu în forme diferite, drepte, asemănătoare imaginii schematice a tabloului votiv și potrivite acelei învelitori de plumb pe care știm că a avut-o biserica pînă în 1789, cînd a fost desvelită de turci.

După cum se constată din fig.6, acest al doilea traseu este bine precizat prin tencuiala bazei turlei care coboară sub acoperișul rotund actual și se oprește pe linia pantei vechi. Acoperișul a fost deci modificat în consecință.

Interesante apar aici pornirile unor ciubuce verticale pe fața est a bazei turlei mari, care în ideea inițială erau menite desigur să decoreze întreaga suprafață a zidăriei, dar care au fost întrerupte pe parcurs, rămînînd înglobate în pod.

Fațade. Indepărtarea straturilor de văruială suprapuse de pe fațadele bisericii a arătat existența unui sistem de zugrăveli decorative împodobind pereții turlelor în părțile superioare. Tot acest joc de motive geometrice și vegetale, colorate în albastru, portocaliu și roșu, înviorînd arcurile, arhivoltele și cornișa, care nu se putea bănui de loc sub stratul alb de văruieli, a fost curățat și scos din nou la vedere.

Pe fața dinspre vest a turlei mici, în spațiul cuprins între arhivoltă și cornișă, au apărut de asemenea, scoase în relief din tencuială, un fel de ancoră și o cifră sau literă, care ar putea fi semnătura meșterului decorator.

Redăm în planșă o travee a turlei cu zugrăvelile și semnele apărute (fig.6)

În ce privește metodele, mijloacele și materialele noi folosite, semnalăm reușita încercării de înlocuire a șitei de brad cu șită de asbociment. Aplicată în mod experimental la acoperișul foișorului bolniței, această substituție, ce poate fi examinată și în macheta făcută la șantierul Radu Vodă din București, a dat rezultate satisfăcătoare și este probabil că va fi extinsă la întreaga învelitoare a chiliilor. Odată cu obținerea unității ansamblului arhitectonic al incintei, astăzi fragmentat prin folosirea a nu mai puțin de cinci feluri de învelitori, se va realiza totodată și vechiul deziderat al înlocuirii șindrilei cu un material necombustibil, dar cît mai asemănător ca aspect cu vechiul material tradițional.

Este cazul să menționăm aici neprețuitul ajutor primit de proiectant în cursul execuției, din partea șefului de șantier inginer Dan Lotru. Integrat în colectivul de restaurare conform noului sistem de încadrare a șantierelor Direcției Monumentelor Istorice, el a știut să urmărească cu gri-

jă, să salveze și să semnaleze la timp toate descoperirile descrise mai sus, care au putut fi astfel valorificate și folosite din plin la realizarea scopului urmărit.

Incheiem expunerea noastră cu căde-idea că, odată cu prezentarea descoperirilor făcute, am izbutit să înfățișăm acelor ce nu cunosc specificul disciplinei noastre, o imagine destul de clară a felului în care se desfășoară munca de cercetare în cadrul șantierelor de restaurare.

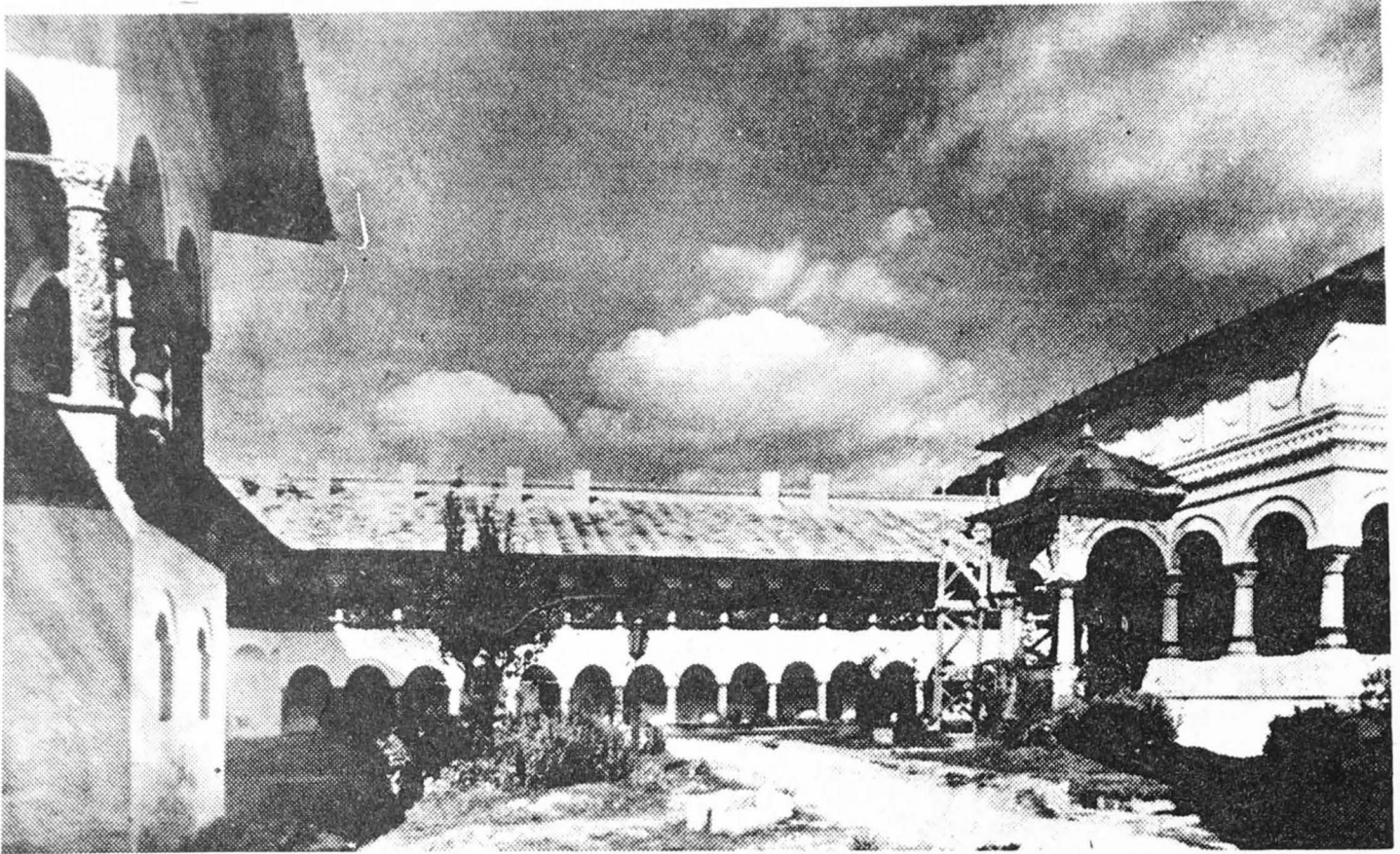
LE MONASTÈRE DE HUREZ
DÉCOUVERTES OCCASIONNÉES PAR SA RESTAURATION. MÉTHODES, MOYENS ET MATÉRI-
AUX MODERNES MIS EN ŒUVRE.

L'architecte Stefan Balș fait ressortir dans cette communication les éléments nouveaux découverts durant les travaux de restauration de la salle "Brîncoveanu" et du Katholikon. Après avoir montré que la restauration de la salle en question s'est proposé de la ramener à ses anciennes et imposantes proportions en supprimant les murs mitoyens, en dégagant les colonnes centrales, en faisant disparaître les plafonds qui masquaient les voûtes et en défaisant les parquets, l'auteur analyse tout à tour les découvertes survenues en chemin. On retiendra plus particulièrement les beaux carreaux hexagonaux en terre cuite, exécutés à la main, les formes anciennes des croisées donnant sur la cour intérieure, une vieille fenêtre ayant conservé toute sa menuiserie et de nombreux éléments qui ont permis de rendre aux portes leur aspect original.

Sous les crépis plus récents des murs sont apparues des portions entières de l'enduit initial, ainsi que d'intéressants fragments de stuc et des peintures à fresque, en mesure de nous donner une idée de l'aspect somptueux que la salle a dû initialement présenter.

Les recherches effectuées dans les combles du katholikon ont montré que la toiture avait à l'origine une autre ligne et des formes différentes de celles de nos jours. La toiture primitive correspondait à l'image schématique que reproduit le tableau votif, conforme à la couverture de plomb que l'église a eue jusqu'en 1789. Aussi a-t-on modifié le toit en conséquence. Enfin, en écartant les couches de chaux qui ont recouvert successivement les façades de l'église, on a constaté l'existence de peintures décoratives qui ornaient la partie supérieure des tours.

Quant aux matériaux modernes employés par le restaurateur, on signale le succès remporté en essayant de remplacer les bardeaux en bois de sapin par des bardeaux en éternite, qui ont l'avantage d'être incombustibles et d'offrir à l'oeil un aspect semblable à celui du matériel traditionnel.-

Mănăstirea Hurezu. Vedere din interiorul incintei

CITEVA CONSTATARI FACUTE ASUPRA MONUMENTELOR DIN DEALUL
PATRIARHIEI, CONTRIBUIND LA RESTABILIREA ASPECTELOR LOR
ORIGINARE SI LA PRECIZAREA UNOR DATE ISTORICE.

Arh.P.E.Miclescu

Infățișarea ce au căpătat multe din monumentele noastre istorice în urma transformărilor succesive pe care le-au suferit, poate duce pe cel ce le privește la unele interpretări eronate privind caracterele specifice ale arhitecturii lor originare.

Astfel a fost cazul monumentelor din Dealul Patriarhiei rămase de la fosta Mitropolie din București.

Importanța acestor monumente pentru istoria orașului și pentru trecutul de cultură și artă al Țării Românești a determinat efectuarea de către Direcția Monumentelor Istorice, a unor restaurări în cursul anilor 1960-1962, precedate de cercetări în arhive și pe teren, menite a contribui la precizarea datelor privind evoluția lor în timp și la restituirea aspectelor autentice ale arhitecturii lor.

Din acest ansamblu al vechii Mitropolii, inițial destinat a fi o mănăstire, mai rămân azi:

Biserica, paraclisul cu foișorul de acces și clopotnița alăturată, câteva părți din clădirile palatului mitropolitan și din cele ce alcătuiau aripa de nord a incintei mănăstirești, precum și clopotnița dinspre răsărit (a lui Constantin Vodă Brîncoveanu) reîntregită cu câțiva ani în urmă (fig.1).

După cum se știe construcția mănăstirii, începută în 1655 de Constantin Serban Basarab " Cîrnu ", a fost desăvîrșită abia mai târziu de către urmașii săi Mihnea al III-lea (Mihail Radu 1658 - 1659) și în deosebi Radu Leon (1664 - 1669), sub a cărui domnie mănăstirea a devenit scaunul Mitropoliei Ungaro-Vlahiei în 1668, cînd a și fost zugrăvită biserica.

În studiul său despre " Evoluția Arhitecturii din veacul al XVII-lea în Muntenia și Oltenia, N.Ghica - Budești observă că biserica a avut de suferit modificări pe care le judecă " de ordin mai mult superficial ".

Din cercetările făcute în 1959 a reeșit însă că aceste modifică-

ri au afectat destul de profund plastica monumentului. Aspectele mai masive, mai greoaie, ce le-a căpătat de pe urma lor, au fost de altfel în dauna sistemului însuși preconizat de N.Ghica - Budești pentru clasificarea monumentelor de arhitectură religioasă pe epoci de construcție. Această clasificare se întemeia tocmai pe observarea unei tendințe de continuă elensare, în special a turlilor, de la proporții de circa 1/1 în secolul XIV până la 1/2 în secolele XVII și XVIII. După cum însuși notează, turlile mitropoliei apăreau înainte de ultima restaurare "de proporții relativ scunde". Volumul cuprinzând sub aceeași cornișă generală naosul, pronaosul, absidele și pridvorul, contribuia să dea întregului edificiu un aspect de masivitate de un caracter diferit de al arhitecturii sale autentice.

Această înfățișare corespunzătoare unei transformări vechi de peste un veac (așa cum ne arată cunoscuta gravură după desenul pictorului Raffet, datat din 1837) era bine cunoscută cetățenilor capitalei și nu era de altfel lipsită de monumentalitate.

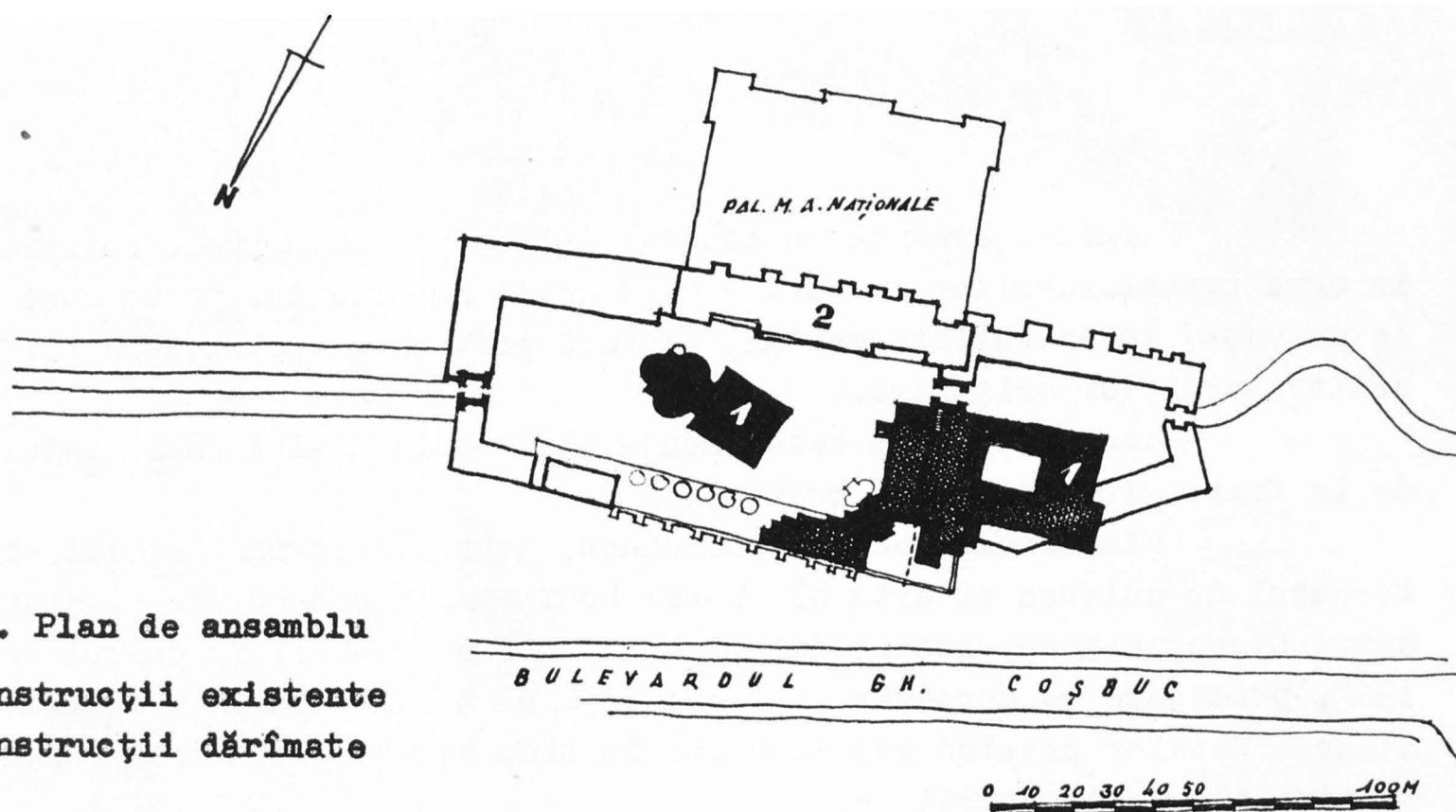

Fig.1. Plan de ansamblu

1. Construcții existente
2. Construcții dărâmate

Inițiativa de a o înlătura, în favoarea alteia de mult dispărută, nu a putut fi luată decât în urma descoperirii unor elemente hotărâtoare pentru restabilirea arhitecturii originare și a certitudinii că valoarea artistică a monumentului va fi sporită prin restaurare.

Sondajele efectuate în diverse puncte ale fațadelor și apoi decaparea acestora în întregime de stratul gros de tencuială care le încărcă ciubucăria, a scos la iveală urma vechii cornișe a pridvorului, confirmând că aceasta a fost inițial la un nivel mai jos (fig.2). Locul și tipul tuturor celorlalte cornișe (al căror profil tradițional cu zimți de cărămidă în consolă fusese înlocuit la începutul veacului trecut cu unul neoclasic) a fost de asemenea precizat după cercetarea podului edificiului și a bazelor turlilor.

S-a făcut astfel constatarea deosebit de importantă pentru arhitectura exterioară a monumentului, că aspectul a trei din turlile fusese simțitor denaturat prin ridicarea în jurul lor a unor baze octogonale, care redu-

Fig.2. Biserica Patriarhiei
1 înainte și 2 după restau-
rare.

Fig.3. Biserica Patriarhiei, după restau-
rarea din 1961.

cea mult din înălțimea ferestrelor lor, iar că baza ornamentată a turlei Pantocratorului era în parte ascunsă sub acoperiș ceea ce le dădea în ansamblu proporția scundă de care am amintit (fig.2).

Cercetările din pod au mai adus și la alte câteva constatări:

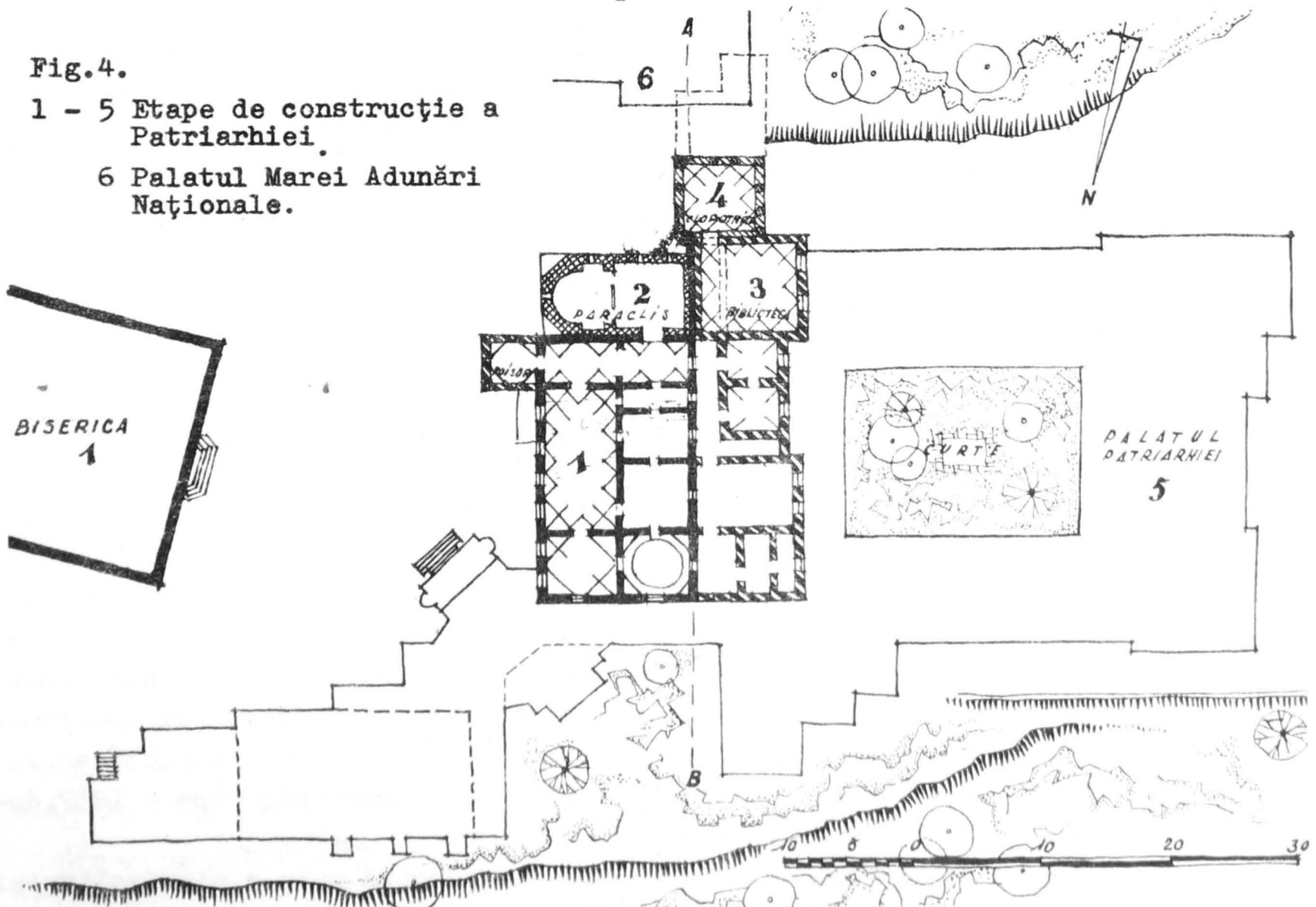
A fost restabilită panta inițială a învelitorii de plumb care, fiind în general direct așezată pe extradrosul bolților și al calotelor, lăsa să apară forma acestora în exterior, așa cum ne apar și astăzi după restau- rare cele trei cupole ale pridvorului și cea de pe absida altarului(fig.3).

Intre extradrosurile bolților dintre bazele celor două turle mari mediane și zidul de fațadă dinspre sud, a fost degajată bolta unei tainițe , rămasă nefolosită după câte s-a putut constata.

In stratul de moloz al podului s-a găsit un interesant fragment

Fig.4.

- 1 - 5 Etape de construcție a Patriarhiei.
- 6 Palatul Marei Adunări Naționale.

de trafor cu ochiuri de geam rotunde de un tip, similar celui de la mănăstirea Snagov, care provenea de la ferestrele turlor, la care a și fost astăzi reconstituit.

Au mai fost descoperite ornamente ceramice în formă de disc cu bulb de diferite culori.

Observându-se la baza turlei centrale amprentele unor asemenea ornamente precum și diblurile în care ele au fost fixate pe fațade în mai multe puncte, decorația ceramică a putut de asemenea fi reconstituită.

Deosebit interes a prezentat desfacerea cornișelor neoclasice, în a căror construcție fuseseră folosite pietre recuperate de la vechi clădiri sau de la morminte din incinta mănăstirii.

Existența lor fusese constatată de pictorul Belizarie cu prilejul restaurării din 1935 și semnalată de D. E. Hagi - Moscu într-o broșură publicată în același an.

S-au putut astfel scoate la lumină:

Mai multe pietre ornamentate între care sînt cîteva din vechile ancadramente ale ferestrelor decorate cu profile neogotice într-o manieră specifică vremii, prețioase pentru a permite o eventuală reconstituire.

Fig.5. Paraclisul.

Menționăm că deocamdată ferestrele bisericii au fost menținute așa cum ne-au parvenit după lărgirea lor în secolul XIX, ancadramentele lor de piatră ornamentată fiind considerate reprezentative pentru o etapă anumită din viața monumentului (începutul secolului al XIX-lea). Avînd însă în vedere că ele constituie singurul element ce mai rămîne destul de străin și distonant față de arhitectura monumentului, revenită în ansamblu la stilul său autentic, va fi cazul a se lua în

examinare oportunitatea eventualei lor înlocuiri în viitor, aceasta însă numai după ce se va fi putut realiza cercetarea arheologică a întregului teren din jurul monumentului, unde n-ar fi exclus de a se mai putea găsi fragmente din vechile chenare.

În ce privește pietrele purtînd inscripții, trebuie relevate pentru interesul ce-l prezintă în legătură cu perioada războiului ruso-turc din 1806 - 1812, lespezile de mormînt a doi ostași ruși căzuți în acest război, unul chiar la început, iar celălalt în 1810. Pentru istoria monumentului această dată (1810) prezintă de asemenea interes. Cum într-adevăr mai sus amintita gravură a lui Raffet ne înfățișează biserica gata transformată încă din 1837, sub același aspect pe care l-a păstrat pînă la restaurarea din 1960, se confirmă că această transformare trebuie situată între 1810 și 1837, adică mai precis în perioada de lucrări ce s-au efectuat între anii 1834 - 1837, după cum reiese din arhivele Patriarhiei.

Altă piatră funerară descoperită în cornișă este a mitropolitului

Daniil (1720 - 1732), ctitorul de la Aninoasa, care trebuie socotit și între ctitorii palatului și în deosebi ai paraclisului. Atît forma, dimensiunile mici ale pietrei cît și textul ce-l poartă atestă că este vorba de o piatră de reînnoire care a însemnat cîndva locul unde osemintele acestui mitropolit au fost depuse într-o groapă sau criptă, loc ce va mai trebui căutat în incinta mănăstirii, dacă nu chiar sub pardoseala bisericii însăși. În piatră este săpată data morții mitropolitului Daniil, dată pînă, în prezent neprecizată, după știrea noastră: " Leat 7240, dechemvrie "(adică 1731).

În sfîrșit o lespeadă de mormînt cu inscripție în limba greacă, a Eufrosinei, nora lui Grigore Vodă Ghica și a doua soție a lui Scarlat Ghica, viitor domn al Moldovei și a Țării Romînești, ne dă data morții acestei domnițe, care credem că era de asemenea neconfirmată: 28 noiembrie 1751.

În încheierea enumerării lucrărilor efectuate asupra bisericii, trebuie menționată dărîmarea vestmîntăriei, datînd din prima jumătate a secolului al XIX-lea, care dăuna mult arhitecturii exterioare a monumentului, și retencuirea fațadelor cu o tencuială subțire în felul celor autentice regăsite pe bazele turlelor și pe locul vestmîntăriei dărîmate.

În partea paraclisului lucrările de restaurare efectuate în 1961 - 1962 au dat prilejul mai multor constatări de pe urma cărora se poate încerca determinarea parțială a unor etape succesive ale construcției (fig.4).

Astfel s-a arătat că palatul în secolul al XVII-lea se limita spre vest la zidul de incintă, care coincidea cu latura din acea parte a pivniței mari (singură rămasă pînă azi nemodificată).

În alinierea acestui zid de incintă, era o poartă mare de acces, cu cornișă de tipul cu zimți de cărămidă în consolă. O porțiune din această cornișă a fost scoasă la lumină și se poate vedea în intrîndul dintre paraclis și foisorul clopotniță.

Paraclisul (fig.5) a fost alipit ulterior fațadei de sud a palatului, într-o a doua etapă de construcție, după cum ne dovedește un rost ex-

MITROPOLIA DIN BUCUREȘTI

DETAIU DE ICOANA
DUPĂ RELEVUL PROF. ARH. I. TRAJANESCU

SCARA DE ACCES LA FOISORUL-CLOPOTNIȚA
1 PERETELE DINSPRE PARACLIS CU CELE TREI ICOANE DECORATE CU STUCATURI.
2 ZIDUL CE DESPĂRTE SCARA DE ACTUALA BIBLIOTECA.
3 PERETELE DINSPRE NORD CU URME DE STUCATURI ȘI DE LUNELE.

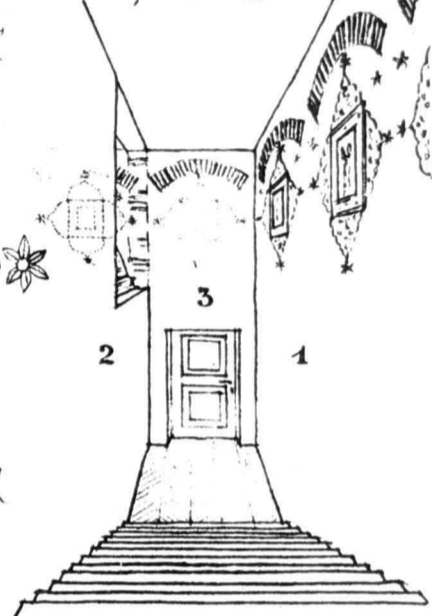

Fig.6.

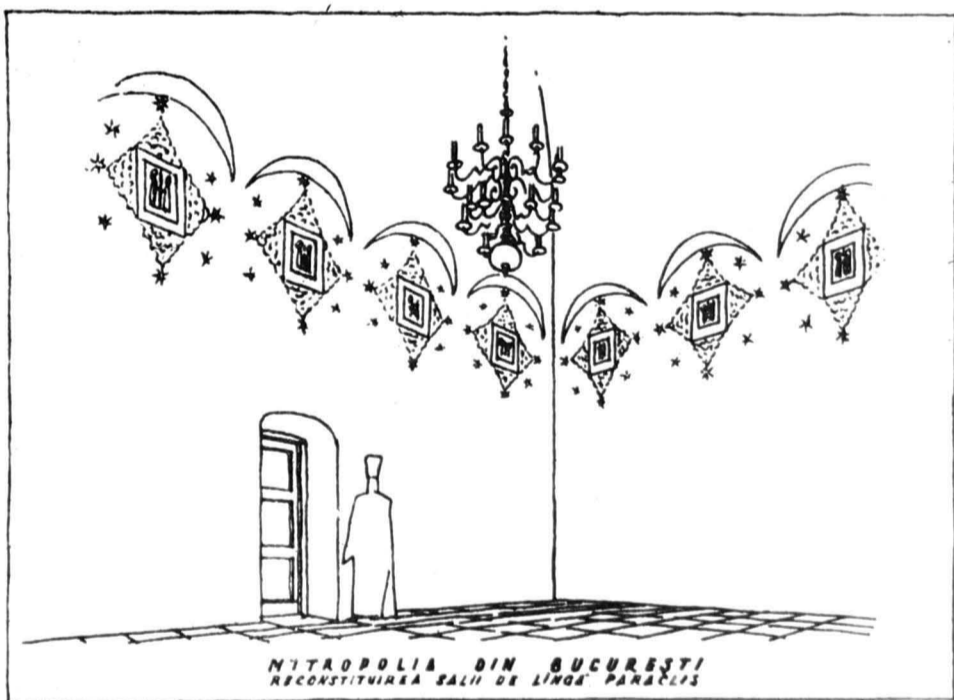

Fig.7.

istent între cele două clădiri. Paraclisul avea prin urmare fațadă și spre vest, spre exteriorul incintei, ceea ce ne este confirmat de urmele ciubucelor ce se continuă din fațada lui de sud și pe această parte, precum și de resturi de zugrăveală vizibile în podul actual și care decorase fațada de vest cu aceleași motive ca și cele de sud și de est.

În a treia etapă, încă în prima jumătate a secolului XVIII, pare să se fi mărit palatul dincolo de zidul de incintă amintit. Într-adevăr cele trei icoane zugrăvite în frescă încadrate de frumoase stucaturi de stil orientală (fig.6), în spiritul celor de la Fundeni - Doamnei și Potlogi, de pe fața de vest a zidului Paraclisului dinspre scara de acces la foișorul clopotniță, aparțineau unei săli boltite construită în această a treia etapă și care cuprindea actuala bibliotecă. Dovadă este că aceste stucaturi și deasupra lor urmele unor lunete care pătrundeau bolțile sălii, apar și în colț cuprins în grosimea zidului perpendicular dinspre nord (fig.7).

Palatul pare să se fi întins atunci aproximativ pînă la limita pe care o păstra încă acum trei decenii, cînd a suferit radicale remanieri în vremea patriarhului Miron Cristea.

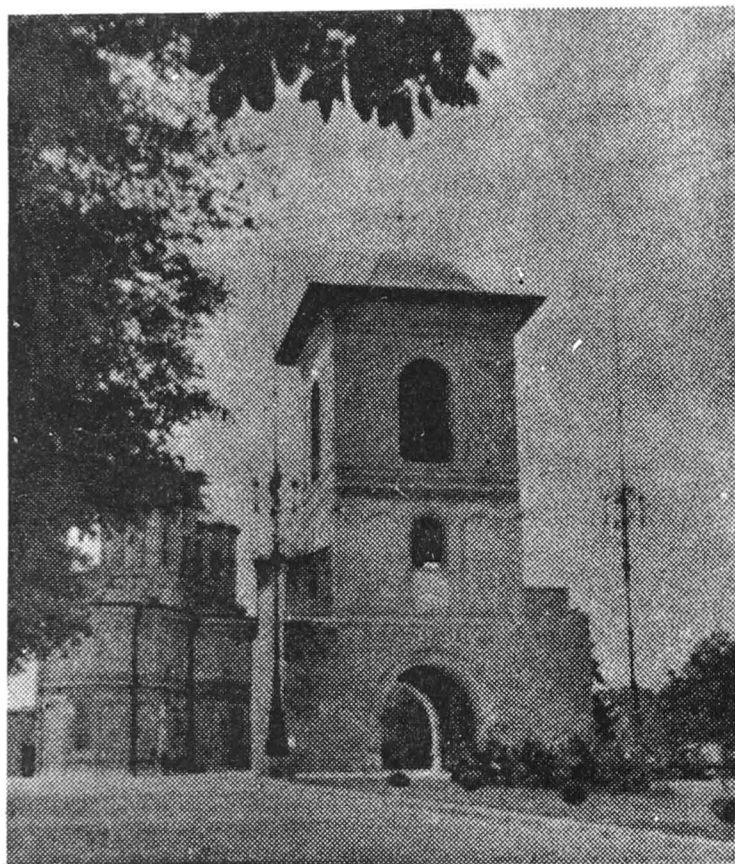

Fig.8. Turnul clopotniță.

Este presupus că odată cu extinderea palatului dincolo de prima incintă, spre vest, va fi fost construită a doua incintă pe care o mai vedem în interesanta fotografie a lui Angerer, veche de peste un veac, precum și în planurile vechi ale orașului București. Această a doua incintă exista în 1770 deoarece este figurată în planul ridicat atunci de ofițeri ai armatei ruse, plan descoperit în ultimii ani de prof. Ionașcu la Moscova (cel mai vechi dintre toate planurile astăzi cunoscute ale orașului nostru).

Foișorul de acces în palat pare să fi fost executat odată cu paraclisul sau cu lucrările de extindere a palatului, anume într-a doua sau a treia etapă de construcție. În orice caz în planul din 1770, cu toate că este la scară mică și destul de aproximativ, apare totuși clar rezalitul acestui foișor.

Foișorul clopotniță a fost construit deasupra vechii porți din alinierea primei incinte și ar părea de dată ulterioară sălii decorate cu stucaturi. Sala a fost într-adevăr stricată prin despărțirea cu un zid transversal, pentru crearea spațiului necesar scării care și azi dă acces la foișorul clopotniță. Zidurile acestuia nu sînt legate cu zidurile palatului ci alipite. Ar reprezenta prin urmare a patra etapă de construcție.

Mai rămîne un cuvînt de spus cu privire la turla paraclisului, dărîmată în a doua jumătate a veacului trecut și care a fost reconstituită pe urmele vechi, pe baza stampelor lui Szathmari și Trenk și a fotografiilor lui Angerer, în urma unor minuțioase studii documentare întreprinse încă de mulți

ani de zile. Foarte reușită după părerea noastră, reconstituirea ei a redat monumentului un important element de arhitectură, al cărui accent vertical întregeste în modul cel mai fericit ansamblul paraclisului și silueta desfășurată a întregii Patriarhii.

Despre turnul clopotniță din aripa opusă a incintei, spre răsărit, construit în vremea lui Constantin Vodă Brîncoveanu și redus la jumătate din înălțimea sa într-a doua jumătate a secolului trecut, trebuie menționat că și acesta a fost reconstituit în ultimii ani într-o formă foarte apropiată de cea în care apare într-o fotografie a aceluiaș Angerer, de care am mai amintit(fig.8).

Acestea sînt principalele constatări făcute cu prilejul lucrărilor de restaurare.

Ar fi desigur necesar ca ele să mai poată fi completate prin noi cercetări, spre a putea restabili cît mai integral aspectele ce le va fi avut în trecut acest monument, între cele mai caracteristice și mai intime legate de trecutul istoric al capitalei noastre.

MONUMENTS DE LA COLLINE DU PATRIARCAT DE BUCAREST
ASPECTS ORIGINAIRES. DONNÉES HISTORIQUES
(Résumé)

La communication de l'architecte P.E.Miclescu relate les principales constatations faites en 1959-1961 lors des recherches et de la restauration du complexe en question. Elles intéressent aussi bien l'église, la chapelle et les constructions attenantes (qui ont fait l'objet de la dernière restauration) que certains restes de l'ancien palais métropolitain.

En ce qui concerne l'église, fondation du voévode Constantin Serban le Camus, comme les recherches ont permis de déterminer les éléments qui avaient été dénaturés au cours des siècles, on lui a rendu son aspect initial. A cet effet, on a ramené la corniche du portique à son ancienne hauteur; on a refait la pente douce de la couverture de plomb originale, laissant visible de l'extérieur la forme des coupes du portique et de l'abside de l'autel; on a dégagé les tours de la maçonnerie qui enrobait la partie inférieure de leur tambour; on a refait les corniches de briques en encorbellement au lieu des corniches neo-classiques récentes. Pareillement, on a reconstitué la décoration et le finissage du parement à l'aide d'un enduit très mince et d'ornements céramiques, à l'instar des traces anciennes dont on a constaté la présence.

Quant à la chapelle, on a refait sa tour(détruite dans la seconde moitié du XIX-ème siècle) en se fondant sur les vestiges de l'ancienne.

Les travaux de restauration ont permis d'apporter certaines précisions en ce qui concerne les étapes de la construction de l'ensemble de la colline du patriarcat et le contour de son enceinte telle qu'elle a existé

jusqu'au XIX-ème siècle. On a également découvert des pierres tombales restituées lors de l'exécution de la corniche néo-classique.

STIRI ISTORICE NOI DESPRE DOUA MONUMENTE VECHI.

P.S.Năsturel.

Cercetarile istorice care se fac în sînul Direcției Monumente - lor Istorice, în deosebi cu scopul de a documenta și deci de a ajuta studiile de restaurare, aduc, cum este și firesc, date noi și precizări mai multe ori de cîte ori se studiază temeinic cîte o problemă. Astfel, verificarea pisaniiilor schimbă uneori data cunoscută a nașterii unor monumente, sau precizează alteori cînd și de cine s-au clădit; documente necunoscute scoase la iveală sau interpretări noi lămuresc într-altfel ce se știa și se credea pînă acum. Rezultatele înregistrate sînt întîi de toate un cîști pentru activitatea D.M.I., dar totodată ele pot fi folositoare și unor cercuri mai mari de specialiști de istorie, arhitectură, istoria artei sau arheologie. De aceea să ni se îngăduie să înfățișăm aici un mănunchi de știri noi privind două monumente istorice vechi.

In jurul vechimii bisericii din Brădet¹⁾

Vechimea acestui frumos și discret monument istoric din părțile Curții de Argeș ridică o problemă pe cît de atrăgătoare, pe atît de spinoasă a istoriei arhitecturii muntenești.

Dacă dăm crezare orbește pisaniei zugrăvite în pronaos, biserica s-a " făcut de Io Mircea Voevod leat 1546"²⁾ adică de Mircea Ciobanu care tocmai atunci domnea peste Tara Romînească. Nedumerirea însă începe cînd vedem zugrăvită lîngă voevod nu Doamna Chiajna, ci Doamna Mara³⁾. Si nu numai atît. Mircea nu e înfățișat îmbrăcat în haine lungi bizantine, așa cum îl cunoaștem de pildă la Snagov și cum arată toți voevozii munteni din veacul al XVI - lea ci în haine scurte, de modă apuseană, așa cum se cunosc domni din veacul al XIV-lea, ca bunăoară ctitorul de la Sf.Nicolae Domnesc de la Argeș⁴⁾, sau Vlaicu Vodă de pe o icoană de la Muntele Athos⁵⁾, ori Mircea cel Bătrîn de pildă la Cozia și Biserica Mănăstirii Argeșului⁶⁾. E drept că pictura Brădetului este mai nouă, fiind din 1781⁷⁾. Cît despre numele de Mara, aceasta nu este, cum am și spus, numele Doamnei lui Mircea Ciobanu, vestita Doamnă Chiajna, și nici acela pe care pomelnicele Tismanei și Arnotei îl dau Doamnei lui Mircea cel Bătrîn, Ana Doamna⁸⁾. Așa dar nici pisania din 1761 și nici chipu-

rite ctitorilor, zugrăvite tot atunci, nu aduc vreo mărturie în totul sigură asupra ctitorului adevărat și prin urmare nici asupra vechimii monumentului .

Să vedem așa dar ce spune documentele vechi, mai întâi în legătură cu vechimea așezării mănăstirești de la Brădet și, în al doilea rând , despre vechimea bisericii, aceasta putînd fi mai nouă decît însăși așezarea.

Despre vechimea mănăstioarei acesteia vorbește o poruncă slavo - nească de la Radu Voevod cel Mare din 20 iunie 1507⁹⁾. Se amintește cum tatăl acestuia, Vlad Vodă Călugărul, cumpărase de la un Lazăr, egumenul Brădetului, a treia parte din muntele Prislopul în schimbul unui tetravanghel la 1000 de aspri. Vlad Călugărul a domnit între 1481 și 1495. La această dată cel mai tîrziu ființa neîndoelnic prin urmare mănăstioara de la Brădet. Vechimea ei însă poate fi mai mare.

Astfel Virgil Drăghiceanu scrie undeva că în anul 1609 " călugării aveau acte de la Radu Vodă Bătrînul", adică Radu Vodă Negru. În mintea acestuia Brădetul ar fi deci o ctitorie din veacul al XIV-lea. Sigur de aceasta Drăghiceanu mai pune că " nu mai încapе îndoială . . . că această biserică e zidită pe ruinele alteia mai vechi, ce exista în timpul lui Radu Negru, de fiul sau Mircea Vodă ce Bătrîn (1386-1418)"¹⁰⁾. Greșește Drăghiceanu însă. Radu Vodă bătrînul din documentul anului 1609 al lui Radu Vodă Serban nu trebuie să fie neapărat Radu I, ci Radu cel Mare de la care se păstrează hrisoave din anii 1506, 1507 și 1508 privind Brădetul. Din documentele altor voievozi nu reese de nicăieri un alt Radu decît Radu cel Mare și tatăl său Vlad Călugărul ca miluitori ai Brădetului.

Mai mult chiar : o carte din 1600 de la Nicolae Vodă Pătrașcu fiul lui Mihai Viteazul, spune ritos: " și am văzut domnia mea și am citit Cartea lui Basarab Voevod și cartea lui Vladislav Voevod și încă și alte cărți învechite și rupte, stricate"¹²⁾.

Să fie oare vorba de Basarab întemeietorul și de Vladislav I - Vlaicu Vodă ? Desigur nu. Basarab Vodă ar putea fi unul din Basarabii veacului al XV-lea iar Vladislav, Vladislav al II-lea de la mijlocul aceluiași veac. Dar poate fi vorba și de Neagoe Basarab și de Vladislav III.

Pomelnicul Brădetului publicat de curînd de Victor Brătulescu ne va ajuta să facem lumină¹³⁾. Numele voevozilor trecute în pomelnic sînt următoarele: Mircea, Vladislav, Radu, Basarab, Vlad, Radu, Vlăduț¹⁴⁾. Neagoe, Teodosie, Radu, Vladislav, Vlad, Vintilă, Petru, Mircea, Alexandru, Petru, Mihai, Necula, Simion, Șerban, Radu, Alexandru, Gavril, Matei, Constantin.

Brătulescu a încercat să-i identifice. El crede că Mircea este Mircea cel Bătrîn, că Vladislav e unchiul lui Vladislav I (deci Vlaicu Vodă), că Radu este tată lui Mircea cel Bătrîn și că Basarab este Basarab cel Mare , întemeietorul. Vin după aceia în ordine cronologică Vlad Călugărul, Radu cel Mare, Vladislav (de fapt Vlăduț), Neagoe Basarab și fiul său Teodosie, Radu de la Afumați, Vladislav al III-lea, Vlad Inecatul, Vlad Vintilă de la Slatina, Radu - Paisie (Petru), Mircea Ciobanul, Alexandru Mircea, Petru Cercel, Mihai Viteazul și fiul său Nicolae Pătrașcu, Simion Movilă, Radu Șerban, Radu Mihnea, Alexandru Coconul, Gavril Movilă, Matei Basarab și Constantin Cîrnu.

Numai pentru cei dintîi patru voievozi nu împărtășim părerea lui Brătulescu. Si iată de ce.

Am văzut că cel mai tîrziu în 1495, sub Vlad Călugărul, mănăsti-

rea Brădetului era în ființă. Este deci logic să cercetăm pomelnicul de-a îndărătelea, pornind de la acest reper cronologic înapoi. Astfel Basarab din pomelnic este sau Basarab cel Tânăr sau Basarab Laiotă, care au domnit în aceeași vreme, în dușmănie între ei, și înaintea lui Vlad Călugărul.

Mai înapoi: Radu este Radu cel Frumos, care a domnit înaintea lui Laiotă. Rămân Vladislav și Mircea.

În chip logic și folosindu-se aceeași metodă de cercetare, Vladislav poate fi Vladislav II sau eventual Vlad Dracul (lipsind Vlad Tepeș). Cît despre Mircea nu poate fi decît Mircea cel Bătrîn¹⁵). Între Vladislav II și acesta lipsesc o seamă întreagă de voievozi. Pomelnicul însă a fost făcut în 1645 - 1646 sub Matei Basarab¹⁶), după altul mai vechi desigur, șters în parte și credem noi, de pe vremea lui Neagoe Basarab. Într-adevăr șirul arhierilor¹⁷) nu începe cu mitropoliții Antim și Atanasie din vremea lui Mircea ci cu arhiepiscopii Teolipt și Maxim. Cum crede Brătulescu, Teolipt trebuie să fie patriarhul Constantinopolului venit să sfințească ctitoria de la Argeș a lui Neagoe Basarab, iar Maxim este unchiul Despinei, Doamna lui Neagoe, care a păstorit oarecare vreme biserica Ungrovlahiei¹⁸).

Cît despre numele lui Mircea, el se citește acolo fie că se mai cunoștea din pomelnicul vechi, fie că mănăstirea mai avea o pisanie, fie în sfîrșit că avea documente de la Mircea cel Bătrîn sau că așa era tradiția păstrată pe atunci asupra ctitorului mănăstirii.

Și într-adevăr la cîtiva ani după facerea pomelnicului din 1645, Constantin Șerban Cîrnul va aminti, la 15 octombrie 1656, că Brădetul "este o mănăstire bătrînă făcută de răposatul bătrîn Mircea Vodă care a făcut Cozia"¹⁹). Este drept, actul se păstrează numai într-o copie din veacul al XVIII-lea sau poate chiar al XIX-lea, în cît nu știm dacă lămurirea" care a făcut Cozia" nu este cumva adăogată de copist. Din fericire s-a păstrat în original de data aceasta și o carte domnească din 1 septembrie 1661 prin care Grigore Vodă Ghica spune același lucru, sau aproape același lucru, și anume că Brădet este ctitoria bătrînului Mircea Voevod" cînd a făcut Cozia"²⁰).

Aici este credem deslegarea problemei vechimii mănăstirii de la Brădet.

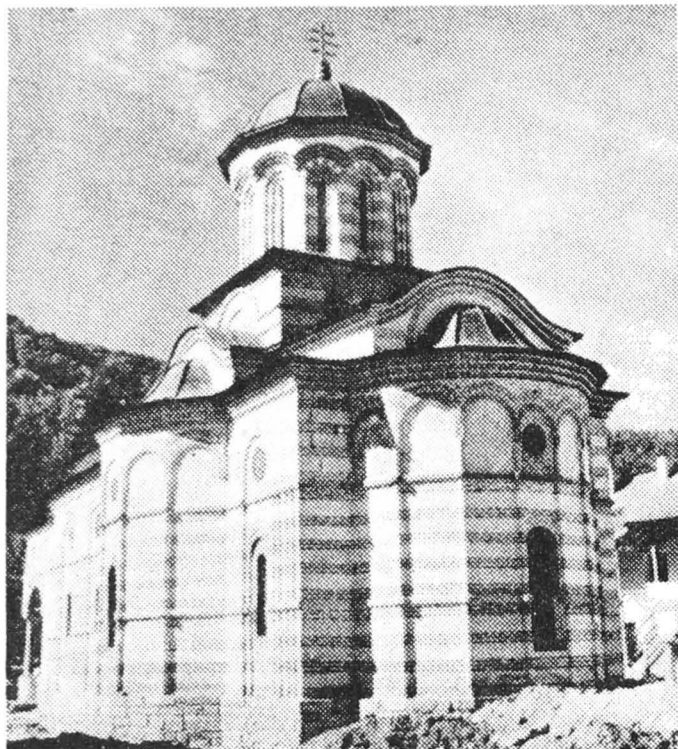
Mai întîi știrile din 1656 și 1661 înlătură spusele pisaniei pictate în 1761, deci un veac mai tîrziu, după care ctitorul Brădetului este Mircea Ciobanul, în 1546.

Al doilea, ne sprijinim pe pomelnicul mănăstirii din 1645 unde apar doi Mircea, unul fiind logic, Mircea cel Bătrîn iar celălalt, cronologic Mircea Ciobanul.

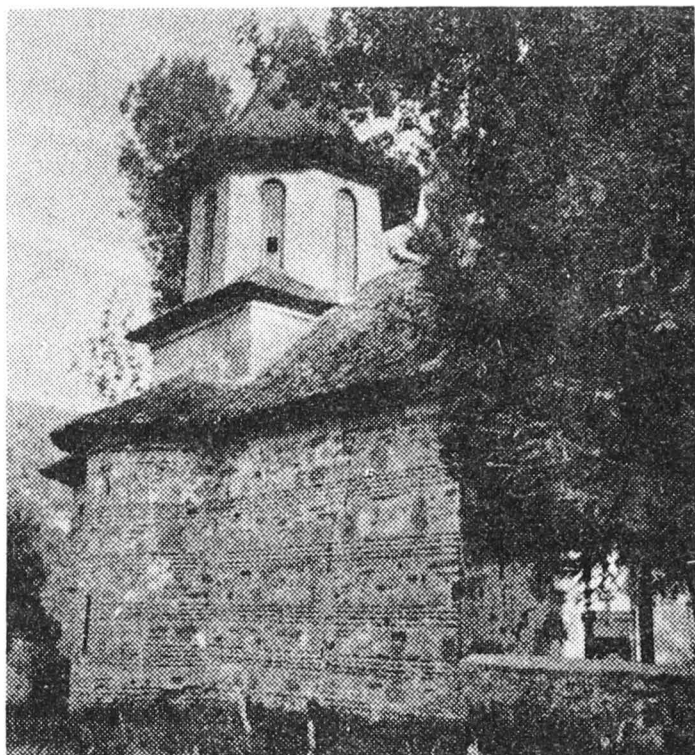
Aducem acum un al treilea argument, hotărîtor, căci ne dă putință de a trece de la problema vechimii mănăstirii la aceia a vechimii bisericii. Acest argument este pe de o parte asemănarea văzută de istoricii de artă și de arhitecți²¹) între biserica ctitorită de Mircea cel Bătrîn la Cozia (fig.1) și biserica Brădetului (fig.2), iar pe de altă parte știrea din hrisovul original a lui Grigore Chica din 1661, după care Brădetul s-a făcut de Mircea cel Bătrîn cînd a făcut Cozia.

Oamenii din veacul al XVII-lea nu erau cunoscători de istorie și de artă, în măsură să prindă asemănările arhitectonice dintre aceste două monumente. Ei știau ce știau doar din auzite sau din documente ale mănăstirii

Dar ce știau ei atunci se potrivește cu ceiace văd astăzi arhitecții și istoricii de artă. Avem prin urmare aci oarecum dovada că vechimea mănăstirii de la Brădet trebuie împinsă pînă sub domnia lui Mircea cel Bătrîn și că biserica ei poate fi o ctitorie a acestui mare voevod²²⁾. Cercetări mai departe de arhitectură și arheologie sînt de neapărată trebuință la Brădet. Ele vor avea între altele de luat în seamă dacă părerea profesorului Vătășianu că biserica a fost dreasă întrucîtva în veacul al XVI-lea, poate sub Mircea Ciobanul, este întemeiată. Numai prin ele se va confirma, credem, ceiace pe scurt și pe temeiul datelor documentare ne-am străduit a arăta aci.

Biserica mănăstirii Cozia.

Biserica din Brădet.

Cauza îndreptării spre miază-zi a altarului bisericii mănăstirii Strehaia²³⁾.

Este desigur un lucru neobișnuit că în loc de a fi îndreptate către răsărit, altarul bisericii foste mănăstiri Strehaia este mult deviat spre miază-zi (fig.3). Abaterea este de 42° ²⁴⁾. Din acest fapt s-au născocit legende. Astfel pe la anul 1910 se povestea prin partea locului, fără mare bătaie de cap, că " fondatorul punînd temelia pe întuneric, s-ar fi înșelat la orientarea planului²⁵⁾.

Mai cu amănunte se istorisea pe la 1927 că Mihai Viteazul " fiind învins de turci în luptele ce au avut spre Craiova și refugindu-se noaptea la Strehaia în castelul tatălui său, s-ar fi apucat să zidească mănăstirea, pentru îmbunarea Celui de Sus; dar cum era grăbit, și fiind întunecime mare, în loc să potrivească altarul cum se cuvenea, adică spre răsărit, l-ar fi așezat spre miază-zi" ²⁶⁾.

De fapt cercetătorii de pînă acum, chiar dacă unii dintre ei și-au dat seama de această anomalie, care, fie spus în treacăt, i-a scăpat arhitectului Ghika-Budești²⁷⁾, nu a putut lămuri această ciudățenie²⁸⁾. Astfel unul dintre ei se gîndea că: " S-ar putea admite faptul că locul ales pentru sfîntul locaș, se găsea înconjurat de păduri seculare care nu permiteau decît

o orientare aproximativ exactă"29).

Înainte de a încerca să lămurim problema orientării bisericii se cuvine să reamintim că pisană ei arată că a fost făcută de Matei Basarab și isprăvită la 1 august 1645³⁰⁾. Stînd așa lucrurile, este într-adevăr de mirare că meșterii acestui voievod care a clădit atît de mult să fi greșit orientarea bisericii cînd aveau la îndemînă un loc deosebit de mare, curtea măsura vreo 84 m pe 80 m, iar biserica fiind așezată lăturalnic.

Se pune astfel întrebarea dacă biserica nu ar fi cumva mai nouă

decît împrejmuirea ce se vede și astăzi și decît clădirile care au fost în trecut.

Izvoare istorice amintesc că la Strehaia a fost în vechime scaunul banilor Olteniei, urmași ai banilor de Severin, înainte de a se statornici la Craiova³¹⁾. Un document de curînd dat la iveală dovedește pe de altă parte că Radu Mihnea care, se războia pentru domnie cu Radu Vodă Serban, și-a avut scaunul de domnie la Strehaia; documentul original a fost scris acolo la 20 februarie 1602³²⁾. Reiese din el că la data aceasta se găsea în Strehaia, undeva, o clădire destul de încăpătoare

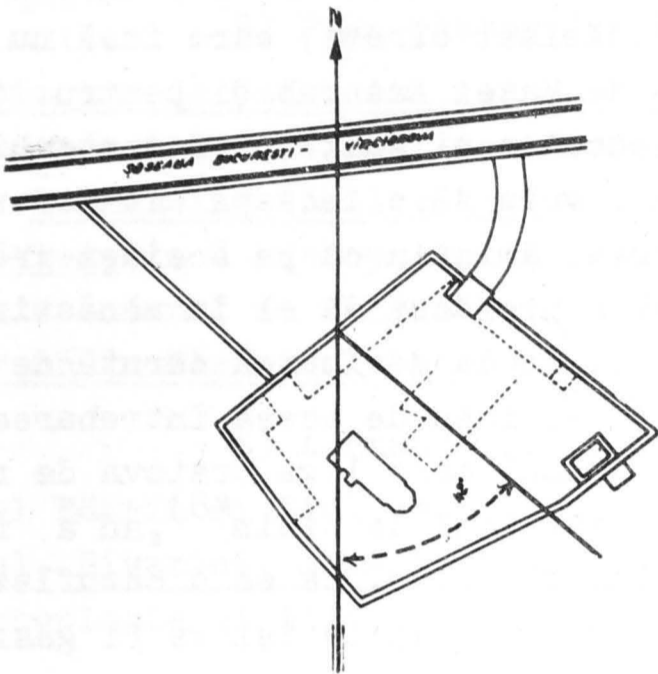

Fig. 3. Schiță simplificată și, desigur, cît de cît întărită pentru a folosi drept curte domnească.

Chiar dacă nu știm încă ce legătură de continuitate a putut fi

între vechea curte boierească sau bănească de la începutul veacului al XVI-lea cel mai tîrziu și curtea folosită la 1602 de Radu Mihnea³³⁾, bănuiala noastră este că complexul de la Strehaia era mai vechi decît biserica. Însăși clopotnița³⁴⁾, deosebit de mare și puternică, are ceva ce aduce a așezare întărită. Prin urmare se pune întrebarea mai lămurită dacă nu cumva Matei Basarab a prefăcut o mare și veche curte boierească, bănească și domnească în mănăstire. Cu

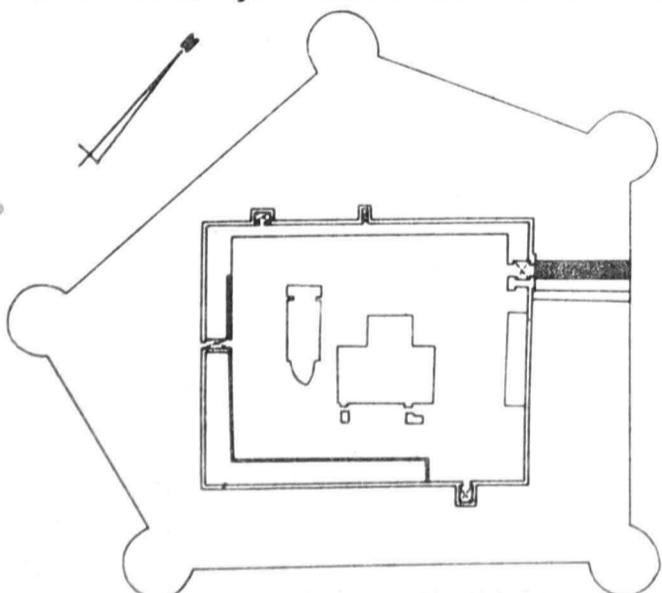

Fig. 4.

Fig. 5.

alte cuvinte bănuiala noastră este că biserica a fost așezată cu altarul spre sud din pricina adaptării unui complex laic nevoilor unui program mănăstiresc. Alt loc în curte nu mai era pentru o biserică mare³⁷⁾.

Și într-adevăr, planul mănăstirii Strehaia (fig. 4 și 5) ridicat la 1731 de ofițerul austriac Weiss³⁸⁾ arată în mijlocul curții un palat deosebit de mare, pe atunci egumenia³⁹⁾, care fusese desigur palatul folosit de Radu

Mihnea și credem și de Craiovești⁴⁰⁾. Biserica a fost așezată așa cum stă pentru a nu stînjiți vederea celor din casă⁴¹⁾. Biserica a fost de altfel legată de această casă printr-un pod de lemn, întrucîtva ca la Biserica Domnească din Tîrgoviște⁴²⁾. Se văd și astăzi atît locul de trecere cît și cafasul de unde se putea asculta liturghia, veghind nemijlocit din palat⁴³⁾. Sub bălării se mai zăresc și acum urmele temeliiilor palatului⁴⁴⁾. În sfîrșit chipurile Craioveștilor, Barbu, Negoslava, Danciul⁴⁵⁾ n-ar avea ce căuta pe pereții bisericii dacă pe locul mănăstirii nu ar fi fost altă dată o ctitorie a lor. Ei făcuseră desigur pentru curțile lor un paraclis⁴⁶⁾, dărîmat cîndva, care însă nu putea acoperi nevoile marelui mănăstiri hotărîte de Matei Basarab și pentru care s-a clădit anume, deviată din lipsă de loc, actuala și mult interesanta biserică a mănăstirii Strehăia, a cărei restaurare vrea să o înceapă cît de curînd D.M.I. Ca un amănunt, nu lipsit de interes, amintim că pe același vreme, în jurul anului 1640, Vasile Lupu al Moldovei a prefăcut și el în mănăstire o cetate, Cetatea Neamțului, ca să o scape astfel de la dărîmarea cerută de turci și pentru a o păstra pentru vreo nevoie⁴⁷⁾. Ridicăm de aceea întrebarea dacă curtea întărită de la Strehăia, aflată pe drumul care lega Craiova de raiaua turcească de la Dunăre ce făcea parte din pašalîcul de Vidin⁴⁸⁾, nu a fost cîndva prefăcută și ea în mănăstire din pricina turcilor, ca să o camufleze.

În sfîrșit ne mai întrebăm dacă nu cumva acolo își va fi găsit la vremea sa adăpost Daniil, mitropolitul de Vidin, izgonit de cucerirea ungurească și care se oploșise în Țara Romînească a lui Vlaicu Vodă, cum dovedește o scrisoare din 1370 a mitropolitului Iachint și o gramată din 1371 a Patriarhului Constantinopolului Filotei⁴⁹⁾.

Mai este și o veche tradiție că, cu mult înainte de a fi prefăcută vremelnic în episcopie, în veacul al XVII-lea, mănăstirea Strehăia ar fi fost scaun de episcopie mutat la Rîmnicul Vîlcii pe la 1503 - 1504 din pricina " varvarilor " adică a turcilor⁵⁰⁾.

Numai săpături arheologice, de altfel de neapărată trebuință pentru însăși restaurarea acestui însemnat complex istoric⁵¹⁾, vor putea lămuri tainele acestui monument. Dar din aceste taine una credem că am deslegat-o îndeajuns, arătînd pentru ce biserica fostei mănăstiri este îndreptată înspre miază-zi.

N o t e

1) Vezi bibliografia despre Brădet la N.Stoicescu, Bibliografie privind monumentele istorice din R.P.R., în " Studii și cercetări de istoria artei, IV nr.1 - 2, 1957, p.165. (Lipsește nota lui N.Iorga din " Biserica Ortodoxă Romînă", LIII, 1935, p.486 - 487 despre antimisul din 1604. Vezi și N.M.Tuță, Sfîntul Antimis, București, 1943, p.77 și 79. Nu l-am mai găsit în august 1961 cînd am cercetat Brădetul !). De atunci au mai apărut : V. Brătulescu, Pomelnicul schitului Brădet de pe apa Vîlsanului, în " Mitropolia Olteniei, XI, nr.5 - 6, 1959 p.364 - 365; V. Vătășianu, istoria artei feudale în Țările Romîne, I, București, 1959, p.200 - 201; P.Chihăia, Observații asupra portretelor lui Mircea cel Bătrîn și Doamnei Mara de la Brădet, în " Studii și cercetări de istoria artei", VII - 1, 1960, p.253 - 258.

2) V. Drăghiceanu și P. Demetrescu, Schitul Brădet (Argeș), în " Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice," XVII, 1929, p.71 și fig. 4.

3) V. Drăghiceanu, op.cit., p.74, fig.5 și P. Chihaiia, op. cit. p. 255, fig.1.

4) Să fie Nicolae Alexandru, întrucât hramul bisericii este tocmai Sf. Nicolae Domnesc?

5) P.S. Năsturel, Aux origines des relations roumeno - athonites. L'icoane de Saint Athanase de Lavra du voévode Vladislav, în " Actes du VIe Congrès international des études byzantines ", II, Paris 1951, p. 307 - 314 și Legăturile Țărilor Române cu Muntele Athos până la mijlocul veacului al XV-lea, în " Mitropolia Olteniei ", X, 1958, p. 735 - 738. O slabă reproduce-re a icoanei cu chipul lui Vladislav și Anei Doamna la M. Beza, Urme românești în Răsăritul ortodox, ed. 2-a, București, 1937, p. 40 - 41 și 48 - 49.

6) Amănunte la P. Chihaiia, op. cit., p. 253. Adăugăm că Mircea cel Bătrîn și fiul său Mihai sînt zugrăviți și la Cotmeana (după P.V. Năsturel, Biserici, mănăstiri și schituri din Oltenia, în " Revista pentru istorie, arheologie și filozofie", XII - 2, 1912, p.281.

7) V. Drăghiceanu, op.cit., p.71 Icoana de hram - Înălțarea - pictată într-o firidă din pridvor este însă din 1756, cum dovedește următoarea pisanie inedită zugrăvită deasupra ei: " Făcutu-s-au acestu praznicu cu cheltuiala Sf (in) ții sale părintelui igumenului Ghenadie de la Sfă(n) ta mănăstire Brădet. L (ea) t 7264 ". Deasupra acestei pisani este iscălit " Mihai zugrav L (ea) t 7264 ". Aceasta apare din nou într-un pomelnic de la proscomidie (inedit și acesta ; vezi V. Drăghiceanu, op.cit., p.71) care sună astfel: " + Pomenește D (oa) mne robii tăi: zugravii Mihai i Radu i Iordache. Av (gust) 2,1 (ea) t 7269 " (adică 1761). Așa dar biserica s-a zugrăvit treptat, cel puțin între 1756 (azi pridvorul, pe atunci partea de afară a pronaosului) și 1761 (pronaosul, naosul ? și altarul). Pricina aceste încetineli trebuie să fie sărăcia schitului.

8) P. Chihaiia, op. cit., p. 257, nr.4. Vezi însă și G.M. Florescu, Divanele domnești din Țara Românească, I, București, 1943, spița Basarabilor de la sfîrșitul cărții și P.P. Panaitescu, Mircea cel Bătrîn, București 1944, p. 48 - 50, după care Mara este numele doamnei lui Mircea. S-ar putea însă ca Ana să fie soția dintîi, iar Mara cea de a doua.

9) Documente pentru istoria Romîniei B. Țara Romînească. Veacul XVI, vol. I, p. 42 - 44.

10) V. Drăghiceanu, op.cit., p.70

11) Documente . . . p.37, 44, 46.

12) Idem, vol. VI, p.382.

13) V. Brătulescu, op.cit., p. 365 - 366. Pomelnicul se află la Muzeul Patriarhiei (la mănăstirea Antim). La cercetarea lui mi-am dat seama că în lucrarea lui Brătulescu s-au strecurat greșeli și lipsuri, care fac de ne-lipsă o nouă tipărire. Astfel zugravul care a lucrat pomelnicul nu se cheamă

Caloianu (vezi V.Brătulescu,op.cit.,p.365, 368, 369), ci Calohna. Din punct de vedere iconografic, pomelnicul este încă inedit; el nu pare a fi cel văzut de Odobescu acum un veac (vezi V.Brătulescu,op.cit.,p.364).

14) " Vlăduță ", nu Vladislav cum a citat Brătulescu.

15) Mircea al II-lea, tînărul fiu al lui Vlad Dracul, care a domnit din toamna 1442 pînă în decembrie cu tatăl său, nu poate fi ctitorul Brădetului; bisericile nu se clădeau iarna și mai ales într-un atît de scurt răstimp. Nici acel Mircea, sprijinit de Stefan cel Mare în 1481, nu a putut face Brădetu, datorită luptelor neîncetate cu poarta otomană.

16) V.Brătulescu, op.cit.,p.365.

17) Indreptăm aci pe Brătulescu, p.367 la înșiruirea arhieriei de după Serafim, un alt Iftimie și Dionisie, nu Diositie, este desigur patriarhul de Tîrnovo care a păstorit la noi sub Mihai Vițeazu, apoi vine numele lui Luca (din Chipru).

18) Idem, p.367.

19) Arhivele Statului, Episcopia Argeș, IV/5.

20) Idem, IV/9.

21) E.Lăzărescu, Data zidirii Coziei, în " Studii și cercetări de istoria artei", IX - 1, 1962, p.107 - 137 arată că biserica a fost isprăvită în 1388.

22) N.Ghika - Budești, Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia, II, 1931, p.11 (datează însă greșit picturile din 1733); Gr.Ionescu , Relatare asupra istoriei arhitecturii românești, 1954, p.68, V.Vătășianu, op.cit., p.200 - 201 și C.Nicolescu în Scurtă istorie a artelor plastice, I, Buc. 1957, p.52 crede nu știm pe ce temel că Mircea a ridicat mănăstirea Brădetului " în primii ani ai veacului al XV-lea ".

23) Firește cuvintele " cînd a făcut Cozia " nu pot fi un argument hotărîtor pentru a dovedi că Brădetul a fost durat tocmai în acelaș an cu Cozia, mai ales că îndoiala este îngăduită de documentul din 1656 (" care a făcut Cozia "). Ne mulțumim deci a crede că Brădetul a fost clădit sub domnia lui Mircea. Nezugrăvirea bisericii să însemne oare că a fost zidită pe la sfîrșitul vieții voevodului care nu a mai apucat a o împodobi, spre deosebire de Cozia?

24) Bibliografia privind Strehaia la N.Stoicescu, op.cit.,p. 193.

A se adăuga D.Bodin, Episcopia Strehaiei, extras din " Datina ", X, nr. 7 -12, Tr.Severin și N.Serbănescu, Documente despre Episcopia Strehaiei, în " Mitropolia Olteniei ", VI nr.11-12, 1954, p.683-688 și, de acelaș, Noi mărturii despre Episcopia Strehaiei și episcopul ei Daniil, ibidem, XIII, nr. 1 - 4, 1961 p.71 - 79".

25) Vezi P.V.Năsturel, op.cit., revista citată, XIV, 1914, p.96 și planul de la p.97. Acest cercetător crede că Strehaia este Strugalea din vechime, unde știm că era în 1409, sub Mircea cel Bătrîn, o mănăstire(cf.și Gh.Moisescu, St.Lupșa și Al.Filipescu, Istoria Bisericii romîne, I, București, 1957, p.209). Nimic, nici măcar fonetica, nu îndreptățește, cel puțin deocamdată această identificare (P.P.Panaitescu, op.cit., p.161 crede, dar fără dovadă, că

mănăstirea Strugalea se afla lângă Giurgiu).

26) P.V.Năsturel, op.cit., p.96.

27) I.B.Georgescu, Mănăstirea Strehaia, în " Arhivele Olteniei ", VI, 1927, p.23. V.Pocitan, Episcopia Strenaiia, în " Biserica Ortodoxă Română " XLVIII, 1930, p.645, nr.2 știe și el de o tradiție după care Mihai Viteazul s-a adăpostit în curțile tatălui său, Pătrașcu Vodă, de la Strehaia și nu se îndoiește că " Strehaia a fost neîntrerupt scaun de reședință domnească ". Tradiția se întâlnește încă din veacul al XVIII-lea, vezi I.Donat, Fundațiile religioase ale Olteniei, I, 1937 p.75. Dar voevodul Mihai din tradiție le lega de Strehaia este oare Mihai Viteazul sau nu cumva celălalt Mihai, fiul lui Mircea cel Bătrîn, aceasta într-o vreme când luptele cu turcii pe linia Dunării și la Severin, erau în toi?

28) N.Ghika - Budești, op.cit., III, 1933, p.LXI.

29) Pentru arhiereul V.Pocitan, op.cit., p.647, biserica de la Strehaia, " ca particularitate caracteristică este cu altarul spre sud ".

30) P.V.Năsturel op.cit., p.96.

31) N.Iorga, Inscripții din bisericile României, I, București, 1905, p.210; P.V.Năsturel, op.cit., p.97 și 99; I.B.Georgescu, op.cit., p.25-26.

32) C.Grecescu și D.Simionescu, Istoria Țării Românești(1290-1690). Letopiseșul Cantacuzinesc, București, 1960, p.1.

33) Vezi. Studii și materiale de istorie medie, V, 1962, p.616-617 (cf.și I.Ionașcu Date noi asupra lui Radu Mihnea în Țara Românească, în "Studii" XIV.3, p.714-716). Logofătul Marcu a scris acest document " în scaunul domniei mele la Strehaia ".

34) P.V.Năsturel, op.cit., p.96, spune - nu știm pe ce temei (tradiție ?) - că " Mănăstirea Strehaia a fost construită la început în formă de cetate pe timpul domniei lui Pătrașcu Voevod cel Bun (1554 - 1558)". Am amintit mai sus și părerile lui I.Donat și V.Pocitan.

35) "Sluja ca punct de observație " spune V.Pocitan, op.cit., p.647.

36) În privința aceasta spicim din însemnările călătorului arab Pavel de Alep care s-a oprit la Strehaia în 1657(vezi M.Cioran, Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia, București, 1900, p.186 - 187), căruia i se spuse că mănăstirea a fost " clădită de răposatul Matei Voevod" că " seamănă cu un mare castel, închis cu ziduri vaste " și este " o mănăstire domnească și mult renumită în acest ținut prin frumusețea și întăriturile sale. Noi n-am mai întâlnit o asemenea" încheie el. Tot de la acest martor aflăm că Matei Basarab " se zice, că mai întâi a început să zidească biserica lângă cea de azi, în mijlocul satului, apoi înfrumuseță împrejurimile bisericii și clădi o curte sau palat pentru el!"

37) Cum s-a văzut la nota de mai înainte, caracterul de palat și loc întărit al mănăstirii l-a izbit pe diaconul sirlan. Același(cf.M.Cioran , op.cit., loc.cit.) mai arată că lumea a fost mirată de înfățișarea, de sigur neobișnuită, a mănăstirii. Într-adevăr pe Matei Basarab " după ce s-a terminat cîțiva l-au întrebat: de ce e necesar să faci formele astea în mănăstire? El

răspunse: astfel e felul clădirii unei mănăstiri, și așa a și mîntuit-o. Din cauza aceasta zidirea mănăstirii e de o frumusețe, soliditate și siguranță extremă. In curte sînt situate magaziiile sau camerele boltite pentru păstrarea cerealelor și a vinului, iar deasupra sînt odăi frumoase și o sală mare cu verandă de jur împrejur. Aceasta din urmă se întrebuintează ca trapezărie".

38) Mijlocul curții era ocupat de clădirea palatului (vezi de altfel planul austriac din 1731).

39) Manuscrisul german 10, fila 73, de la Biblioteca Academiei R.P.R.

40) Planul a fost descoperit de M.Popescu, Oltenia în timpul stăpînirii austriace(1717 - 1730), în " Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice ", XIX, 1926, p.105 - 106, și de Al.Vasilescu, Descrierea și proiectele de fortificație a mănăstirilor mai însemnate și a locurilor strategice din Oltenia întocmite la 1731 de ing.maior I.C.Weiss, în " Arhivele Olteniei ", VII, 1928 p.268 - 272. Legenda planului arată că clădirea din mijlocul curții (B) era locuința egumenului (" das Iegumens Wohnung "). Planul are cusururi, ca de pildă forma dreptunghiulară a zidului de împrejmuire. Vederea panoramică are însă calități mari. Intre altele aceasta arată că atît clopotnița cît și tinda mare a bisericii aveau cîte un balcon de strajă, amănunt care arată și el caracterul militar al așezămîntului mănăstiresc și care ar trebui acum restaurat.

41) Ceea ce, firește, nu exclude prefaceri, refaceri și restaurări ale clădirii inițiale în decursul vremurilor.

42) Vezi perspectiva schițată la 1731 de austriacul Weiss. Cerdacul palatului e amintit de Pavel de Alep (mai sus nota 36) și în pisania din 1673 păstrată în copie în pomelnicul mănăstirii, azi la Academia R.P.R., manuscrisul român 2148, f. 2 - 3. Schița amintită precum și planul din 1731 arată acest cerdac.

43) Vezi Documente de arhitectură din România, (mapa 7), București 1962, pl.40/7 și 47/7.

44) N.Ghika - Budești, op.cit., p.45 și pl.IX.

45) Urmele lor sînt însemnate pe planul ridicat de P.V.Năsturel , op.cit., p.97, care însă își închipuia că este vorba de " urmele satului domnesc ".

46) N.Iorga op.cit., p.211, (cu încheierea că " Craioveștii au fost deci ctitorii cei dintîi ai Strehaii ") și I.B.Georgescu, op.cit., p.27-28. P.V.Năsturel însă, op.cit., p.99 socotea că " amestecătura numelor Craioveștilor " cu cele ale unor ctitori mai noi " este făcută din sentiment".

47) Mărturia lui Pavel de Alep (mai sus, nota 36) ne dă de gîndit că acest paraclis a fost înlocuit vremelnic de Matei Basarab cu o altă biserică care se afla "lîngă cea de azi " a mănăstirii.

48) C.Mătasă, Călăuza județului Neamț, București 1929 pag.153 ; D.I.Udișteanu, Graiul evlaviei străbune, I, 1939 p.14.

49) Nu trebuie uitat că mergînd de la Tismana și Baia de Aramă la

Strehaia și Craiova, Pavel de Alep spune că a trecut prin pașalîcul Vidinului! (vezi E.Cioran, op.cit., p.186).

50) Gr.Nandriș, Documente slovo - romîne din mănăstirile Muntelui Athos, București, 1936, p.19 și 21 - 22; Gh.I.Moisescu, op.cit. p.161 - 162

51) N.Șerbănescu, Despre episcopia Strehaiei, în " Mitropolia Olteniei ", VI, 1954, p.493 și urm. Vezi și Gh.I.Moisescu, op.cit., p.322.

52) Ne putem aștepta la descoperirea beciurilor palatului și bine înțeles, a temeliiilor lui, precum și la o întreagă cronologizare a complexului acesta feudal de o deosebită însemnătate.

INFORMATIONS HISTORIQUES NOUVELLES CONCERNANT DEUX MONUMENTS ANCIENS

(Résumé)

Cette communication se propose de résoudre deux questions bien distinctes, d'une part la date de l'église de Brădet et d'autre part la raison pour laquelle l'église du monastère de Strehaia est déviée vers le sud, au lieu d'être normalement orientée vers l'est.

Dans le premier cas, l'auteur soumet à une analyse critique les informations historiques (synodikon, documents, inscriptions) pour aboutir à la conclusion que l'inscription peinte en 1761 ne correspond pas à la vérité et que le véritable fondateur de Brădat n'est pas le voévode Mircea le Pâtre (1545-1559), mais Mircea l'Ancien (1386-1418) comme l'attestent du reste aussi les ressemblances architectoniques de ce monument avec l'église du monastère de Cozia (1388).

Dans le second cas, la déviation de 42° vers le sud de l'église, disposée du reste en dehors de l'axe central de l'ensemble des constructions du monastère de Strehaia, suggère l'idée que cet édifice, élevé en 1645 par le prince Mathieu Basarab, aura été ajouté à quelque cour seigneuriale ou à un palais fortifié, dont on observe du reste les vestiges sur le terrain et dont le plan a été esquissé en 1731 par l'officier autrichien Weiss.

Interprétant ces données, P.S.Năsturel suppose l'antériorité d'un établissement fortifié ayant appartenu à des boyards ou mieux aux bans (gouverneurs) de l'Olténie ou même aux voévodes, peut-être dès le XV-ème siècle, et transformé vers 1645 en couvent, pour pallier une démolition ordonnée par les Turcs, comme ce fut du reste, à la même époque, le cas de la forteresse moldave de Neamț, camouflée en monastère. Seules des recherches archéologiques pourraient faire la lumière là-dessus.

DATE NOI REFERITOARE LA ASPECTUL INITIAL AL BISERICII
DOMNESTI DIN TIRGOVISTE, APARUTE IN CURSUL LUCRARILOR
DE RESTAURARE (1961 - 1962).

Arh. Rodica Mănciulescu.

Biserica Domnească din Tîrgoviște, ctitoria lui Petre Cercel din 1583, este unul dintre monumentele cele mai caracteristice de tradiție bizantină, tip cruce greacă înscrisă, aflat în țara noastră.

În decursul veacurilor ea suferă multiple reparații ca urmare a calamităților diverse la care a fost supusă. Aflăm de restaurări mai importante în timpul lui Matei Basarab și Constantin Brîncoveanu, Grigore Ghica reface turlele mici și partea superioară a pridvorului, surpate din pricina unui cutremur (1740), și înlocuiește șindrila. În cursul veacului XIX, învelitoarea de șindrila este din nou refăcută și apoi înlocuită cu tablă.

Constatăm pe baza fotografiilor făcute la sfîrșitul veacului XIX că biserica se prezintă mult modificată față de aspectul inițial. Pridvorul închis din vremea lui Grigore Ghica, are scara și intrarea din ax acoperită cu o șandramă de scînduri (fig.1). O intrare laterală suplimentară este tăiată în zidăria parapetului de pe latura nord. Bolta pridvorului prăbușită este înlocuită cu o boltă din scînduri tencuite.

Învelitoarea de tablă existentă la data aceea modifica proporția monumentului atât la corpul bisericii cît și la turle.

Întreaga fațadă apare acoperită cu o tencuială de proastă calitate, care ascunde ultimele reparații, stîngaci executate la zidărie.

Între anii 1907 - 1910, biserica este restaurată sub îndrumarea arhitectului N. Ghica - Budești, în cadrul vechii Comisii a Monumentelor Istorice (fig.2).

Se execută lucrări importante prin refacerea cornișelor și acoperișului la turle și corpul bisericii, precum și refacerea radicală a tencuiei în fațadă. Bazele turlelor mici se supraînălță. La altar de asemenea, zidăria se ridică cu 1,40 m, spre a se putea așeza șarpanta în mod normal.

În anii 1961 - 1962 în cadrul Direcției Monumentelor Istorice,

odata cu deschiderea șantierului, se întreprind sondagii și lucrări de cercetare care scot la iveală elemente noi și importante privind soclul, paramentul, timpanele laterale, turlele și acoperișul. Ele urmează să fie completate cu noile date ce vor apare cu ocazia continuării lucrărilor pe anul 1963.

a) Soclul.

Soclul apărea dintr-o zidărie de lespezi de râu cioplite și ros -

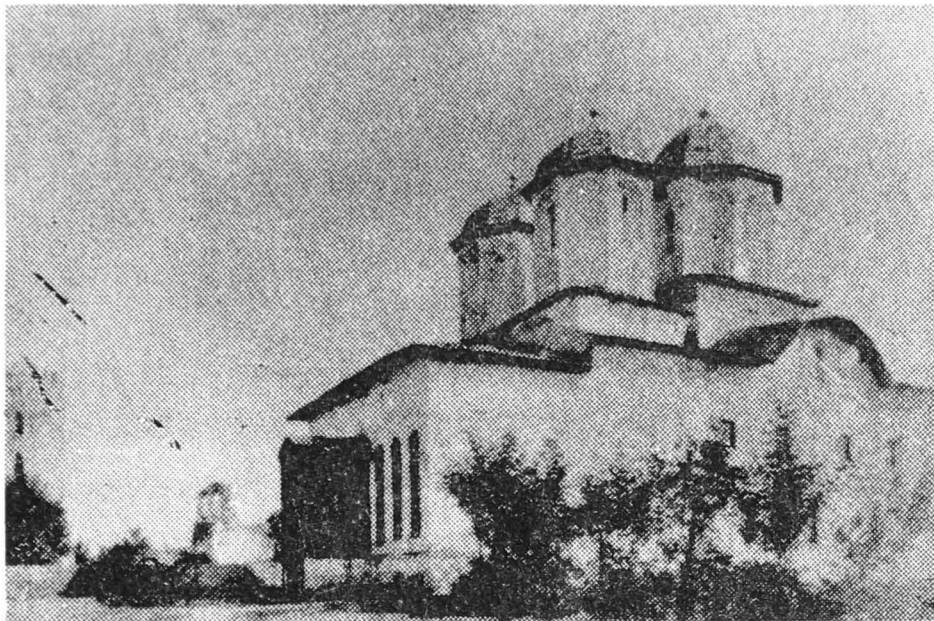

Fig.1. Biserica Domnească în sec.XIX.
râu, care cuprind toată grosimea zidului.

De asemeni înălțimea lui este aparent modificată dat fiind că nivelul inițial de călcare în zona pridvorului este cu 30 cm mai jos, iar în zona altarului cu 1,20 m (fig.3).

b) Paramentul

La începerea lucrărilor de restaurare din 1961, fațadele de la

Fig.2. Biserica Domnească după
restaurarea din 1910 .

se în relief față de cărămidă și marcate pe margine cu o teșitură finisată .

Toată ciubucăria fațadelor este executată din cărămizi de format special sau semirotonde îngrijit fasonate și de bună calitate. Din două în două rânduri aceste cărămizi semirotonde sînt duble și cu coadă laterală pentru a se lega de zidăria vecină.

tuite ce se încheia la partea superioară cu un rînd de cărămizi de format special. Prin desfacerea porțiunilor complete și a sondagiilor făcute în mai multe puncte s-a găsit structura inițială a soclului.

El este executat la partea superioară dintr-o zidărie de patru rînduri de cărămidă aparentă (un rînd cărămidă specială și trei rînduri cărămidă obișnuită) continuată în jos cu o zidărie de lespezi de

la nivelul soclului în sus erau în întregime tencuite. Cu înlăturarea acestui strat, ce varia între 3 - 7 cm grosime, s-a putut face un studiu atent al paramentului inițial. A reeșit că acesta prezenta în mod evident caracteristicile unei zidării aparente.

Se pot urmări mai ales pe fațada sud la ciubuce, zimți arcele pridvorului și mai puțin în cîmpul panourilor(doar în 3 - 4 puncte) rosturile groase de 3 cm executate dintr-un mortar foarte bine slivisit, scoase

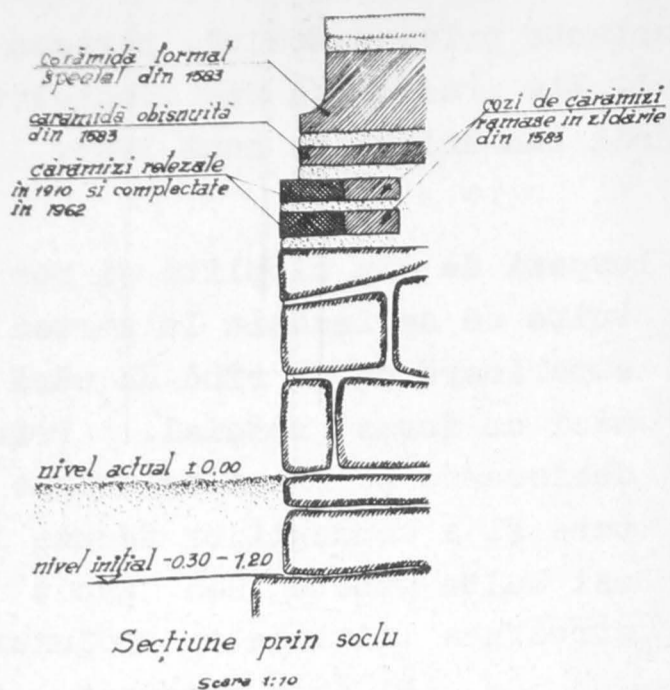

Fig.3 .

constatat că ele erau realizate dintr-o încastrare superficială în zidărie.

Nu existau urme de șanț anume prevăzute în zidărie așa cum e cazul la toată ciubucăria veche.

Prin urmare întreg registrul arcaturilor pridvorului a fost alipit la restaurarea din 1911 pe cîmpul zidăriei simple existînd atunci, așa cum apare în fotografiile anterioare acelei restaurări.

Singurele ciubuce autentice ale pridvorului sînt numai arcaturile mici, alături de pronaosului pe fațada nord și sud, amorsînd pornirea acestui registru decorativ.

c) Invelitoarea

Parcurgînd istoricul restaurărilor apar nenumărate reparații și modificări la învelitoare. În documentele secolului XVIII se precizează pentru prima dată materialul învelitorii. Grigore Ghica înlocuiește șindrila putrezită la case și biserică. Acest material durează pînă în 1873

Pe porțiuni mici ale fațadei de nord, s-au mai găsit de asemenea bucăți de tencuială pe care sînt fixate în culoare, cărămizi și rosturi imitînd prin aceasta paramentul inițial.

Această tencuială indică deci o fază mai tîrzie de transformare a paramentului cînd biserica a fost tencuită pentru prima oară și decorată cu pictură pe tencuială, probabil în epoca Matei Basarab. Ulterior această tencuială a fost acoperită cu un nou strat de tencuială gălbuie, dar de data aceasta nedecorată. Porțiuni din această ultimă fază s-au găsit pe suprafețe mai mari la turlele bisericii.

Cu ocazia extragerii cărămizilor distruse și de format nou la ciubucele arcaturilor mici de pe fațada sud a pridvorului, s-a

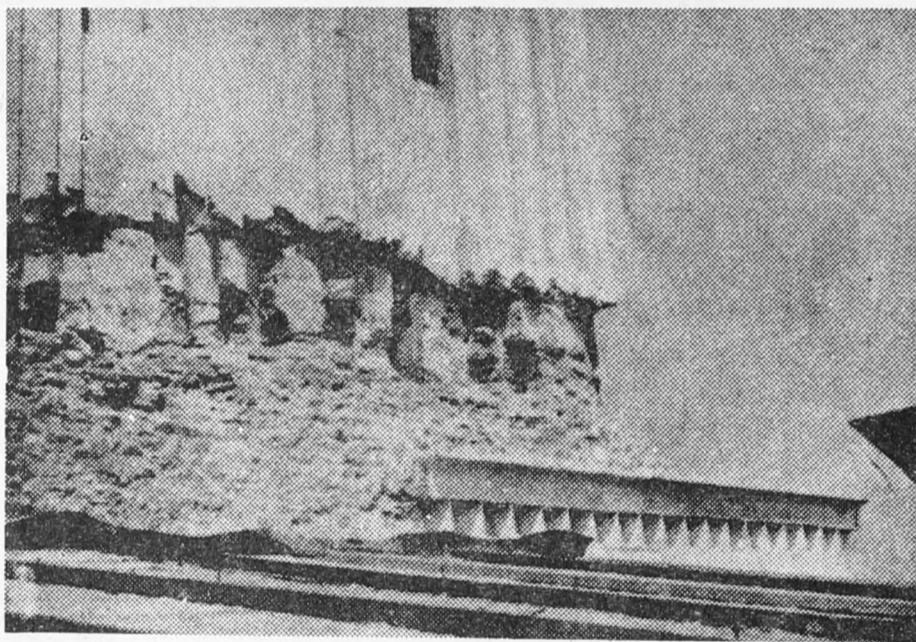

Fig.4.

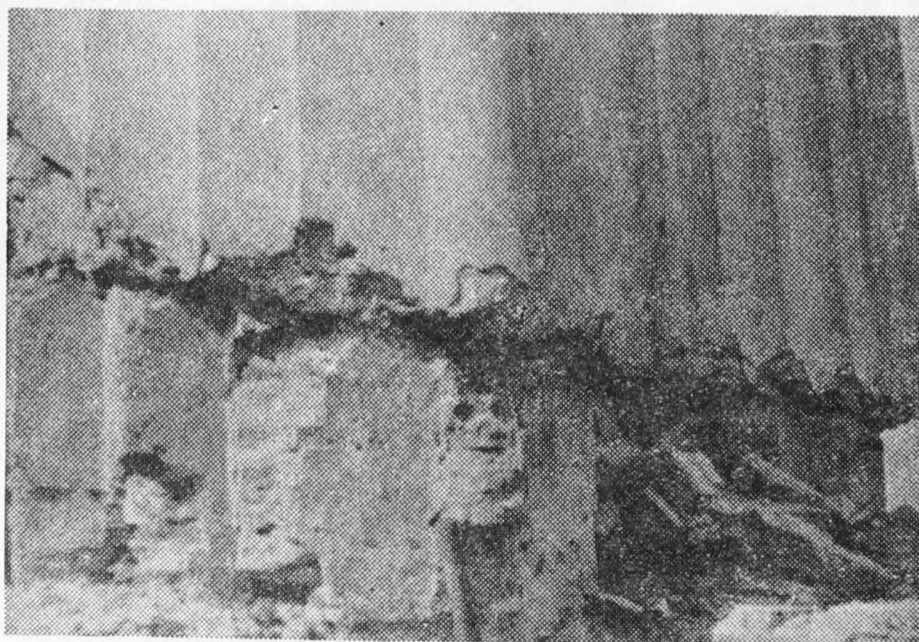

Fig.5.

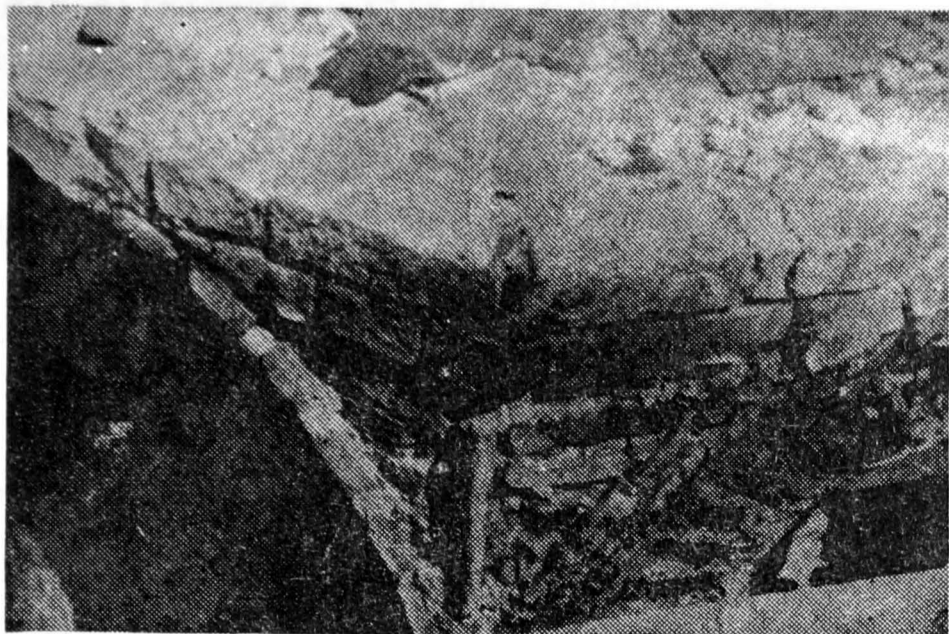

Fig.6.

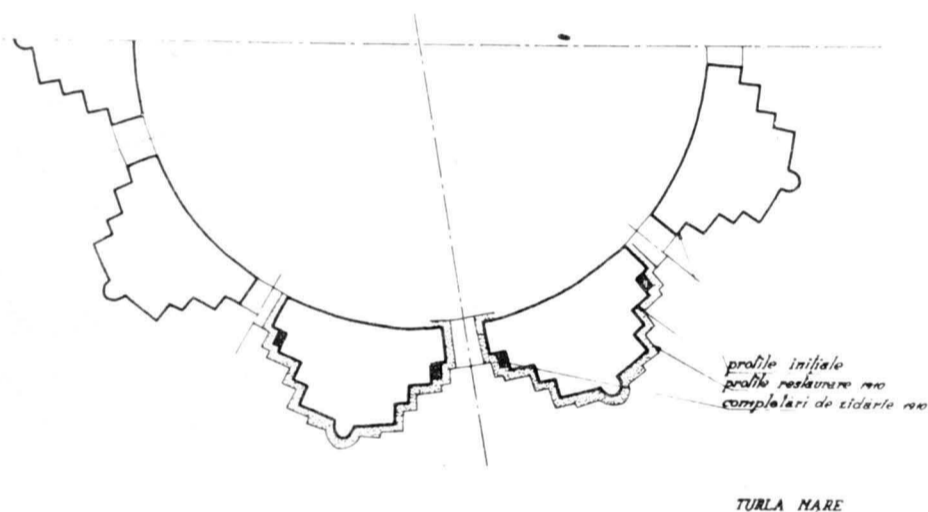

Fig.7.

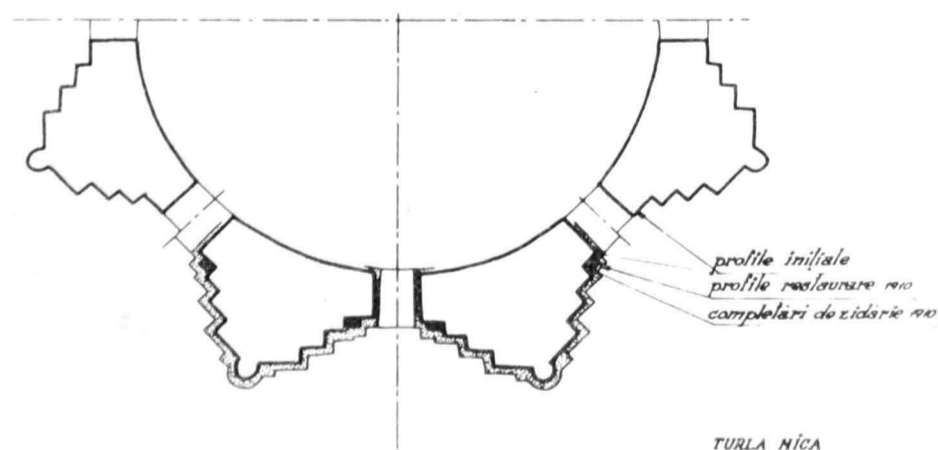

Fig.8.

cînd este înlocuit cu tablă.

În 1910 acoperișul se reface în întregime cu tablă de aramă pe o șarpantă nouă și în forme similare.

Fotografia din mijlocul veacului XIX, păstrată la Muzeul Regional Tîrgoviște, ne redă însă imaginea bisericii învelită cu șită cu totul diferită de cea actuală. Acoperișul corpului bisericii este mult mai ridicat, iar turlele apar cu acoperișuri înalte piramidale.

Cu prilejul demontării acoperișului existent, au apărut în pod urmele unor vechi pante de învelitori, rămase înscrise mai ales pe bazele turlelor mici. De asemeni, în molozul de peste bolta pridvorului s-au găsit bucăți întregi și spărturi de țigle și olane de coamă smălțuite în diferite culori (verde deschis, verde închis, brun și galben) precum și o mare cantitate de șită. Elemente asemănătoare s-au găsit și în săpăturile din jurul bisericii. Materialele ceramice, țigle și olane de coamă smălțuite, sînt rămase probabil din învelitoarea bisericii ctitoria lui Cercel.

d) Turlele

Prin degajarea bazelor de învelitoare și desfacerea tencuielii, au apărut clar modificările aduse de restaurările anterioare.

S-a găsit pe bazele turlei mici, pe fețele laterale în zona rămasă în pod, începutul cornișei vechi păstrată intactă. Alcătuită din trei profile drepte suprapuse,

fără zimți, această cornișe se întoarce mai departe pe fețele vizibile cu trei rînduri de zimți din cărămidă specială îngustă cu vîrf. Cărămizile din această porțiune de cornișe sînt retezate la fața zidului, cozile rămînînd în zidărie (fig. 4 și 5).

În urma înlăturării ultimului strat de tencuială de pe tamburul turlilor apare profilatura veche a zidăriei, trei retrageri pînă la golul ferestrei, în loc de cinci retrageri.

Aceste profile suplimentare au fost obținute prin adăugirea unui placaj de cărămidă sau au fost trase din tencuială.

Sub tencuială a apărut acelaș parament de cărămidă, îngrijit lucratură cu rosturi scoase în relief, foarte bine păstrat, în special la arce și arhivolte, în zonele necioplite. Porțiunile triunghiulare (fig.6), cuprinse între arcele golurilor păstrează încă decorația inițială din cărămidă de format mare (32 x 18 x 5), dispuse în cruce. Se poate preciza de asemeni înălțimea zidăriei vechi la turlile mici care se ridică pînă la cheia ultimei arcaturi cu zimți deasupra ferestrelor.

Ca o particularitate se poate constata că zimții arhivoltelor la turla mare (fig.7 și 8)sînt executați din cărămizi tip vechi, formatul obișnuit, așezate diagonal în dinți de ferăstrău, pe cînd cei de la turlile mici sînt executați din cărămizi format special cu vîrf ca la cornișe.

Golul ferestrelor turlilor cercetate și ele de aproape, după ridicarea schelăriei, au arătat că toată zidăria care le astupa în parte, în părțile inferioare, era o zidărie de umplutură executată desigur în scopuri de consolidare încă înainte de restaurarea din 1908, după cum ne-o arată fotografiile de atunci. După desfacerea zidăriei și tencuiei a apărut la fereastra nord a turlii mari un timpan de zidărie originală, sprijinit pe un dulap de stejar, închizînd arcul semicircular actual și dovedind astfel că vechile goluri erau dreptunghiulare. Este probabil că și turlile mici aveau inițial timpane similare, după cum se constată de altfel și în vechile fotografii.

Reexaminînd în încheiere rezultatele obținute prin cercetările mai sus arătate, ne putem da seama de incontestabila lor importanță. Este evident că punerea în aplicare a datelor obținute va atrage o modificare în înfățișarea actuală a bisericii. Înlocuirea tencuiei din fațada cu un parament aparent, reducerea soclului la forma și înălțimea inițială, coborîrea cornișelor, degajarea turlilor, înlocuirea tablei de aramă cu un acoperiș înalt de țiglă smălțuită, sînt toate lucrări de natură a transforma monumentul în astfel de măsură încît să-l reazeze în rîndul celor mai însemnate realizări ale vechii arhitecturi muntenești.

Atît rezultatele obținute prin săpăturile arheologice, dovedind că pridvorul a fost ridicat odată cu biserica și făcînd corp comun cu aceasta cît și restaurarea fațadelor în vechea lor strălucire, aduc astfel puncte de vedere noi în istoria arhitecturii timpului și justifică întru totul programul de restaurare radicală prevăzut.

NOUVELLES INFORMATIONS SUR L'ASPECT INITIAL DE L'ÉGLISE
PRINCIÈRE DE TIRGOVISTE RÉSULTANT DES TRAVAUX DE RESTAU-
RATION DE 1961 et 1962.
(Résumé)

L'auteur commence par montrer que ce monument, une fondation du voévode Pierre Boucle d'Oreille (Petru Cercel), remontant à 1583, a souffert maintes modifications au cours des temps, lesquelles ont dénaturé son aspect original. La restauration de 1907-1910 n'a pas réussi par ailleurs à lui rendre intégralement sa physionomie première. Aussi a-t-il fallu établir un programme de restauration radicale de cet édifice.

Les sondages et les recherches que la Direction des Monuments Historiques a effectués dans ce but pendant les deux dernières années ont révélé l'existence de nombreux éléments nouveaux et importants en ce qui concerne le socle, le parement, les tympans latéraux, les tours et la toiture de l'église. C'est en étudiant et coordonnant ces résultats qu'on a abouti à la conclusion que l'aspect actuel du monument réclamait de sérieuses modifications.

L'auteur montre ensuite que les crépis de la façade seront remplacés par un parement apparent; le socle sera ramené à sa hauteur et à sa forme initiales; les corniches seront abaissées pour dégager les tours; la toiture en cuivre sera remplacée par un toit élané recouvert de tuiles émaillées multicolores.

Ces travaux de restauration doivent rendre à l'église princière de Tîrgoviște son lustre ancien, ce qui justifie pleinement le programme prévu de restauration radicale.

NOI DATE REZULTATE DIN RECENTELE CERCETARI ASUPRA
EVOLUTIEI COMPLEXULUI FORTIFICAT DE LA PREJMER.

Arh.Mariana Angelescu.

Scurtă descriere a complexului înainte de restaurare:

Cetatea țărănească de la Prejmer - cel mai reprezentativ exemplar al monumentelor de acest tip din sudul Transilvaniei - marchează și astăzi prin masa ei impunătoare, centrul vechii așezări " Tartlau ", situată la aproximativ 18 km depărtare de Brașov, pe drumul ce duce spre Intorsura Buzăului.

Zidul principal de apărare înconjoară biserica comunei, descriind un cerc cu diametrul de 80 m, are înălțimea de 12 m și lățimea de 4 - 5 m dimensiuni cu totul excepționale la construcțiile epocii respective din Ardeal.

La partea superioară a zidului, se desfășoară drumul de strajă , care face legătura cu cele două bastioane și turnul porții transformat recent în scopul adăpostirii unui orfelinat.

Materialul folosit în zidării este piatra de râu și de carieră legate cu mortar de var hidraulic, precum și cărămidă folosită la construirea consolelor și arcelor golurilor de tragere.

Se mai văd urmele a încă două bastioane prăbușite. Intrarea în incinta principală se face prin galeria boltită a turnului principal, lungă de 30 m și protejată cu două rînduri de porți și grilă coborîtoare.

În interiorul zidului de apărare și alipit acestuia, sînt construite o serie de încăperi, ridicate pe 3 - 4 niveluri, ce se înșiruesc concentric dealungul zidului principal. Încăperile sînt legate între ele prin balcoane și scări de lemn, foarte variat dispuse, dînd un aspect caracteristic incintei.

Spațiul din fața turnului porții este întărit cu un zid scurt în formă de potcoavă, cărui i s-au adosat construcțiile încăperilor perimetrice în felul celor descrise mai sus, închizînd spațiul cunoscut sub numele de " curtea primăriei ".

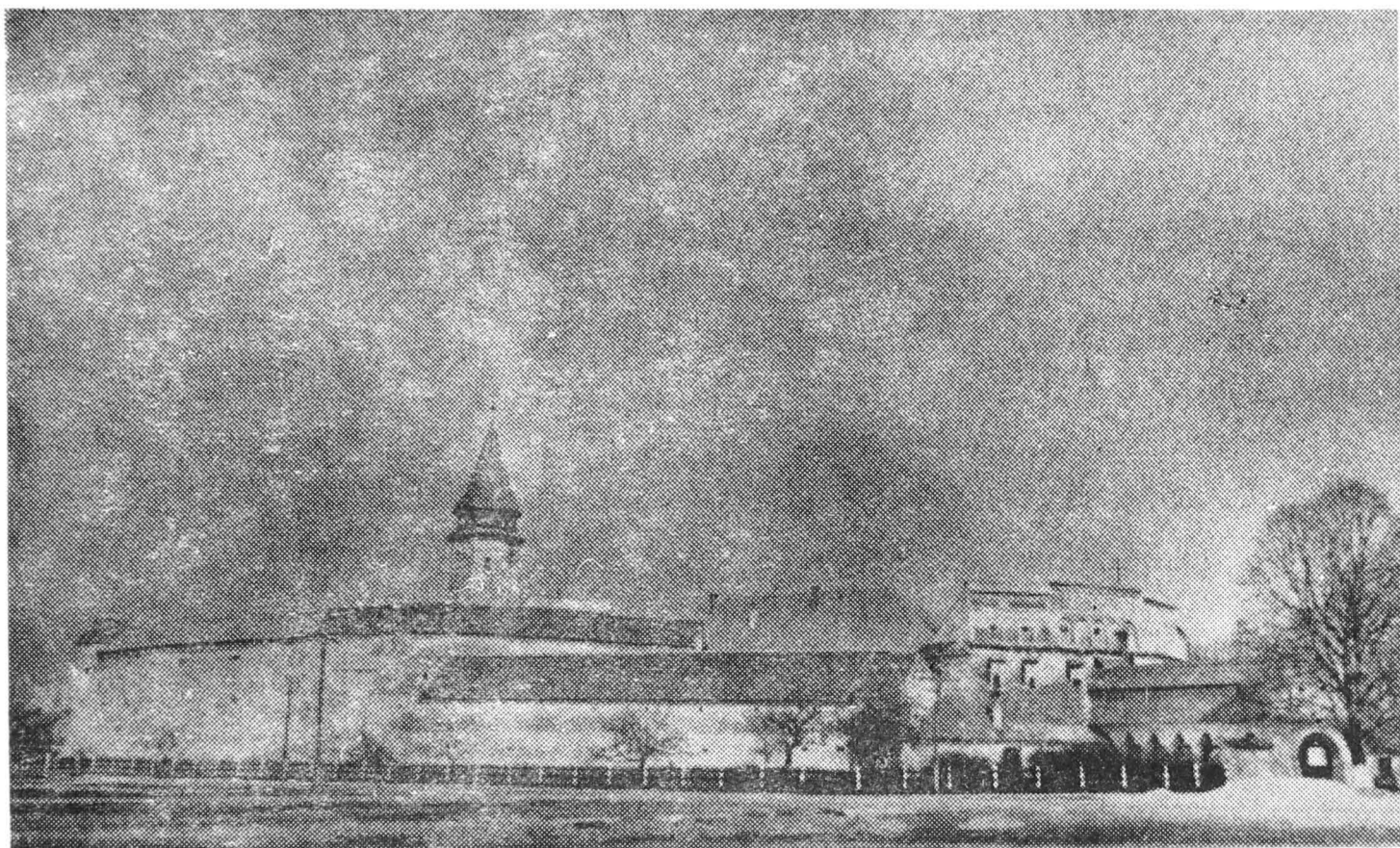
Alipită acestui zid, către vest, este cea de a treia curte "curtea brutarilor ", închisă de un zid de apărare mai modest, la care s-a adosat un

șir de încăperi ridicate pe două niveluri.

Intrarea în cetate se face printr-un coridor, închis lateral de arcade, flancat de două construcții, servind ca locuințe pentru paznic.

Construcția bisericii are planul în formă de cruce, cu brațul vestic prelungit și cu încăperi etajate la colțurile formate de încrucișarea brațelor. Corul cum și brațele de nord și de sud sînt acoperite cu bolți sixpartite pe travei și tripartite pe abside. Nervurile bolților sînt executate din piatră profilată simplu, rezemînd pe console puțin profilate. Iluminarea interiorului se face prin ferestre rotunde cu ancadrame de piatră quadrilobate, situate sub fiecare sector lateral al bolților sixpartite.

Brațul de vest este acoperit cu bolți în rețea, cu nervuri ceramice de profil gotic. Spațiul de intersecție al celor patru brațe este acoperit cu o boltă quadripartită de epocă intermediară și suportă construcția tur-

Cetatea țărănească Prejmer. Vedere generală.

nului octogonal.

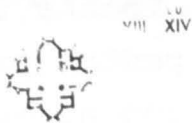
Cetatea țărănească de la Prejmer a constituit obiectul preocupărilor mai multor autori, printre care Viktor Roth, Walther Horwath și profesorul V. Vătășianu, care în lucrările lor au făcut descrieri ale cetății și bisericii.

Sînt cunoscute de asemenea multe date istorice din cronică comunei, date folosite de autorii sus amintiți, care au enunțat și datarea diferitelor etape de construcție ale complexului.

Analizînd gravele deteriorări suferite de monument în decursul anilor, Direcția Monumentelor Istorice a început încă din 1960 lucrări de consolidare, cercetare și restaurare ce se vor încheia la finele acestui an.

Considerînd totalitatea elementelor rezultate din aceste cercetări și lucrări pe monument, precum și datele enunțate de cercetători anteriori, sîntem în măsură a preciza evoluția principalelor etape de construcție ale com-

1.

plexului și a prezenta " filmul isto -
ric " al cetății de la Prejmer (fig.1-
9). Acest film redă grafic aportul
fiecărei epoci istorice la întregirea
acestui sistem de apărare medieval,
specific unei anumite arhitecturi mi-
litare din trecutul Transilvaniei.

Construcția cea mai veche
din cadrul complexului o formează bi-
serica.

In ceea ce privește data
probabilă a construcției, în lipsă de
alte documente istorice, ne raliem
concluziilor prof.V. Vătășianu, după
care biserica datează din a doua ju-
mătate a secolului al XIII-lea.

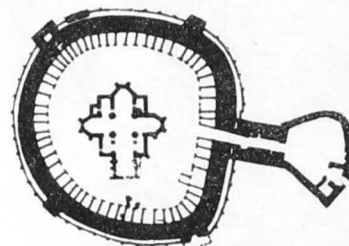
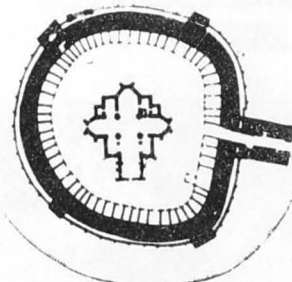
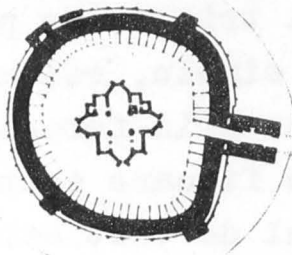
In 21 martie 1240, regele
Bela al IV-lea donează " mănăstirii
cistercienilor ", probabil de la Cîrța
unele biserici din Tara Bîrsei, între
care și cea de la Prejmer.

Este greu de precizat da-
că fundațiile actualei biserici apar-
țin acestei prime construcții - even-
tual distrusă de tătari în 1241 - sau
dacă amplasamentul ei se află în altă
parte.

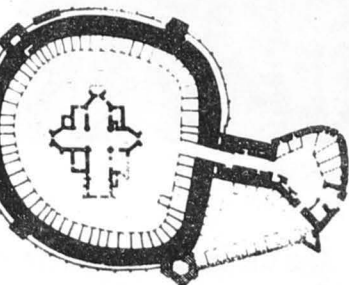
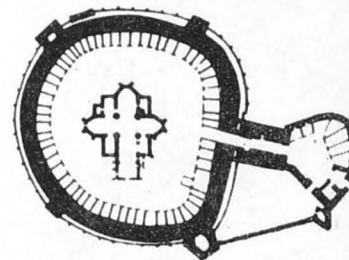
Din studiile făcute asupra
fundațiilor s-a constatat intenția ri-
dicării unei biserici cu planul în cru-
ce, avînd capele la nord și sud de
construcția corului.

Studiile continuate și a-
supra zidurilor au dovedit faptul că
înainte de terminarea construcției du-
pă acest plan inițial, s-au adăugat
cîte două încăperi care încadrau bra-
țul de vest al bisericii. S-a stabilit
deci, de către actualele cercetări ,
construirea tuturor încăperilor de
colț, în faza inițială a monumentului,

2.

3.

4.

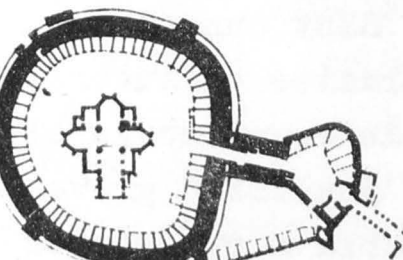
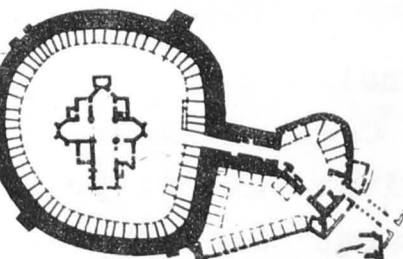
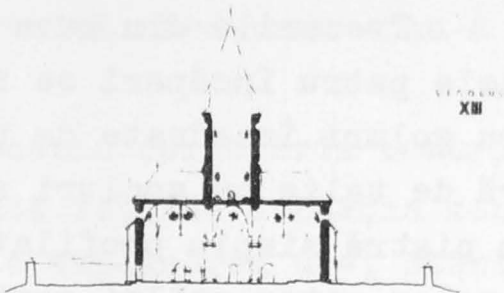
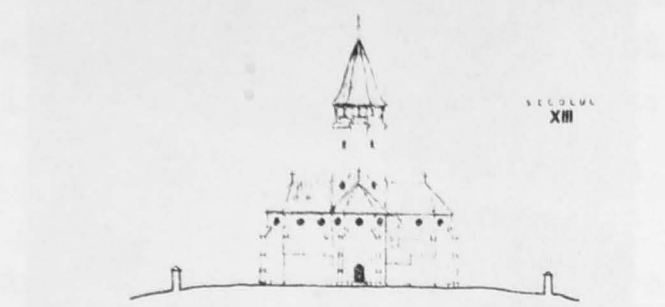

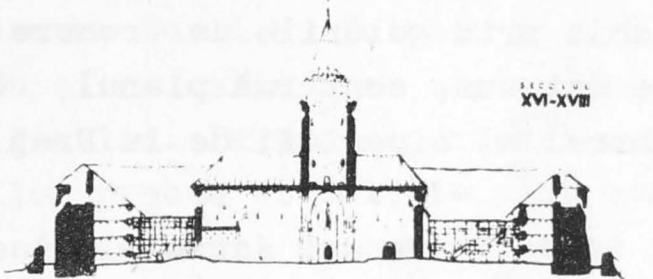
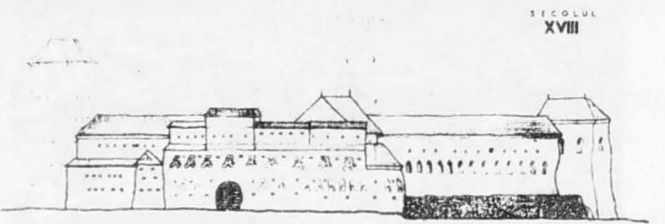
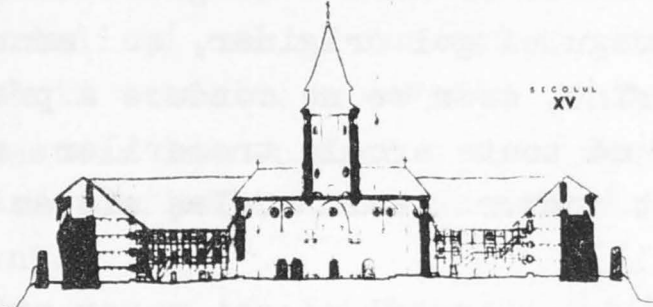
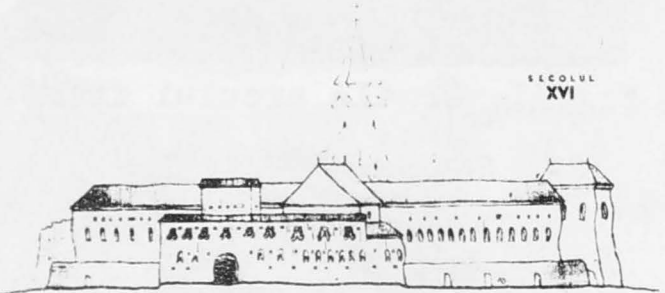
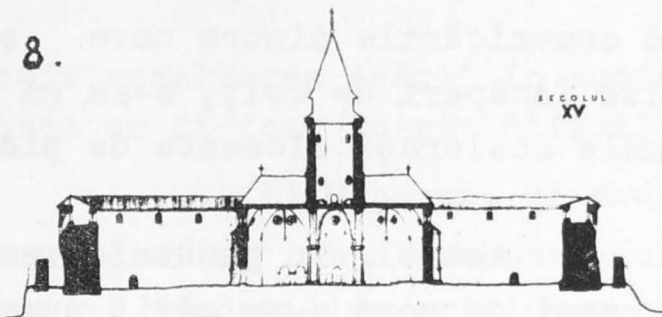
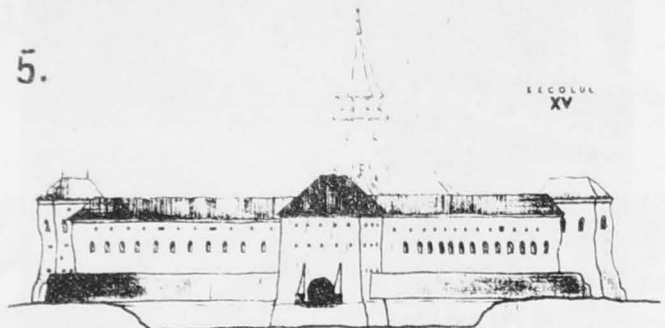
Fig.1 - 4. Filmul istoric al pla-
nului cetății Prejmer.

FILMUL ISTORIC AL CETATII PREJMER.

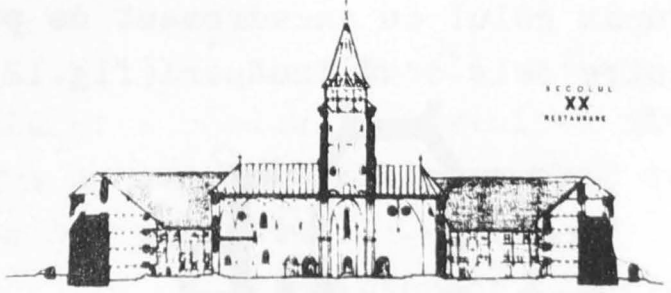
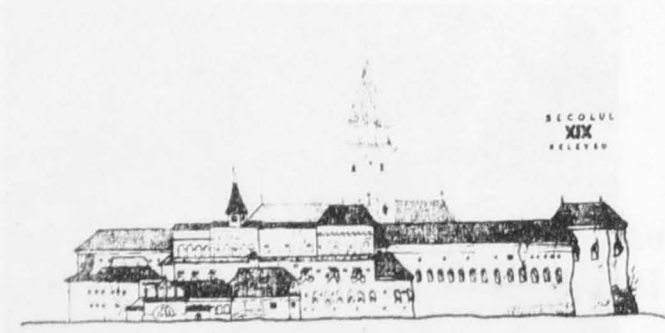
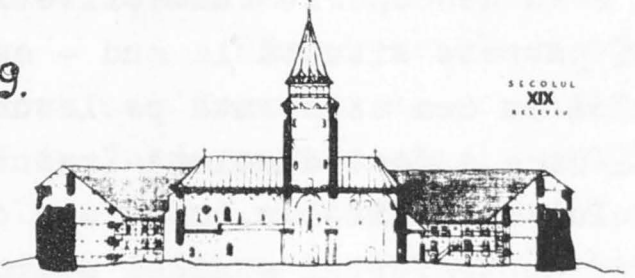
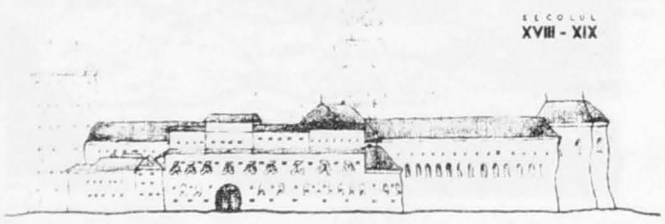
5.

8.

6.

9.

7.

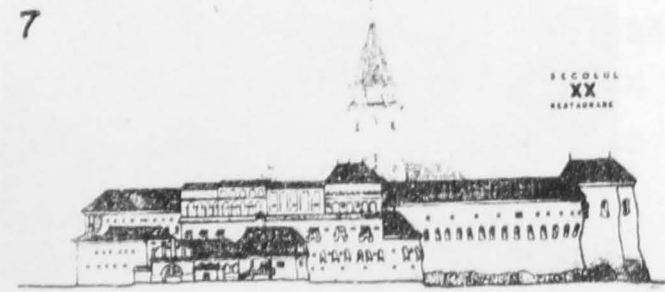

Fig. 5 - 7. Vederi.

Fig. 8 - 9. Secțiuni.

element precizat și de cercetătorii anteriori, privind numai construcțiile din est (fig.10).

Trecerile din nava vestică în cele patru încăperi se făceau prin patru goluri încadrate de pile din piatră de talie cu socluri și imposte din piatră simplu profilate. Alături de celor patru stâlpi centrali, marcând comunicările dintre nave și celelalte încăperi de colț, s-au găsit urmele aceluiași elemente de piatră.

Astfel, în peretele vestic al navei de nord s-au găsit urmele întregului gol original, cu arcul ușor frînt, ceea ce ne conduce a presupune că toate arcele trecerilor ar fi fost construite în același sistem (fig.11).

Faptul că cei patru stâlpi ai traveii centrale sînt degajați de zidărie prin golurile de trecere arătate mai sus, confirmă planul de tip central al bisericii de la Prejmer.

În cursul actualelor cercetări s-au descoperit fundațiile încăperii pătrate situată la sud - est , simetrică cu cea existentă pe latura nord și care a fost demolată înainte de secolul al XVIII-lea, cînd s-a demolat și contrafortul absidei sudice și astupat golul cu ancadrament de piatră dintre cele două încăperi(fig.12).

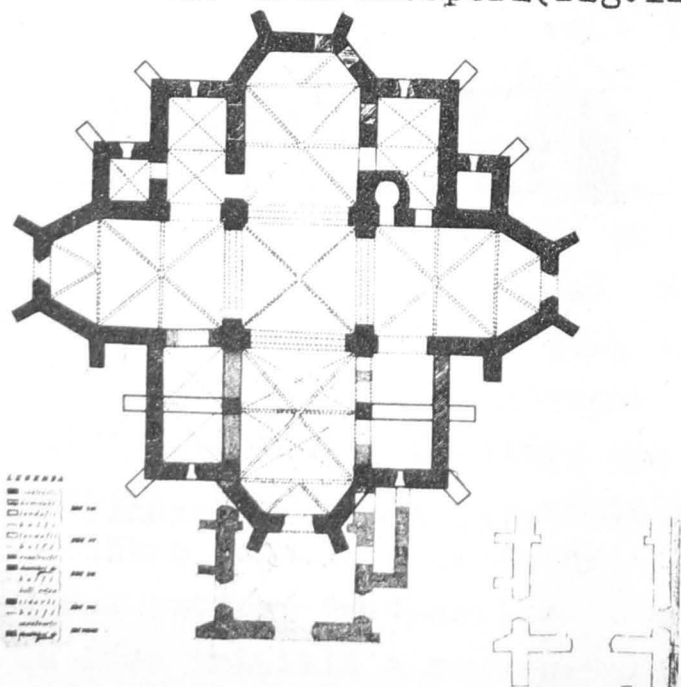

Fig.10. Planul bisericii.

Fig.11. Urmele arcului frînt.

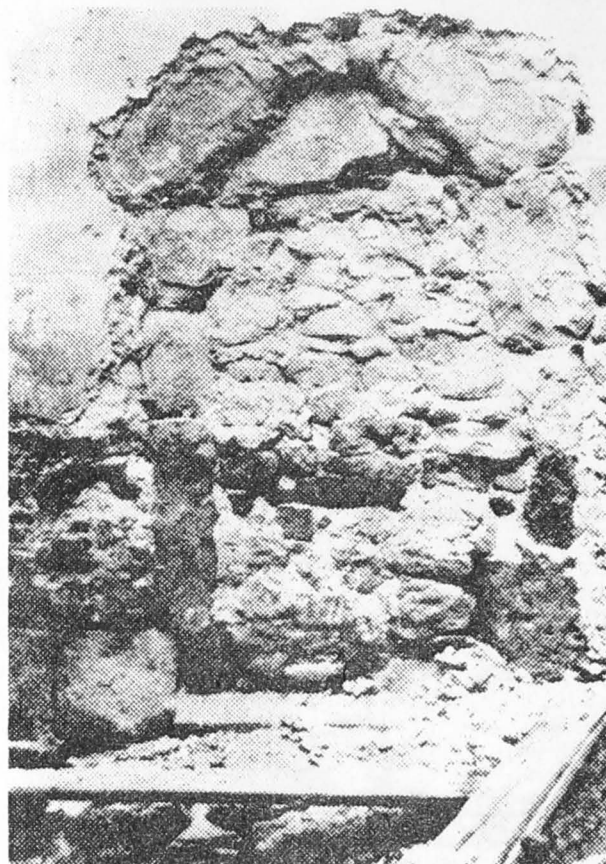

Fig.12. Ancadrament de piatră.

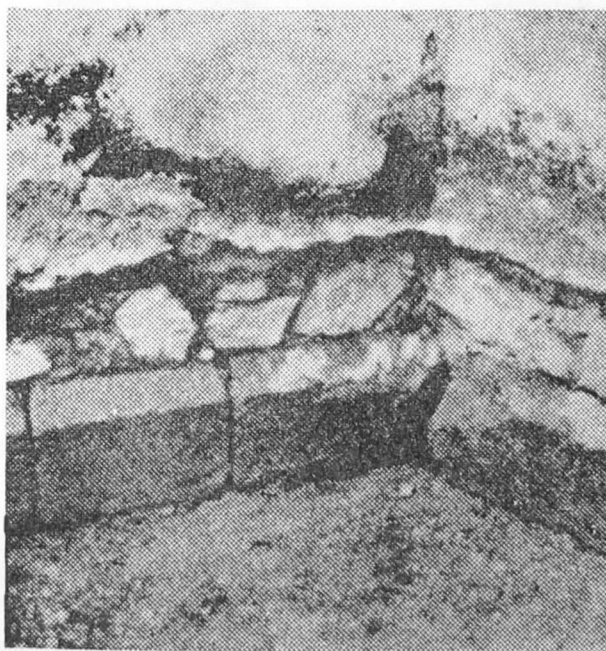

Fig.13. Soclul bisericii.

De asemenea s-au găsit fundațiile contraforților oblici, construiți probabil la colțurile încăperilor, pentru a prelua împingerile bolților.

Ipoteza mai veche a lui Phleps - pentru construirea casei scării spirale, în faza inițială, în masivul contrafortului nord-vest - nu a fost confirmată din următoarele motive:

1) Analizând fundația degajată cu ocazia cercetării contrafortului, s-a constatat că într-adevăr ea este lărgită față de fundația contrafortului simetric, dar insuficient pentru a permite amplasarea unei scări în masivul de zidărie al acestuia.

2) Din punct de vedere constructiv rezolvarea scării în acest punct ar fi fost foarte dificilă.

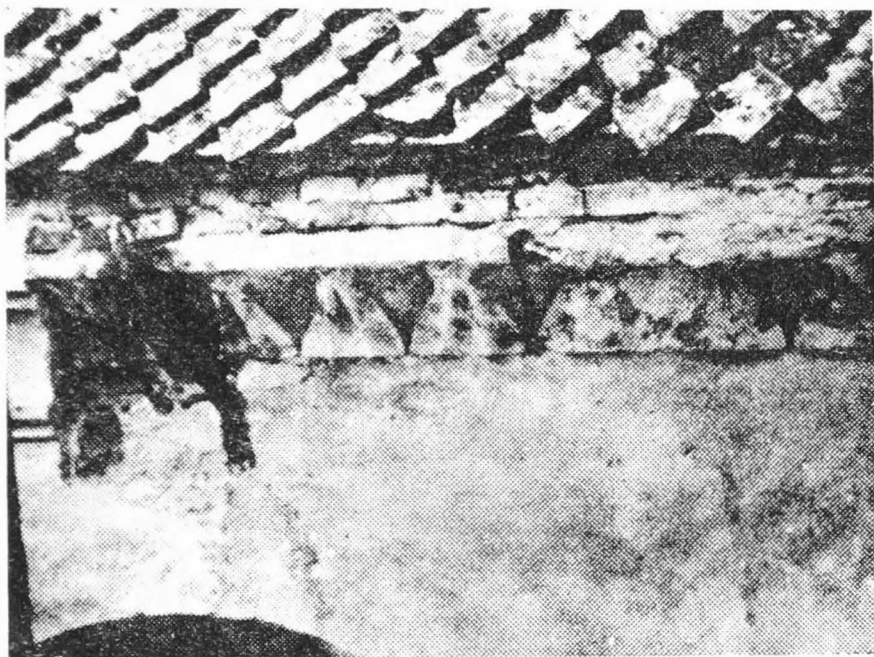

Fig.14. Cornișa originală.

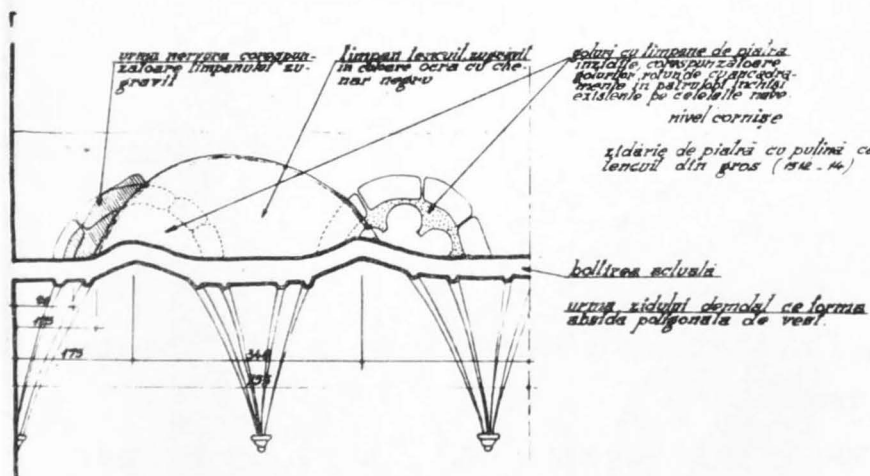

Fig.15.

3) Raportul de ordin stratigrafic, între momentul cons-

truirii fundațiilor originare ale bisericii și cel al fundației casei scării actuale, a dovedit ridicarea acesteia într-o fază foarte apropiată de definitivarea întregului monument.

La zidăria fundațiilor și la pornirea zidurilor în elevație, constructorii au folosit piatră de râu și de carieră cu mortar de var hidraulic. Partea superioară a pereților precum și bolțile sînt construite din blocuri de tuf calcaros zidite cu acelaș mortar.

Planul original stabilit a fost confirmat și de prezența unui soclu de piatră simplu profilat, ce înconjoară monumentul, atît construcția principală cît și încăperile de colț.

Punerea în valoare a soclului a condus la revenirea nivelului de călcare inițial așezat cu 60 cm sub cel actual.

În interior, nivelul de călcare inițial a fost stabilit sub cel modern cu 37 cm, nivel la care s-au găsit fragmente ale pardoselii originare, alcătuită din cărămizi triunghiulare cu laturile egale. Altarul era înălțat așa cum au dovedit-o urmele a două trepte găsite de actualele cercetări.

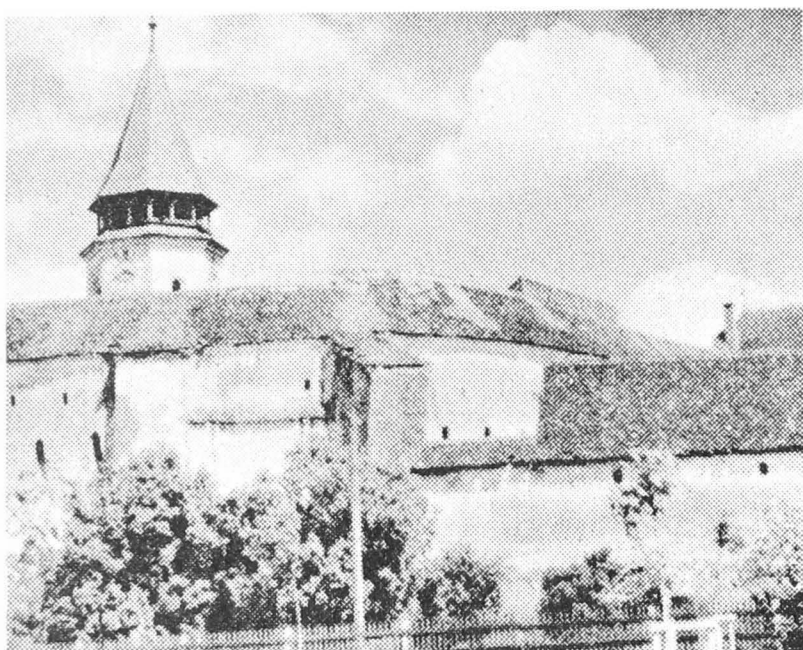
Fațadele originare au fost netencuite, fapt dovedit prin lipsa totală a mortarului de tencuială în zona formată de soclul de piatră și nivelul actual de călcare (fig.13).

Un fragment de cornișe din piatră decorată cu croșete, semnalat de tov.Dobriceanu sub învelitoarea casei scării, supraînălțată în secolul al

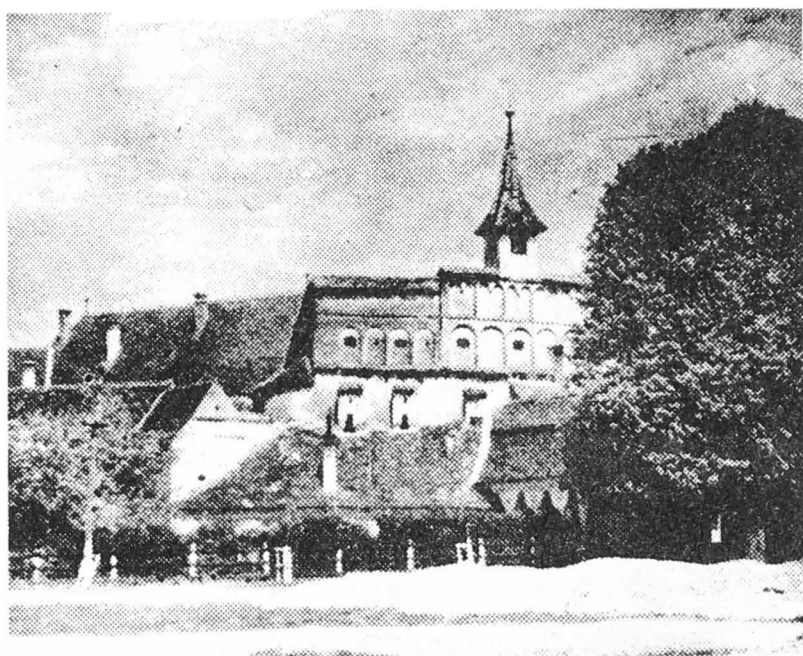
XVIII-lea, ne-a condus la căutarea și depistarea cornișei originare în câteva puncte situate pe brațele de cruce. Această cornișe, parțial degradată, se află cu 30 cm sub șarpanta actuală fiind acoperită cu mortarul cornișei apărută azi. Decorul de croșete aplicat și unor alte elemente arhitecturale, îl regăsim în multe monumente din Ardeal (fig.14).

În lapidarul catedralei romano-catolice din Alba-Iulia, arheologul Heitel a semnalat prezența unui fragment de cornișe, care după inventarul nr.42 ar fi fost scos din cornișa navei de sud, cu ocazia restaurărilor din 1900 - 1914. Fragmentul este executat și decorat în maniera cornișei apărută la Prejmer. De altfel, arheologul Heitel a observat fragmente de același fel " in situ " în cornișa brațului de nord a transeptului catedralei. Se știe că brațul de sud al catedralei din Alba Iulia a fost construit și terminat de boltit în jurul anului 1262.

Considerând asemănarea între cele două elemente de cornișe, putem

Latura de sud-vest a cetății.
În stînga " curtea brutarilor"

Latura de sud. Fațada " curții primăriei" și turnul de poartă.

presupune că biserica din Prejmer ar fi fost și ea ridicată în jurul acestei date, ceea ce ar întări datarea ei mai veche.

Un alt element nou este forma învelitorilor originare ce a putut fi stabilită cu ajutorul profilelor puternice din piatră, foarte degradate, încastrate în baza turlei și care conturau, spre exterior, pantele învelitorilor brațelor crucii. Coama acestora era așezată cu circa 40 cm sub cele actuale și nu exista frîngere de pantă.

Contraforții erau protejați cu copertine de piatră, chiar și cei înglobați în zidăria încăperilor de colț, atunci cînd depășeau nivelul învelitorile acestora.

Acestea sînt elementele principale studiate și stabilite ca aparținînd construcției originare.

Faza a doua de dezvoltare a complexului de la Prejmer este marcată prin ridicarea zidurilor fortificate în jurul bisericii, fortificare impusă de necesitățile de apărare tot mai mari în fața creșterii pericolului otoman.

Reamintim că unii cercetători au datat cetatea ca aparținând secolului al XIII-lea, datorită interpretării greșite a unei inscripții aflate pe o bară de fier a unei uși vechi. Această bară ce se credea dispărută, a fost regăsită în cursul lucrărilor de restaurare și poartă data anului 1544, folosind cifrele arabe, încă necunoscute în secolul al XIII-lea.

S-au găsit urmele șanțului de apărare ce înconjura cetatea, lat de 17 - 18 m și adânc de 3 - 4 m umplut cu apă, precum și rămășițele celui de al doilea zid (zwingerul). Intre zidul masiv și această centură exterioară s-a

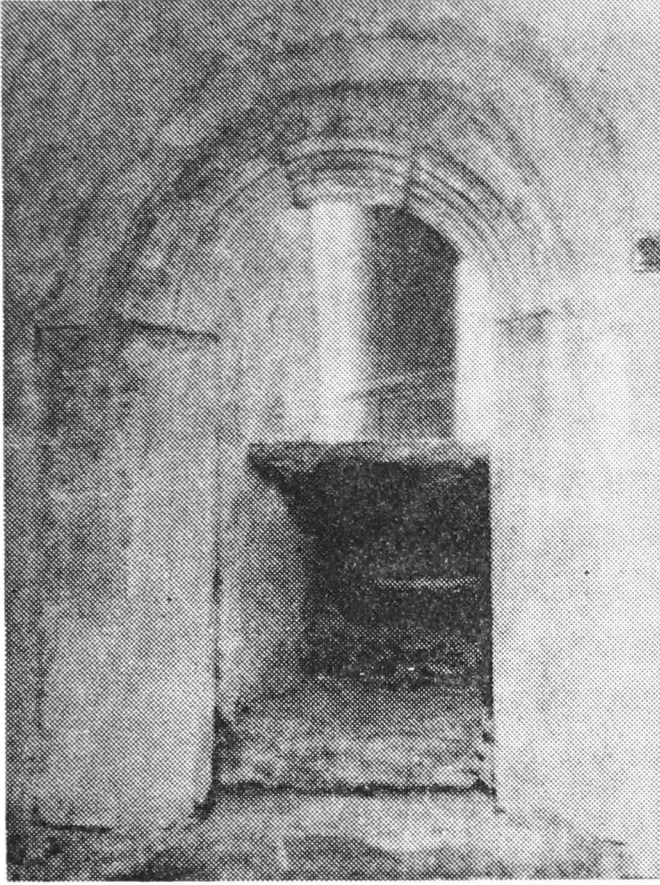

Fig.16. Accesul la cafas.

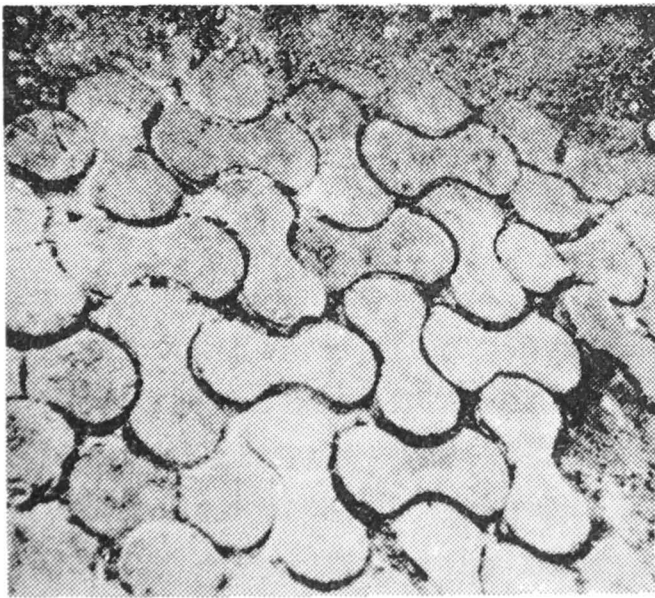

Fig.17.

identificat un pavaj de bolovani întrerupt de construcția bastioanelor. Refacerea acestui pavaj a antrenat coborîrea nivelului în jurul zidului principal fortificat, redîndu-i acestuia înălțimea inițială de 14 m, fapt care a contribuit la dobîndirea unei înfățișări mai impunătoare a zidurilor cetății.

S-au depistat și redecșis gangurile boltite ce străbat masivele de zidărie ale bastioanelor și turnului porții, precum și cele din spatele bastioanelor ce fac legătura cu interiorul incintei. Se presupune existența a unei punți ridicătoare care însă nu a fost identificată în cadrul cercetărilor efectuate pînă acum.

Sondaje efectuate în masivul fortificat, la nivelul drumului de strajă, în zona de nord-est, au dovedit structura zidului cu paramenți executați din zidărie de bolovani legată cu mortar, iar între aceștia un blocaj din aceleași materiale.

Cu ocazia desfacerii gangurilor ce străbat masivul de zidărie s-au observat întreruperi de lucru în grosimea zidului și plombarea acestuia la partea inferioară a aripei de

vest, unde probabil amenință să se prăbușească zona superioară a fortificațiilor, ieșite mult din verticală. Posibil că la începutul aceluiași veac (al XV-lea), bisericii i se aduc unele modificări și anume: bolta traveii centrale este înlocuită cu o boltă gotică care se menține și astăzi. Consolele pe care rezimă nervurile sînt mai sus decît consolele originare și spațiul dintre ele este completat cu trei cărămizi.

Urmele unor bolți din aceeași epocă, suprapuse boltirii sixpartite demolate, s-au găsit în podul brațului de vest și putem crede că s-a intenționat modificarea întregului sistem de boltire, intenție rămasă însă ne-

realizată (fig.15).

Aceiași boltire gotică s-a executat probabil și în încăperile adiacente brațului de vest, căci numai astfel putem explica adosarea unor contraforți puternici, unul median și altul dispus oblic în colțul clădirii, și tot ei trebuie să se datoreze înlăturarea zidurilor mediane originare din această zonă.

Probabil în aceeași epocă, nervurile bolților au fost pictate. Aceste urme s-au păstrat sub două rînduri de tencuieli suprapuse. Se păstrează urme de culoare roșie închis și chiar fragmente de frescă, decorațiunile arcurile nervurile bolților, precum și cheile acestora.

Către sfîrșitul secolului al XV-lea și în cursul secolului al XVI-lea, s-au construit încăperile perimetrice zidului fortificat principal, în scopul adăpostirii oamenilor și avutului acestora.

A treia fază principală de dezvoltare a bisericii, este marcată la începutul secolului al XVI-lea, mai precis între anii 1511 - 1515, cînd nava de vest este prelungită cu încă 6 m; zidul și contraforții din această zonă sînt demolați și foarte probabil cu materialul rezultat se închid vechile goluri, spre încăperea de nord-vest. Aproape sigur, în aceeași epocă se astupă și arcul de trecere spre brațul de nord, lăsîndu-se locul pentru un ancadrament rectangular de piatră, decorat cu baghete încrucișate în stilul renașterii, foarte obișnuite în Transilvania la această dată.

Încăperea primește și o fereastră cu ancadrament de piatră rectangular, în același stil. Spre încăperea de sud-vest se crează o deschidere largă cu un arc cu profil frînt, executat cu piatră de talie.

Întreg spațiul brațului de vest se acoperă cu o boltă în rețea, cu nervuri ceramice și se construiește cafasul pe o boltă la fel în rețea.

Accesul la cafas se făcea din biserică printr-o ușă, avînd un ancadrament de piatră semicircular, care dădea la scara exterioară, adosată laturii de sud (fig.16). La un moment dat, foarte probabil în secolul al XIX-lea, această deschidere este astupată și accesul la casa scării emporiului se face din exterior, printr-o ușă obișnuită.

În secolul al XVI-lea, după lucrările de prelungire ale bisericii, se pardosește suprafața nouă cu cărămizi dreptunghiulare. În încăperea de nord-vest se instalează o altă pardoseală de cărămizi în formă de pișcoturi (fig. 17), iar în încăperea de sud-vest apar resturile unei pardoseli din cărămizi romboidale. Probabil, în secolul al XVI-lea, poarta este întărită cu un zid (schildmauer) avînd aceleași elemente active ca și zidul principal, adică goluri de tragere și guri de păcură (pechnase).

În această epocă bastionul de sud-vest s-a prăbușit și a fost înlocuit cu construcția unui turn pentagonal avînd se pare o înălțime apropiată de cea a turnului bisericii. În 1838, în urma unui puternic cutremur, turnul pentagonal s-a prăbușit și el.

În cursul secolului al XVII-lea se demolează încăperea patrată de la sud-estul construcției bisericii și se înlocuiesc bolțile încăperii dreptunghiulare alăturate, bolți ce erau acomodate casei scării.

Pe la începutul secolului al XVIII-lea latura de sud - vest a cetății este întărită cu un zid drept și cu un mic turn în unghi, ce făcea legătura cu zidul scut.

Se construiesc încăperile adosate zidului scut și la începutul veacului următor se ridică și încăperile adosate zidului dinspre sud-vest.

La construcția bisericii se fac următoarele lucrări:

- înlocuirea șarpantelor și modificarea pantelor (1752-53);

- la 1801 se consolidează întreaga construcție prin tiranți metalici, se tencuiește paramentul exterior, se execută unele ferestre noi, se montează ceasul din turn;

- la 1803 se ridică construcția alipită corului pe latura de est, înglobând cei doi contraforți ai absidei, în scopul instalării orgii;

- la 1844 s-a înzidit accesul la scara spirală ce duce la turn, și s-au amenajat scările de lemn exterioare;

- se lărgeste încăperea de sud-vest, prin demolarea zidului de sud și construirea unuia nou, care la capătul de est a înglobat construcția contrafortului absidei, iar la celălalt capăt a folosit fundația contrafortului oblic de colț.

Cu această ocazie bolțile au fost demolate și întreaga încăpere acoperită cu un plafon drept.

Acțiunea de restaurare ce se întreprinde asupra monumentului urmărește conservarea și valorificarea vestigiilor apărute și pe cât posibil revenirea la formele mai vechi, cum ar fi de pildă: pardoselile originale ale bisericii, cornișe de piatră ornamentată, forma învelitorilor, înlăturarea zidurilor de est și sud, iar pentru cetate degajarea sistemului de apărare propriu zis.

Paralel cu lucrările de restaurare vor fi continuate și cercetările asupra monumentului, iar eventualele elemente noi apărute vor fi semnalate și introduse în planșele de evoluție ale complexului fortificat.

RÉSULTATS NOUVEAUX DE RÉCENTES RECHERCHES SUR L'ÉVOLUTION DU COMPLEXE FORTIFIÉ DE PREJMER (Résumé)

La forteresse paysanne de Prejmer, le plus caractéristique des monuments transylvains de cette espèce, comprend trois enceintes fortifiées, dont la principale abrite l'église gothique d'influence cistercienne, laquelle forme le noyau central de tout l'ensemble.

Ses vieux murs ont subi au cours des siècles de multiples dégâts. C'est ce qui a déterminé la Direction des Monuments Historiques à en entreprendre en 1960 la restauration et la consolidation. Parallèlement à ces travaux on a entrepris aussi des recherches sur le monument dont les résultats ont permis d'établir le "film historique" de ce complexe médiéval, en déterminant l'apport des différentes époques à l'évolution du monument.

C'est ainsi qu'on a établi que l'église a été édifiée durant la seconde moitié du XIIIe-ème siècle et la forteresse au XVe-ème siècle.

Au XVIe-ème siècle, la nef ouest de l'église est prolongée, ce qui confère au plan la forme d'une croix latine, on commence à construire, à la même époque, certaines adjonctions adossées au mur fortifié et destinées à

abriter la population et son avoir aux heures de péril.

Aux siècles suivants la forteresse fut agrandie par la construction de deux nouvelles murailles. En même temps certaines transformations furent apportées à l'église afin d'en augmenter l'espace utile, au détriment de son aspect architectural.

Les travaux de restauration entrepris ont pour but de conserver et de mettre en valeur les vestiges apparus et de revenir, dans la mesure du possible, aux formes les plus anciennes, comme ce serait par exemple le cas des pavements originaux de l'église, faits de pièces céramiques spéciales, de la corniche en pierre décorée de crochets, de la forme des toits, de certaines ouvertures murées au XIX-ème siècle et de la mise en valeur des anciens cadres de pierre, de la suppression de murs bâtis au XIX-ème siècle et de la reconstitution de la petite sacristie du flanc sud, qui a été démolie. De même la restauration de tout le système de défense du complexe fortifié.

PRINCIPII DE SELECTIONARE SI DIFERENTIARE A ETAPELOR DE
CONSTRUCTIE IN RESTAURARE. APLICAREA ACESTOR PRINCIPII
IN RESTAURAREA HALEI VECHI DIN BRASOV (CASA HIRSCHER).

Arh. Eugenia Greceanu

In stadiul actual al teoriilor privind restaurarea monumentelor de arhitectură este acceptat în unanimitate principiul restaurării istorice care impune operației de restaurare un dublu obiectiv: pe de o parte restituirea imaginii inițiale a monumentului prin înlăturarea adăugirilor care îl denaturează și reconstituirea unor structuri caracteristice; pe de altă parte, păstrarea și sublinierea tuturor elementelor cu caracter artistic sau cu semnificație istorică, suprapuse în timp etapei inițiale de construcție și care conferă monumentului o nouă dimensiune, aceea a evoluției în timp.

Urmărirea unilaterală a unuia din aceste două obiective conduce la rezultate cu totul nesatisfăcătoare. In primul caz, avînd în fața ochilor numai structura inițială, restauratorul realizează doar scheme didactice și lipsite de putere de evocare a unor faze de evoluție a stilurilor. Să ne gîndim de exemplu la ce academism glacial ar conduce dărîmarea pronaosului din secolul XVIII al bisericii din Cotmeana, în scopul reconstituirii pridvorului cu arcade de factură bizantină, pentru care se poate susține că există suficiente date necesare stabilirii numărului arcadelor și dimensiunilor planului. In cel de al doilea caz, păstrarea strict documentară a tuturor adăugirilor în timp riscă să priveze monumentul de acea expresivitate în redarea conținutului de idei al epocii în care a fost realizat, expresivitate care constituie în esență factorul determinant al calității sale de monument de cultură.

Degajarea concepției plastice și ideologice a monumentului, simultan cu sublinierea etapelor sale de evoluție, iată principiul de bază pe care ne axăm studiile de restaurare. Diversitatea rezolvărilor adoptate trezește însă întrebarea dacă metodele de restaurare nu ar putea fi încadrate într-un sistem precis de reguli, similar acelei "Carta del restauro" for -

mulată în 1932, după ale cărei directive s-au condus majoritatea restaurărilor importante pînă în 1940 și care nu a fost pusă în discuție decît în urma gravelor distrugerii suferite de centrele istorice în cursul celui de al doilea război mondial.

Experiența a arătat însă că în materie de restaurare nu pot exista rețete ci numai principii directoare, ca cel formulat la începutul expunerii, a căror aplicare variază de la caz la caz și aceasta din cauza că elaborarea unui studiu de restaurare presupune, după precizarea etapelor de evoluție, o analiză critică a monumentului în care se apreciază în ce măsură transformările sau adăugirile la construcția inițială au un caracter de artă și dacă ele nu ascund concepția generatoare a operei analizate. Deoarece însă fiecare monument are o individualitate proprie, consecința a variației infinite pe care o prezintă combinarea factorilor sociali-culturali, economici, politici și geografici în cadrul cărora a fost creat, precum și a diversității transformărilor pe care le-a suferit, această selecționare a elementelor pe care restaurarea trebuie să le mențină sau să le reconstituie nu poate fi normată.

Să analizăm de exemplu soluționarea formelor de învelitori la câteva monumente recent restaurate. Invelitoarea datînd din secolul al XIX-lea a bisericii mănăstirii Neamțului a fost înlăturată, inclusiv frontonul neoclastic de pe latura vest, reconstituindu-se pe baza tabloului votiv învelitorile separate pe diversele părți ale construcției. În schimb, la turnul Sfatului din Sibiu, a fost menținută învelitoarea de influență barocă executată tot la începutul secolului al XIX-lea, deși existau suficiente tablouri de epocă și stampe care să permită reconstituirea formei originale cu patru turnuri de colț, contribuția personală a restauratorului fiind mai redusă decît la biserica mănăstirii Neamț. Aparenta inconsecvență se transformă însă la o analiză atentă în aplicarea dialectică a principiului restaurării istorice. Într-adevăr acoperișul din secolul XIX al bisericii mănăstirii Neamț era lipsit de valoare artistică în sine și denatura proporția acestui monument, cărui noua învelitoare i-a redat expresivitatea caracteristică epocii lui Ștefan cel Mare, datorită echilibrării fațadelor excesiv de lungi prin volumele separate ale învelitorilor care subliniază verticala asimetric plasată a turlei. Turnul Sfatului însă, face parte integrantă dintr-un ansamblu urbanistic cu o personalitate proprie foarte pronunțată, în care silueta învelitorii baroce agreabilă ca proporții s-a înscris ca un accent caracteristic al orașului. În afară de acest argument construcția propriu-zisă a turnului exprimă cu suficientă claritate specificul unui acces într-o incintă fortificată, fără ca forma învelitorii, contrastantă ca stil, să-i altereze forța de expresie. În consecință s-a considerat indicată păstrarea acestei faze intermediare de construcție. Aceiași

soluție a fost adoptată la turnurile de colț ale mănăstirii Slatina, a căror masivitate amenințătoare evocă sugestiv vremurile de bejenie care se abăteau periodic asupra Moldovei în epoca construirii lor. În consecință au fost refăcute învelitorile baroce de influență rusească din secolul al XVIII-lea care introduc o notă de fantezie în sobrietatea ansamblului, marcînd o etapă a evoluției stilurilor în această parte a țării.

Odată stabilite elementele din epoci diferite pe care restaurarea le va conserva, le va degaja și uneori le va reîntregi, apare preocuparea de a evidența evoluția în timp a monumentului. Pentru acele opere arhitectonice la care elementele de valoare sînt conservate relativ integral, metodele de marcarea a epocilor sînt precizate în linii mari: păstrarea paramentelor aparente în zonele de suprapunere a mai multor etape de construcție, finisarea deosebită și diferențierea mortarelor în zonele de complectare, marcarea în pardoseală cu materiale diferite a unor forme de plan dispărute etc.

În cazurile însă în care structuri caracteristice pentru monument au fost distruse sau grav mutilate, iar reconstituirea lor este reclamată ca un factor esențial al restaurării, se naște întotdeauna discuția dacă aceste reconstituiri trebuie executate cu forme și materiale identice cu epoci în care a fost construit monumentul sau dacă este legitimă completarea cu structuri moderne. Cea de a doua ipoteză constituie singura soluție care urmărește consecvent marcarea etapelor de construcție, însă ea a întâmpinat o rezistență categorică deoarece, așa cum spune Giovannoni, se considera că " pînă în secolul trecut, stilurile arhitectonice ale diverselor epoci aveau între ele o înrudire mai mult sau mai puțin directă" în timp ce arhitectura de astăzi " a tăiat aproape toate podurile care o uneau cu aceia a trecutului ", acordul devenind în consecință foarte dificil. Abia în urma marilor distrugerii suferite de monumente în cursul celui de al doilea război mondial, s-a pus problema dacă este indicat ca prin reconstituiri în stilul epocii să se realizeze machete la scară naturală ale părților distruse care să nu reprezinte decît copii reci și mecanice ale unor opere de artă, sau dacă nu este mai corect din punct de vedere estetic și științific să se marcheze epoca refacerii elementelor distruse prin materiale și metode de execuție contemporane, urmînd ca armonizarea cu partea originală a monumentului să fie rezultatul transpunerii în forme moderne a imaginii creatorului monumentului. Această din urmă soluție este admisă teoretic la ora actuală, iar în practică se constată o acceptare lentă dar progresivă a dreptului structurilor moderne de a figura în complexe istorice. Metoda este în orice caz preconizată atunci cînd nu se cunosc suficiente date pentru reconstituire, sau atunci cînd este necesară introducerea unor elemente noi reclamate de o nouă funcție dată monumentului, considerîndu-se că refacerile prin analogie cu alte monumente dovedesc o lipsă de înțelegere a specificului monumentului și o atitudine neștiințifică care poate induce în eroare pe viitorii cercetători.

Seleționarea și diferențierea etapelor de construcție pun probleme cu atît mai dificile cu cît monumentul a suferit mai multe transformări și cu cît valoarea acestora este inegală. Un exemplu dintre cele mai caracteristice pentru aceste operații îl constituie restaurarea halei vechi din Brașov, construcție datînd din prima jumătate a secolului al XVI-lea, care reflectă prin complexitatea programului și prin amploarea proporțiilor sale înflorirea activității comerciale a Brașovului din acea epocă.

În descrierea procesului de clasare și seleționare nu vom insista asupra acelor intervenții grosolane lipsite de orice valoare artistică și care trebuiau eliminate de la sine, ca de exemplu compartimentările

efectuate la etaj și la parter în secolul XX, montarea în 1842 a unor tocuri dreptunghiulare în interiorul golurilor de la etaj cu arc în semicerc, specific Renașterii, sau suita de vitrine dreptunghiulare deschise pe două laturi ale construcției, de asemenea în secolul al XX-lea.

Vom atrage atenția numai asupra modului de analizare comparativă a unor elemente suprapuse structurii originare, la care s-ar fi putut lua în considerare ipoteza conservării lor.

În privința modului de acoperire a etajului, studiile de arhivă

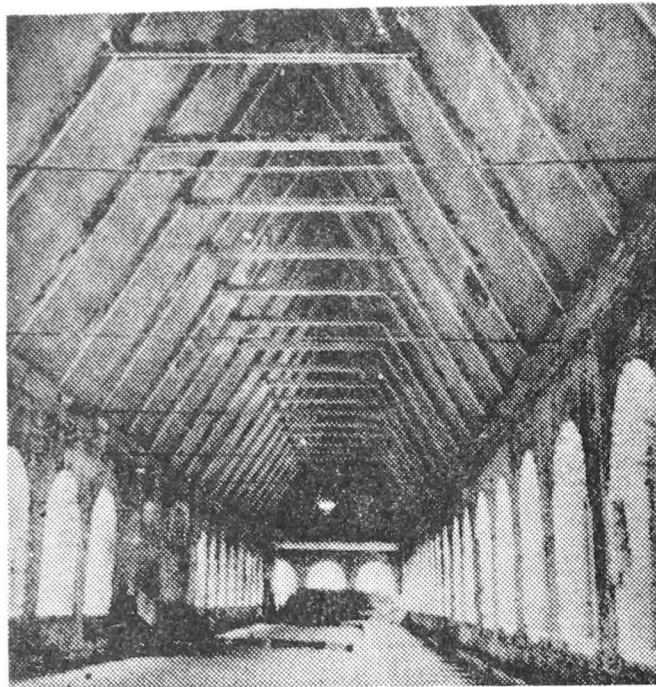

Fig.1.

Fig.2.

drică de cărămidă executată peste latura est a parterului, latură care inițial fusese acoperită cu un planșeu drept de lemn, deși cu această ocazie s-au deschis o serie de goluri în fațada exterioară est având penetrațiile corespunzătoare în boltă. Deschiderea acestor goluri a modificat caracterul

efectuate de Oliver Velescu au precizat că între 1545, data construcției halei și 1749, etajul nu a avut tavan, șarpanta învelitorii fiind aparentă. În 1749, cu ocazia unor reparații generale, s-a executat peste etaj un planșeu de lemn cu grinzi aparente. Interpretând unilateral principiul restaurării istorice numai sub aspectul conservării tuturor etapelor de construcție, planșeul de lemn distrus în urma incendiului din 1957 ar fi trebuit refăcut, ținând seama de faptul că avea peste 200 de ani vechime. Considerând însă că executarea acestui planșeu constituise o intervenție nefericită pentru monument, din cauză că disproporția între înălțimea redusă la care erau plasate grinzile și lungimea foarte mare a clădirii conducea la creerea unor adevărate culoare, în timp ce șarpanta aparentă era forma cea mai adecuată unui spațiu vast acoperit destinat desfacerii mărfurilor breslelor, s-a renunțat la refacerea planșeului de lemn și s-a revenit la forma inițială de acoperire (fig.1).

În acest caz etapa intermediară a fost înlăturată pentru a se reveni la forma inițială care corespundea funcției etajului, având prin aceasta o putere de expresie care îi conferă o certă valoare artistică.

Din etapa de reparații din 1749 s-a conservat însă bolta semicilindrică

fațadei est, care inițial prezenta un zid plin decorat cu nișe în arc frânt (fig.2), mai ales prin faptul că golurile s-au suprapus arbitrar fără a ține seama de ritmul nișelor. Deși această intervenție a distrus unitatea fațadei, revenirea la forma de început nu a fost nici un moment susținută din următoarele motive:

- Multe din ancadramentele golurilor deschise în 1749 au fost transportate de la clădiri mai vechi ale orașului și ele prezintă valoare artistică și istorică prin modenatura ancadramentelor de piatră precum și prin

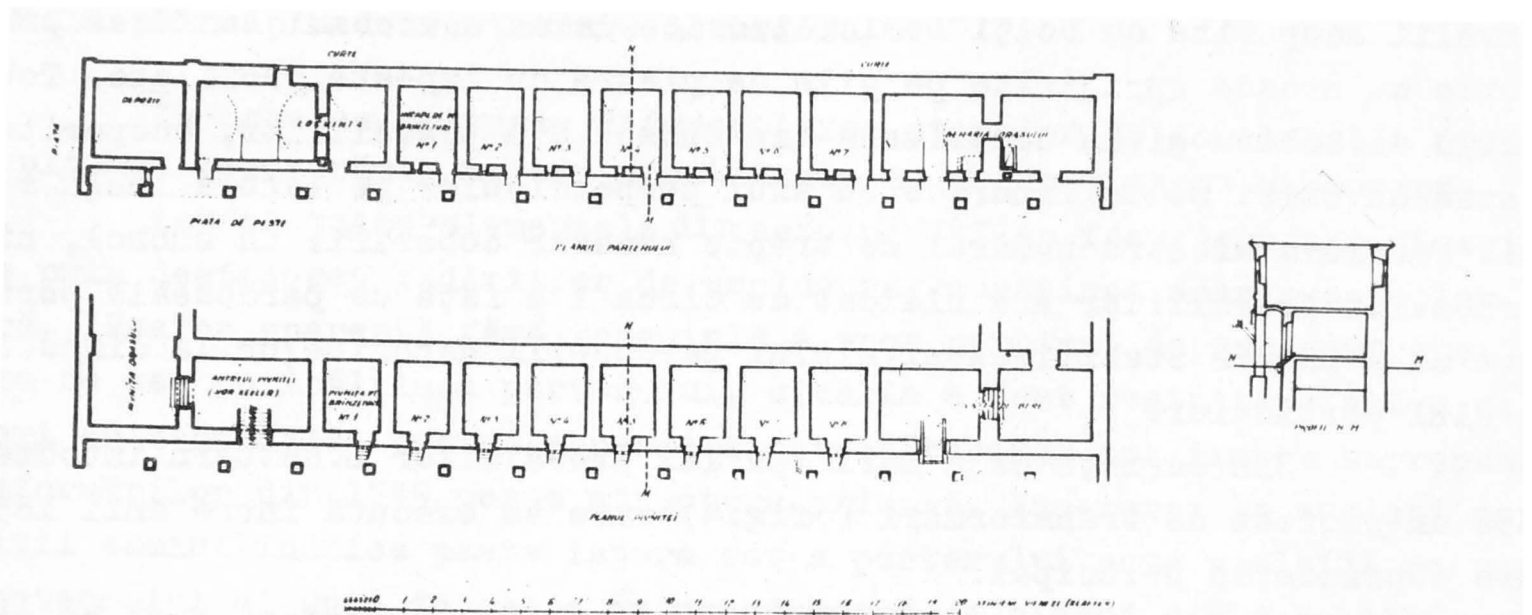

Fig.3. Planul parterului și pivniței laturei de vest în 1848.

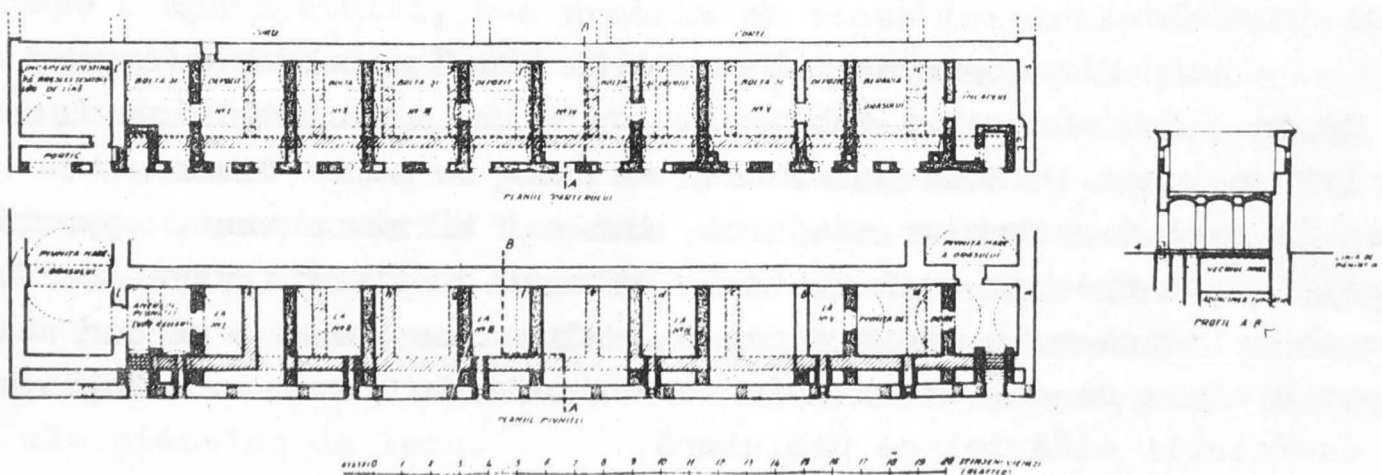

Fig.4. Planul parterului și pivniței laturei de vest în 1858.

inscripțiile și semnele de pietrar care se găsesc pe unele din ele.

- In interior, prin intermediul bolții semicilindrice care merge pe toată lungimea laturei est, se obține o proporție reușită a celor două încăperi din care se compune această latură.

Desfacerea bolții ar fi însemnat distrugerea unui element inserat armonios monumentului în ceea ce privește interiorul. Cât despre exterior, desființarea tuturor golurilor în scopul refacerii nișelor cu arc frânt și al restabilirii unității de fațadă ar fi reprezentat înlocuirea unei zone de un deo-

sebit interes istoric tocmai datorită numeroaselor suprapuneri de arce și goluri, cu o fațadă rigidă asemănătoare unui decor de teatru. În acest caz deci conservarea etapei intermediare a fost pe deplin justificată.

Restaurarea porticului de pe latura vest, unul din cele mai caracteristice elemente ale construcției, a ridicat probleme complexe din cauza transformărilor radicale pe care le-a suferit această latură în 1850. Situația anterioară acestor modificări, ne este indicată de un relevu executat în 1848 de inginerul orașului Ludwig Huttern, relevu care se află în Arhivele Statului din Brașov (fig.3).

În faza inițială, latura vest a parterului a cuprins un grup de prăvălii acoperite cu bolți semicilindrice la care accesul se făcea printr-un portic cu arcade sprijinite pe pile de piatră cu imposte profilate. Tot prin portic se cobora și la depozitele din subsol ale prăvăliilor, acoperite și acestea cu bolți semicilindrice cu axul perpendicular pe latura lungă a clădirii. Pentru a micșora numărul de trepte necesar coborîrii în subsol, nivelul pardoselii prăvăliilor era ridicat cu circa 1 m față de pardoseala porticului, ceea ce a permis stabilirea nivelului pardoselii depozitelor la circa 2 m sub-nivelul porticului.

Din dorința de a mări spațiul prăvăliilor L.Huttern întocmește în 1850 un proiect de transformări (fig.4) care se execută între anii 1850-1855, care cuprinde în principal:

- Executarea unei noi compartimentări interioare care nu ține seamă de împărțirea veche sau de poziția golurilor originale.

- Coborîrea nivelului parterului și al pivniței cu circa 1 m.

Ambele operații au implicat dărîmarea bolților semicilindrice de la parter și pivniță.

- Zidirea arcadelor și prelungirea noilor ziduri transversale pînă la zidul arcadelor.

- Acoperirea parterului cu bolți tip " a vela " cu trei travee susținute de arce dublouri și a subsolului cu bolți semicilindrice cu axul paralel cu latura lungă. Pilele porticului au fost în parte distruse de noile uși deschise în axul ferestrelor etajului, iar mai tîrziu această operație a fost desăvîrșită prin creerea unei suite de vitrine dreptunghiulare astfel că în 1957 nu se mai conservau decît cinci pile din cinsprezece, și din acestea două într-o stare de degradare atît de avansată în cît s-au dezagregat în momentul desfacerii zidăriei de umplutură.

În cursul studiului de reconstituire a porticului s-a pus problema dacă nu ar trebui să se revină la compartimentarea, sistemul de boltire și nivelele originale ale primei faze de construcție, însă s-a considerat că această operație ar reprezenta o soluție radicală, înrudită teoretic cu sistemul de restaurare al lui Viollet le Duc și care nu ar fi realizat decît o machetă la scară naturală și parțial ipotetică a vechei structuri. Într-adevăr dacă traseul bolților și poziția zidurilor vechi putea fi stabilite prin sondeje, nu mai existau date privind poziția pe verticală și forma golurilor corespunzătoare prăvăliilor și depozitelor lor. Ca urmare s-au menținut transformările executate în 1850, integral la pivniță și parțial la parter, dărîmîndu-se zidurile transversale și prima travee a bolților cu dublă curbură în

zona determinată de lăţimea porticului și conservându-se două travei ale bolților cu dublă curbură în interiorul încăperilor dublate de portic.

În acest caz deci, principiul restaurării istorice a fost aplicat sub dublul său aspect: s-a reconstituit porticul care constituie una din notele dominante în exprimarea programului comercial al edificiului și care marchează în mod categoric epoca Renașterii. Pe de altă parte, din transformările efectuate la 1850 s-au menținut acelea care prezintă valoarea artistică și care se integrează ansamblului.

Iată cum în cadrul aceleiași restaurări, rezolvarea selecționării elementelor din diferitele epoci a variat de la element la element, în cadrul aceluiași principiu de restaurare istorică.

În ceea ce privește diferențierea etapelor de construcție anterioare ultimei restaurări, metodele utilizate au urmărit procedee curente.

Astfel toate elementele din secolul XVI au fost degajate și evidențiate prin desfacerea zidărilor de umplutură, curățirea ancadramentelor de piatră, lăsarea aparentă fără tencuială a unor porțiuni de parament etc. La latura de est pe înălțimea parterului, zidăria a fost rostuită fără a se mai acoperi cu tencuială, pentru a permite cercetătorilor analiza suprapunerii transformărilor din 1749 peste structura primară. Inserarea la aceeași dată a bolții semicilindrice peste latura est a parterului este vizibilă pe șpaleții netencuiți ai unei ferestre cu ancadrament de piatră din faza 1545, în care apare zona de încastrare a bolții delimitată de tencuiala inegrită de funingine executată înainte de incendiul din 1699.

În curtea interioară modificarea nivelelor și a compartimentării laturei vest este vizibilă prin degajarea golurilor etapei 1545 care sînt intersectate de ziduri transversale sau de arce de goluri executate în 1850.

Pentru a nu se produce confuzii în urmărirea evoluției destul de accidentate a monumentului, s-a urmărit ca toate lucrările de refacere integrală a unor elemente dispărute să fie net subliniate prin tratarea lor într-un spirit contemporan, cu mijloace tehnice caracteristice epocii noastre.

Sarpanta aparentă peste etaj s-a executat cu căpriori din beton precomprimat cu secțiunea în T, peste care s-au montat chesoane termo-izolante din fibro-beton turnat în rame de beton armat. Acest sistem de acoperire are avantajul de a nu fi combustibil, iar utilizarea betonului precomprimat a permis obținerea unor dimensiuni ale elementelor de susținere asemănătoare cu cele ale pieselor de lemn.

Pentru învelitoare s-a întrebuintat țigla solzi de format STAS. Soluția a fost reclamată de dificultatea procurării în perioada restaurării a unei mari cantități de țigle cu vîrf ascuțit și ea a fost acceptată ținînd seama de faptul că, mai ales la învelitorile din material ceramic, s-a întrebuintat în fiecare epocă formatul curent, ceea ce face ca la unele monumente să se găsească concomitent 3 - 4 tipuri de țigle sau olane, în funcție de epoca reparației sau a adăugirii respective.

Scările noi au fost executate din beton armat în forme moderne, iar tîmplăria ușilor și a ferestrelor a fost realizată din profile metalice, cu excepția ferestrelor etajului la care s-au montat panouri de sticlă de mărimea golurilor, pe tocuri de beton armat fără compartimentări, pentru a sugera imaginea fazei inițiale în care aceste goluri nu aveau tîmplărie.

Restaurarea porticului a ridicat problema refacerii zidului care dubla arcadele. În acest zid ar fi urmat să se deschidă goluri al căror format nu putea să reproducă dimensiunile și poziția ușilor și ale ferestrelor din faza inițială decât în cazul revenirii la compartimentarea și nivelele bolților negustorilor. Pentru a se evita introducerea unor elemente de față-dă noi s-a renunțat la refacerea zidului, cu excepția zonelor de capăt aferente acceselor la etaj, închizându-se încăperile destinate comerțului printr-un panou continuu de vitrine cu schelet metalic (fig.5). Această soluție

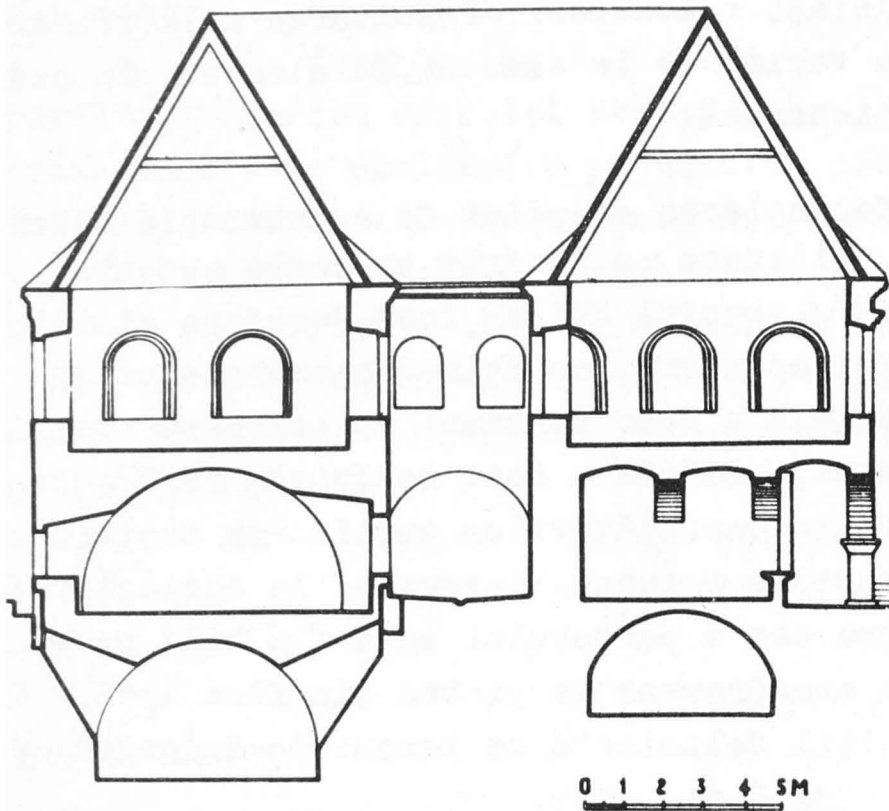

Fig.5.

Fig.6. Porticul în timpul restaurării.

elimină restaurarea parțială a zidului și crează prin intermediul unui element modern un fond neutru pentru desfășurarea arcadele. Bolta porticului, al cărei plan de naștere a fost precizat prin sondaje, a fost refăcută din beton armat. Din cele 14 arcade ale porticului existau în întregime numai două arce de zidărie. Celelalte douăsprezece au fost refăcute din beton armat, determinându-se înălțimea lor în funcție de fragmentele conservate deasupra vitrinelor dreptunghiulare tăiate în secolul XX. Deoarece au putut fi reutilizate numai trei pile originale, s-a adoptat soluția de a se epanela impostele pililor noi (fig.6), cu scopul de a se scoate în evidență fragmentele originale și pentru a da o notă modernă porticului care reprezintă de fapt un element de față-dă reconstituit în proporție de circa 80%.

Privind la distanță de doi ani restaurarea efectuată în 1960, considerăm că principiul restaurării istorice a fost aplicat corect și consecvent. Totuși, dacă am relus această restaurare la ora actuală, i-am aduce în principal două corective de ordin estetic și anume:

- Am renunța la epanelarea impostelor pililor porticului, procedeu care în cazul de față reprezintă o aplicare în oarecare măsură pedantă a metodei de diferențiere a epocilor, întrucât cele trei imposte originale s-ar fi detașat în orice caz din cauza mutilărilor suferite în timp.

- Am executa învelitoarea din țiglă solzi cu vîrf ascuțit pentru a o armoniza cu toate învelitorile caselor care compun ansamblul pieții din

jurul primăriei vechi.

Comunicarea prezentă a avut ca scop precizarea prin intermediul halei vechi din Braşov a metodei urmărite de restauratori în analizarea și degajarea a ceea ce s-ar putea numi personalitatea unui monument. Pornind de la un principiu de bază bine definit, soluția de restaurare se conturează pe măsura clarificării concepțiilor care au imprimat monumentului semnificația sa artistică și istorică. Concluzia care se degaje a fost formulată de prof. Roberto Pane în lucrarea " Architettura e arti figurative ", publicată în 1948 : " Fiecare monument trebuie văzut ca un caz unic, deoarece este un unicat în calitatea sa de operă de artă, iar fiecare restaurare constituie în sine un caz unic".

PRINCIPES DE SÉLECTION ET DE DIFFÉRENCIATION DES
ÉTAPES DE CONSTRUCTION EN MATIÈRE DE RESTAURATION,
LEUR APPLICATION À LA RESTAURATION DES ANCIENNES
HALLES DE BRASOV
(Résumé)

Cette communication assigne à l'oeuvre de restauration un double objectif: restituer l'image initiale du monument et, en même temps, mettre en valeur tous les éléments revêtant un caractère artistique ou une signification historique, qui se sont ajoutés avec le temps à l'étape initiale de construction. On y analyse les principes de dégagement de la conception plastique et idéologique du monument et ceux de différenciation de ses étapes d'évolution.

La sélection des éléments ajoutés au cours des âges à la structure initiale et conservés par le restaurateur ne saurait résulter de critères rigides, car chaque monument a sa propre individualité, laquelle résulte de la variation de combinaison des facteurs sociaux, culturels, économiques, politiques et géographiques qui ont présidé à sa naissance. C'est pourquoi la dite sélection implique l'analyse critique du monument en fonction du principe général de restauration historique.

Une fois déterminés les éléments d'époques différentes que la restauration se propose de respecter, de dégager et parfois même de reconstituer se fait jour la préoccupation de mettre en valeur l'évolution de l'édifice à travers le temps. Pour les oeuvres architectoniques qui ont conservé d'une façon relativement intégrale leur structure primaire ou dont les adjonctions présentent une valeur artistique indiscutable, les méthodes de démarcation des différentes époques sont grosso modo mises au point. Mais quand il s'agit de structures caractéristiques du monument, détruites ou gravement mutilées, dont la restauration réclame la reconstitution, le problème qui se pose consiste à savoir si ces reconstitutions doivent être effectuées dans des formes et à l'aide de matériaux identiques à ceux de l'époque d'édification du monument ou s'il est légitime d'utiliser des matériaux et des méthodes de construction modernes. En dépit de l'opposition que rencontre la seconde hy-

pothèse, l'auteur considère qu'elle représente la seule solution poursuivant d'une façon conséquente le démarcage des étapes de construction.

La restauration des vieilles halles de Braşov (Transylvanie) est présentée à titre d'exemple pour les méthodes préconisées précédemment.

La sélection des étapes de construction a compris le maintien de la voûte ajoutée au-dessus de l'aile est du rez-de-chaussée, au XVIII-ème siècle, et le maintien partiel des voûtes exécutées au XIX-ème siècle pour recouvrir l'aile ouest du rez-de-chaussée, à l'exception de la zone de reconstitution du portique. Mais en ce qui concerne la toiture de l'étage, on a renoncé au plancher horizontal en bois exécuté au XVIII-ème siècle, pour revenir à la charpente apparente de la phase initiale de construction (1545). C'est afin de différencier nettement les étapes de construction, que l'on a traité dans l'esprit de notre époque les éléments reconstitués lors de la dernière restauration, en mettant à contribution des moyens techniques propres à l'époque contemporaine. La charpente apparente qui recouvre l'étage a été exécutée en béton précomprimé, les escaliers ont été refaits en ciment armé et la menuiserie a été refaite avec des pièces métalliques à profils.

La restauration du portique a impliqué la réfection du mur qui doublait les arcades. En raison de la différence existant entre le niveau initial du rez-de-chaussée et celui des magasins aménagés depuis 1850, on ne pouvait plus refaire les ouvertures de la phase initiale; aussi le mur a-t-il été remplacé par un panneau continu de vitrines à profils métalliques.

La voûte du portique a été refaite en ciment armé et les impostes de ses piles ont été épannelées, procédé qui permet de distinguer les impostes neuves des originales.

EVIDENȚA MONUMENTELOR ISTORICE ÎN ȚARA NOASTRĂ.

- text prescurtat -
Oliver Velescu.

În cuvîntul introductiv al acestei sesiuni s-a arătat că unul din aspectele principale ale preocupărilor în domeniul nostru de activitate este cunoașterea monumentelor.

Văzută în mai deaproape se constată că această cunoaștere comportă două aspecte, unul cantitativ - cîtimea monumentelor pe un anumit teritoriu - și altul calitativ - valoarea acestor monumente.

În cele ce urmează nu ne vom ocupa de cercetarea monografică, exhaustivă, ci de aspectul ei documentar care are menirea să informeze pe cercetătorul interesat asupra principalelor trăsături ale monumentului sau monumentelor avînd caractere asemănătoare. Acest din urmă mod de prezentare a monumentelor a luat în practică numele de topografia, lista, catalogul, repertoriul sau evidența monumentelor istorice, cu toate că între termenii de mai sus există deosebiri calitative.

Trecînd de la generalitățile expuse pînă aci la situația din țara noastră, se constată că pe teritoriul Romîniei există o mare diversitate de monumente, oglindind fiecare momente diferite ale istoriei. Este suficient a aminti existența cetăților dacice, alături de geamii musulmane și de impozantele construcții de lemn, alături de biserici pictate, pentru a ilustra varietatea monumentelor din țara noastră. La aceasta se adaugă și marele număr de rezolvări particulare în cadrul unei aceleiaș categorii de monumente, variații pe aceiaș temă (bisericiile de lemn sau cetățile țărănești) ceea ce îngreunează mult cunoașterea în amănunt a monumentelor. Lucrurile se complică și mai mult dacă se ține seama că aproape nu există construcție veche care să fi ajuns în zilele noastre în forma ei inițială, ci mai toate au suferit transformări care uneori au ajuns pînă acolo încît au alterat în întregime aspectul original al construcției.

În aceste condiții, găsirea unor criterii de evidență a monumentelor este foarte dificilă, dar foarte necesară. Cunoașterea documentară a monumentelor este o preocupare principală constituind baza de lucru în acest sector de activitate. Dealtfel acest lucru a fost recunoscut de întreaga

legislație a monumentelor din țara noastră, legiuitorul simțind nevoia de a delimita obiectivele asupra cărora acționează legea.

Cunoașterea documentară a monumentelor ușurează mult cerceta - rea științifică. Aceasta din urmă este mai eficientă când, datorită diver - selor criterii de clasificare a monumentelor, se pot găsi corespondentele care îl interesează pe cercetător. Intr-un cuvânt se ajunge la o orientare rapidă în diferite probleme privind monumentele istorice.

Incă din epoca feudală se cunosc și în țara noastră inventare de clădiri și obiecte care ulterior au devenit monumente istorice. Acestea erau făcute cu un scop practic imediat și nu urmăreau scopuri științifice.

Problema monumentelor istorice apare odată cu trezirea con - științei naționale, iar ca preocupare oficială odată cu crearea statului mo - dern.

Cea mai veche lucrare de inventariere cunoscută este cea ini - țiată de Kiselev în 1832 în legătură cu " statisticeasca descriere " și cu " istoriograficeasca stare " a principatelor, lucrare efectuată de către o - fițeri ruși cu sprijinul autorităților locale¹⁾. Accentul s-a pus însă pe cercetarea inventarului de preț, a documentelor, a inscripțiilor și a por - tretelor ctitoricești.

Dacă prima inventariere nu urmărea în mod imperios conservarea obiectelor în cauză, ci se limita doar la cunoașterea lor în vederea unor lucrări științifice, problema conservării inventarului de valoare artisti - că și istorică figurează ca o preocupare de seamă a cercurilor progresiste de la mijlocul veacului trecut. Bălcescu, dezvoltând cunoscuta lui defini - ție a istoriei că ea nu este numai un șir de întâmplări politice uscate ci trebuie " să ne arate poporul român cu instituțiile, ideile și obiceiurile lui în deosebite veacuri ", citează între materialele care trebuiesc folo - site ca izvoare originale și monumentele²⁾. Iar pe linia aceleiaș preocu - pări a conservării tezaurului artistic se înscrie și delegarea pentru lu - crările de inventariere în mănăstiri a " comisariilor guvernamentale " Pa - pazoglu, Pelimon, Boliac și Odobescu, în condițiile reformelor lui Cuza³⁾. Măsură datorită căreia s-au salvat de la dispariție un mare număr de lucră - ri de artă. Rapoartele publicate de către Pelimon, Boliac și Odobescu sînt primele lucrări de descrierea monumentelor istorice din țara noastră.

Încercări oficiale s-au mai făcut în a doua jumătate a secolu - lui trecut, inventarierea monumentelor fiind prevăzută în proiectele de le - gi dezbătute în anii 1871, 1874⁴⁾ și în fine 1892. Paralel cu încercările o - ficiale nereușite, Odobescu difuzează în țară " Cestionarul sau izvod de în - trebările în privința vechilor așezăminte ce se află în deosebitele comune ale României " cu scopul " de a pregăti întocmirea unei istorii lămuritoa - re a României " ⁵⁾. Deși s-au adunat aproape 4000 de chestionare completate, pare curios faptul că nimeni și se pare că nici Odobescu nu s-a gândit că acest imens material poate fi folosit și la întocmirea unei liste a monu - mentelor și așa se face că el este și astăzi nevalorificat din acest punct de vedere.

În 1892, legii monumentelor aflată în dezbateri în Senat i se

opune înaltul cler tocmai pentru că prevedea inventarierea monumentelor . Mitropolitul Moldovei, Iosif Naniescu, pomenind și de secularizarea averilor mănăstirești, declară că legea este periculoasă pentru existența bisericii pentru că avea altă tendință decât a despuia bisericile de odore și a le îngrămădi în muzee. Inventarele le socotește inutile de vreme ce ele se fac la fiecare schimbare de mitropolit și stareț. Pozițiile de pe care se ține acest discurs n-au nevoie a mai fi comentate. În răspunsul pe care îl dă Grigore Tocilescu, el demonstrează prin exemple calitatea inventarelor făcute de clerici. Astfel citează din inventarul mănăstirii Tismana următoarele : " O tavă de argint pentru colivă cu litere mari pe margine, pe unde este poleită , cu marca Corbul. Cine - întreabă Tocilescu - poate regăsi în această tavă tipsia de argint făcută de Neagoe Basarab la 1511 ?". Exemplele, spunea oratorul, s-ar putea însuși " căci nici o mănăstire nu posedă astăzi un adevărat inventar ci numai o simplă și inexactă catagrafiere a tuturor obiectelor mișcătoare, fiind înșirate la un loc cu sfintele vase, veșminte și icoane, cazanele, tingirile muscălești , cu și fără capac, lingurile de cositor și de lemn și pisălogul de pisat cafea".

În baza acestei legi s-a început întocmirea listei monumentelor istorice. Prima listă a monumentelor istorice o publică C.S.Bilciurescu în 1894. Aceasta avea însă un caracter oficios și nu oficial⁷⁾. Ea cuprinde 131 nume din care lipsesc însă principalele monumente din țară cum ar fi mănăstirile Hurezu sau Neamț. Inventarul prevăzut de legislația din 1892 a fost publicat în 1904 sub semnătura lui V.A.Ureche, B.P.Hajdeu și Gr.Tocilescu cu titlul " Inventarul monumentelor publice și istorice din România "8). Sînt clasate 534 monumente publice și 63 monumente istorice. Monumentele istorice urmau să fie întreținute de stat iar cele publice de comune, dar din examinarea listei se constată că nu există nici un criteriu unitar de selecționare.

Regulamentul din 1893 în baza căruia s-a făcut acest inventar considera monumente " edificiile, ruinele, monumentele fără uz practic și obiectele ", toate pînă la finele secolului XVIII. Inventarierea urma să se facă pe bază de chestionare difuzate în țară, spre a fi completate de corpul didactic și cler. Un element nou este acela al participării la lucrările de inventariere a diviziunii ingineresti din Ministerul Lucrărilor Publice, a arhitecților orașelor și agenții silvici. Pentru prima dată se cer și date tehnice pe lîngă cele obișnuite istorice și bibliografice. Trebuie subliniat că prin chestionare se cereau date și asupra edificiilor civile, publice și particulare.

Din păcate această listă concepută de pe poziții științifice a fost practic nulă, iar după ce Comisia Monumentelor a devenit un serviciu al Casei Bisericii, orientarea preocupărilor ei s-a îndreptat exclusiv spre monumentele religioase.

În Transilvania, primul recensămînt oficial al monumentelor s-a executat în 1872, după ce în anii anteriori, Academia de Științe a Ungariei a întreprins lucrări pentru întocmirea repertoriului arheologic , conceput foarte larg.

În cursul veacului trecut în Transilvania apar o serie de lucrări valoroase care tratează pe larg despre monumente, datorate unor autori cum sînt : Kővári, Órbán, Silvestru Moldovan, Iulian Marțian și alții. Revistele romînești, germane și maghiare, organe ale diverselor asociații culturale, publică date prețioase relativ la monumente, făcîndu-le larg cunoscute.

O valoroasă lucrare, mereu actuală, este și repertoriul bibliografic al monumentelor din Ungaria precum și catalogul colecției de planuri și fotografii al Comisiei Monumentelor din Budapesta apărute în anii 1905-1906⁹⁾.

După publicarea unei noi legi a monumentelor în 1919¹⁰⁾, se face în 1920 un nou chestionar cu un pronunțat caracter istoric¹¹⁾. Chestionarul constituie un pas înapoi, atît ca nivel cît și ca orientare față de cel conceput în 1893. El reflectă preocuparea exclusivă a Comisiei Monumentelor, ce continuă să țină de Casa Bisericii, spre monumentele bisericesti. Chestionarele întocmite au constituit baza documentării în toată activitatea Comisiei Monumentelor. Dar ele se refereau numai la Moldova și Tara Romînească ; în Transilvania, secția locală a monumentelor a hotărît să folosească materialele recensămîntului maghiar. Un început de inventariere îl constituie lucrarea lui Csaki referitoare la monumentele săsești¹²⁾.

Între cele două războaie mondiale Comisia Monumentelor desfășoară o rodnică activitate de restaurare, iar în Buletinul ei se publică multe și valoroase studii și articole din care amintim lucrările lui Gheorghe Balș și Ghica - Budești, care oferă un bogat material pentru lucrările unui bun inventar al monumentelor. Pe aceeași linie sînt și publicațiile privind bisericile de lemn ale lui Coriolan Petreanu, ale lui V. Vătășianu privitoare la bisericile din județul Hunedoara și ale altora.

O bogată documentație grafică adună catedra de istorie a arhitecturii de la Facultatea de Arhitectură.

La Sibiu se adună prin Muzeul Bruckenthal un bogat material informativ privitor la monumentele din centrul Transilvaniei¹³⁾, iar la Cluj un grup de intelectuali încearcă o inventariere a bisericilor reformate și a obiectelor lor de preț¹⁴⁾.

În 1932, în anii crizei economice, Comisia Monumentelor Istorice, lipsită de fonduri, își propune din inițiativa lui Ghica - Budești, completarea activității prin începerea lucrărilor de "întocmire a Inventarului Monumentelor Istorice"¹⁵⁾. Lucrarea s-a executat de către arhitecții comisiei. Partea cea mai folositoare a acestei lucrări sînt releveele executate la monumentele cercetate. Materialul scris s-a rezumat la tabele în care monumentele sînt grupate astfel: mănăstiri, orașe, biserici de zid în ordinea cronologică, biserici de lemn. Pe ici pe colo se dau extrase din bibliografia indicată în prealabil. Lucrarea nu a fost terminată.

O ultimă lucrare de inventariere, înaintea celui de al doilea război mondial, s-a făcut în 1938 cu concursul Ministerului Afacerilor Interne¹⁶⁾. Materialele întocmite de chesturile de poliție și diverse servicii ale prefecturilor reflectă situația în care a ajuns problema inventarii monumentelor în statul burghez. Fapt este că o listă oficială a mo-

numentelor nu este publicată nici după aceste tabele destul de cuprinzătoare.

După 23 August ca și în alte domenii de activitate se produce un riviriment și în problema monumentelor istorice.

În primii ani după eliberare, activitatea de bază se duce tocmai în problema cunoașterii monumentelor. Se simte și aici procesul de lichidare a concepțiilor șovine care și-au făcut loc uneori în activitatea fostei Comisii a Monumentelor Istorice. Sînt luate acum în considerare noi monumente de pe teritoriul țării. În 1948 se întocmește o nouă listă a monumentelor istorice mult mai cuprinzătoare¹⁷⁾.

Problema unui inventar se puneă însă în mod acut odată cu trecerea la economia planificată. Comisia Stiințifică a Monumentelor, înființată în 1951, primește ca sarcină principală întocmirea inventarului și ținerea evidenței monumentelor istorice¹⁸⁾. Hotărîrea Consiliului de Miniștri din 4 aprilie 1953, pentru inventarierea monumentelor culturii materiale din Republica Populară Romîină, stabilea formele organizatorice și aloca fondurile necesare inventarierii. Întreaga operație a durat două luni, mai și iunie 1953, înregistrarea propriu zisă efectuîndu-se de către corpul didactic în zilele de 7, 8 și 9 iunie. În felul acesta s-a realizat numai în cîteva zile ceea ce burghezia nu a fost în stare să facă în decurs de un secol. De la Odobescu înapoi nu s-a mai obținut un material informativ atît de bogat. Cele aproape 11.000 fișe adunate din toată țara au adus știri despre locuri de interes arheologic, istoric, etnografic, economic, reprezentări de artă plastică (statui, cruci, etc.), case și plăci memoriale, locuri legate de lupta revoluționară a poporului și a partidului și despre un număr foarte variat de monumente de arhitectură.

Răspunzînd unei nevoi imediate, întocmirea unei liste a monumentelor, recensămîntul din 1953 a avut un rol pozitiv pentru conservarea monumentelor istorice. Chestionarele au făcut cunoscut pînă în cele mai îndepărtate unghere ale țării un aspect al politicii preconizată de partid pentru valorificarea moștenirii culturale. Materialul cuprins în fișele de recensămînt este în curs de prelucrare arhivistică în cadrul Direcției Monumentelor Istorice, iar indicii care se întocmesc vor servi cercetătorilor din mai multe domenii de activitate.

Tot unei nevoi imediate au servit și listele C.S.A.C. din 1953.

Pe baza recensămîntului, Comisia Stiințifică a Monumentelor a ales aproape 4000 de piese pe care le-a considerat mai valoroase și a întocmit Lista Monumentelor de Cultură de pe teritoriul R.P.R., listă aprobată prin H.C.M. 1160/1955, în vigoare și astăzi.

Recensămîntul din 1953, lucrare de mari proporții, nu putea fi scutit de unele greșeli. Acestea se datoresc în primul rînd încărcării chestionarului cu întrebări care nu au ținut seama de pregătirea recenzenților, de unde o seamă de răspunsuri greșite și la foarte multe fișe părți întregi rămase albe. Pe o astfel de bază, lista oficială a monumentelor nu a fost scutită și ea de greșeli. Omisiuni regretabile, confuzii, un număr important de clădiri sau ruine lipsite de valoare, incluse în listă, au creat și crează încă dificultăți în activitatea practică.

Judecând însă în perspectiva celor zece ani de dezvoltare continuă a țării și ținând seama de capacitatea organizatorică redusă a fostei Comisii Științifice a Monumentelor, trebuie recunoscut că " Lista Monumentelor de Cultură de pe teritoriul R.P.R. " a fost o realizare de seamă obținută în bună parte datorită efortului depus de colaboratorii comisiei sus amintite.

Recensămîntul monumentelor și lista lor au încheiat o etapă necesară în evoluția acestei probleme atît de desbătută în țara noastră.

În condițiile actuale de dezvoltare a țării și a adîncirii bazei științifice a lucrărilor de conservare și restaurare, s-a simțit nevoia să se treacă la o nouă formă mai cuprinzătoare de inventariere a monumentelor, în care accentul să cadă pe calitatea materialului cules pe teren.

O nouă listă a monumentelor este foarte necesară.

Problema care s-a pus în legătură cu întocmirea ei a fost aceea a modului de culegere a datelor. Toate inventarierile care s-au executat pînă acum s-au făcut prin trimiterea de chestionare ce se cereau completate de alții, concluziile urmînd a se trage din materialele astfel completate. Sistemul acesta s-a dovedit total defectuos. Se cunoaște faptul că cercetarea multilaterală a unui monument este o problemă dificilă care necesită cunoștințe atît de istorie cît și de arhitectură. Întrebarea care se pune este cîți din cei chestionați posedă astfel de cunoștințe, cînd din practica Direcției Monumentelor Istorice se știe că rezultatele cele mai bune se obțin cînd monumentul este cercetat în colaborare de un istoric și un arhitect. În chestionarele vechi se cunosc destule răspunsuri în care se vorbește de stilul gotico - bizantin (!) sau franconian (!) pe cînd în realitate este vorba de construcții în stil baroc.

O altă lacună a tuturor lucrărilor de pînă acum a fost tratarea monumentelor în mod izolat, rupt de mediul lor istoric și social. O asemenea metodă de cercetare nu poate da roade folositoare. Trebuie accentuat că fără cunoașterea temeinică a societății în care s-a creat monumentul, a instituțiilor acelei societăți, precum și a originii concepțiilor estetice care au determinat o anumită rezolvare arhitectonică nu se poate vorbi de cercetare științifică a unui monument.

Ținînd seama de aceste principale lipsuri, evidența monumentelor istorice care este în curs de înlăptuire se întocmește pe alte criterii.

S-au luat astfel în considerare pentru prima oară valoarea contemporană a monumentelor și a rolului lor în societatea socialistă. Se știe că monumentele sînt mărturii care prin istoricul lor povestesc trecutul popoului nostru, iar prin elementele artistice contribuie la educarea estetică a maselor. Ținînd seama de aceste considerente cît și de transformările prin care trec așezările noastre, atît cele urbane cît și cele rurale, se pune problema locului pe care îl vor ocupa monumentele în localitățile din țară și a felului în care urmează a fi ele valorificate.

Legată strîns de această problemă este chestiunea cunoașterii stării de conservare a monumentelor, pentru înlăptuirea unui plan de perspectivă a restaurărilor de monumente istorice. Pentru aceasta calificative ca " stare mediocră " sau " degradare înaintată ", din chestionarele vechi, nu sînt suficiente. Evidența monumentelor va cuprinde o amănunțită descriere

a stării tehnice a clădirii. Exprimînd prin valori convenţionale valoarea intrinsecă a monumentului, starea de uzură, şi în funcţie de aceasta valoarea investiţiilor necesare, se poate ajunge la relaţii matematice care să permită stabilirea planului de perspectivă a restaurărilor.

Evidenţa monumentelor în curs de înfăptuire va trebui să satisfacă şi nevoile cercetării ştiinţifice în faza ei documentară. Astfel fiecărei clădiri luată în evidenţă i se face în mod obligatoriu un plan, o secţie longitudinală şi cel puţin patru fotografii. Se adună principalele date istorice şi de arhitectură şi sînt semnalate piesele de valoare din inventar. Tot aci se vor găsi primele informaţii despre izvoarele care se referă la monumentul în cauză precum şi principala bibliografie.

Pe baza fişelor de evidenţă urmează a se face o multiplă clasificare a monumentelor, tipologică, istorică, din punct de vedere al documentaţiei etc. Se va ajunge astfel, ca şi în domeniul monumentelor istorice să se întrebuiţeze metoda statistică de cercetare, metodă care se bucură de o tot mai largă răspîndire în cercetarea istorică.

Pentru asigurarea reuşitei, în această lucrare s-au luat o serie de măsuri de organizare care să permită desfăşurarea lucrărilor în condiţii optime. Se ştie că munca de teren, care nu poate fi înlocuită, consumă multă energie umană şi durează foarte mult. De aceea s-a căutat ca desfăşurarea acestor lucrări să fie astfel făcută încît lucrarea de evidenţă să se desfăşoare în cît mai puţin timp şi cu maximum de eficienţă.

S-a considerat că în stadiul actual de dezvoltare, lucrarea de evidenţa monumentelor poate fi înfăptuită în bune condiţii în întreaga ţară. Aceasta este posibil pentru că azi există în toate regiunile cadre bine calificate care pot îndeplini această sarcină. Tocmai de aceea C.S.C.A.S.-ul a încredinţat lucrarea direcţiilor de sistematizare, arhitectură şi proiectarea construcţiilor de la regiuni (D.S.A.P.C.), care colaborează şi cu alte instituţii şi persoane care deţin materiale privitor la monumente. În întreaga lucrare se execută sub controlul şi îndrumarea Direcţiei Monumentelor Istorice.

În acest scop s-au luat la începutul anului trecut o serie de măsuri pregătitoare care să asigure succesul lucrării. Una din problemele mult discutate a fost aceea a chestionarului. Au fost luate în considerare formularele vechi şi s-a ţinut seama de nevoile actuale expuse mai sus. În general s-au evitat întrebări cu caracter subiectiv de felul aceloră din chestionarul din 1921 cînd se întreba despre tîmpla bisericii dacă este frumoasă, răspunsurile fiind lăsate la aprecierea preoţilor de ţară. Aşa se face că din Oltenia au venit răspunsuri că " e frumuşică ".

Pentru evidenţa monumentelor s-a renunţat la chestionarele de format obişnuit, fiind înlocuite cu fişe. S-a cerut completarea unei fişe de localitate tocmai pentru a fixa teritorial şi social - economic situaţia monumentelor istorice. În această fişă s-a cerut consemnarea primelor menţiuni documentare privitoare la localitatea respectivă, starea socială din trecut a locuitorilor, funcţiile economice ale aşezării (loc de popas, de tîrg, vad). În ce măsură evenimentele sociale, militare, culturale, calamităţi naturale au influenţat dezvoltarea localităţii. S-a cerut de asemenea caracterizarea profilului economic actual al localităţii. Toate ace-

te chestiuni sînt de cea mai mare importanță pentru încadrarea monumentelor.

O altă fișă care se cere completată este aceea de ansamblu monumental. Prin această expresie se înțelege un număr de construcții amplasate pe o suprafață delimitată și care prin dispoziția lor dau întregului complex o notă originală de o certă valoare arhitectonică și istorică. Poate constitui un ansamblu monumental o piață mărginită de case vechi caracteristice, un grup de case constituind un cartier vechi, o stradă sau o uliță cu case caracteristice, incinta unei mănăstiri cu toate construcțiile ei, construcțiile unei așezări feudale - conac, castel. Interesează în această fișă istoricul ansamblului, pentru că în general acestea s-au constituit prin adăugiri succesive care au dat nota caracteristică.

La fișa monumentului o mare pondere o au întrebările privind descrierea arhitectonică și tehnică a construcției. Se cere o descriere a monumentului, a fazelor succesive de transformări și date privitoare la sistemul constructiv și la materialele întrebuintate.

Așa cum s-a spus și mai înainte, pentru a se asigura o calitate bună fișelor, întreaga lucrare este urmărită pe parcurs de către personalul de specialitate al Direcției Monumentelor Istorice, iar recepționarea fișelor nu se face decît dacă ele corespund calitativ, fapt verificat deseori și printr-o cercetare suplimentară la fața locului.

Fișele de evidență vor deveni baza documentării în domeniul monumentelor istorice. Ele vor servi la întocmirea repertoriului cît și la lucrările curente, de aceea organizarea lor în fișiere se va face după ultimele date ale documentării științifice.

Spre deosebire de evidența monumentelor, care este o lucrare pe fișe cu caracter documentar, repertoriul monumentelor va fi o lucrare tipărită și larg difuzată. În general se confundă repertoriul monumentelor istorice cu un repertoriu bibliografic al acestora. Fără a contesta valoarea acestuia, mai necesară este însă cunoașterea multilaterală a monumentelor și nu a ceea ce s-a scris despre ele. Bibliografia, care trebuie să fie recomandare și nu listă de titluri, va trebui să constituie doar un capitol al repertoriului și nu obiectul său principal. Acelaș lucru și despre izvoare, atît cele scrise, cît și cele ilustrative.

Istoricul și arhitectura monumentelor urmează a fi tratate după toate exigențele științifice posibile. Se va urmări încadrarea istorică și tipologică a monumentelor.

Un asemenea repertoriu este în curs de redactare pentru monumentele din regiunea Hunedoara. Fiind prima lucrare de acest gen din țară, ea va avea un caracter experimental, urmînd ca înaintea publicării să fie supusă unei dezbateri publice.

Evidența monumentelor istorice și începerea lucrărilor de repertoriu va fi o contribuție de seamă la dezvoltarea cercetării științifice din țara noastră.

N o t e

- 1) Gh.Nicolăiasa, Cercetări de izvoare istorice în trecut, în " Revista Arhivelor ", I, 1924, nr.1, p. 90.
- 2) N.Bălcescu, Cuvînt preliminar despre izvoarele istoriei romînilor, în " Opere ", vol. I, ed. Academiei R.P.R., 1953, p.60. Bălcescu dă acestui termen o accepțiune mai largă care cuprinde înșă și monumentele istorice în înțelesul lor de astăzi.
- 3) A.Sacerdoțeanu, Cercetări istorice și pitorești prin mănăstirile noastre acum optzeci de ani, în " Arhiva Romînească ", 1941, t. VI.
- 4) Monitorul Oficial nr.27 din 6/18 februarie 1871, p. 142, col.I și II; și nr.78 din 7/19 aprilie 1874 p.521, col.I - III.
- 5) Depuse la secția manuscrise a Bibliotecii Academiei R.P.R.Cf. I.Bianu, Catalogul manuscriptelor romînești, București 1907, t.I, p.470.
- 6) Desbaterile Senatului, 1892 aprilie 2, p. 157 - 158, ședința din 26 martie.
- 7) Almanachul Cultelor pe anul 1894 și statistica cultelor ortodoxe romîne și a celorlalte culte străine, publicat de C.S.Bilciurescu, an.III, p.43 - 44.
- 8) Administrația Casei Bisericii. Biserica ortodoxă și cultele străine din regatul romîn, publicat de P.Gîrboviceanu, București 1904, p. CXVIII - CXXXII și CXVII.
- 9) Magyarország Műemlékei, sub redacția lui Forster Gyula, vol.I p.3 și urm.și vol.II Introducerea.
- 10) Monitorul Oficial, 1919, nr.82, separat și în broșură.
- 11) Arhiva Direcției Monumentelor Istorice, fond Comisia Monumentelor Istorice, dosar Inventare.
- 12) Inventarul monumentelor și obiectelor istorice și artistice săsești din Transilvania cu o introducere asupra activității sașilor din Transilvania în domeniul artelor plastice, Cluj 1923, 44 p.
- 13) Date statistice despre comunele săsești, redactate între anii 1932 - 1939 cu referire în special la descrierea monumentelor istorice, semnalarea obiectelor celor mai importante din comună și alte date. Arhivele Statului Sibiu, fond Brukenthal, dulap K.K.31 - m, nr.57 - 89.
- 14) Darko Akos, Az Erdély reformatus egyház műemlékei, (Monumentele istorice ale bisericii reformate din Transilvania) Kolozsvár, 1937.
- 15) Arhiva Direcției Monumentelor Istorice, fond C.M.I., dos.Inventar 1932.
- 16) Idem, dos. Inventare de monumente istorice 1938.
- 17) Idem, dos. Liste întocmite în baza ordinului Ministerului Artelor și Informațiilor.
- 18) Decretul nr.46, publicat în Buletinul Oficial nr.35, din 11 martie 1951.

LE RÉPERTOIRE DES MONUMENTS HISTORIQUES DE LA RÉPUBLIQUE
POPULAIRE ROUMAINE
(Résumé)

La communication d'Oliver Velescu traite d'un secteur d'organisation de l'activité de la Direction des Monuments Historiques, à savoir la façon dont on doit procéder à leur inventaire et à leur répertoire.

La première partie de cette communication représente un historique de la question, on y montre l'incapacité du régime bourgeois à dresser, au cours d'un siècle de tentatives, une liste des monuments historiques, en dépit des efforts dépensés en ce sens par maints intellectuels animés de sentiments patriotiques.

C'est en 1956 qu'a été publiée la première liste officielle des monuments, élaborée à la suite d'un vaste recensement institué en 1953, recensement auquel ont largement participé les masses populaires.

A l'étape actuelle de développement de notre pays, compte tenu des conditions permettant d'approfondir scientifiquement les travaux de restauration, l'élaboration d'une nouvelle liste des monuments s'avère nécessaire.

Ce qui fait l'objet des discussions c'est la manière dont on doit dresser la liste des monuments. Les anciens questionnaires ont été remplacés par des fiches. Cette entreprise incombe aux Directions d'Urbanisme, Architecture et Projets de Construction de tout le pays, sous le contrôle et d'après les directives de la Direction des Monuments Historiques.

Les fiches reflètent dans leur contenu les préoccupations actuelles de ce champ d'activité. Une importance particulière est accordée à la détermination sociale et historique des monuments, à leur état technique et aux propositions de restauration. Les fiches devront servir à l'établissement du plan de restaurations à longue échéance, ainsi qu'à d'autres opérations de classement des monuments par catégories et problèmes.

Ces fiches permettront la réalisation d'un important ouvrage scientifique, le répertoire des monuments historiques. On y développera toutes les questions se rattachant aux monuments, on mettra de la sorte à la disposition de la recherche un matériel complet qui permettra de les mieux connaître et de les étudier. Un premier travail de ce genre, le répertoire des monuments de la région de Hunedoara, est en cours d'élaboration.

PREZENTAREA UNOR ELEMENTE NOI APARUTE CU OCAZIA RESTAURARIILOR
DE LA DRAGOMIRNA, SUCEVIȚA, TAZLAU SI VORONET.

Arh. Ioana Grigorescu și arh. Nicolae Diaconu.

În cursul acestei comunicări vrem să semnalăm câteva elemente noi apărute cu ocazia cercetărilor efectuate în vederea restaurării unor monumente din Moldova (Dragomirna, Sucevița, Tazlău și Voroneț) elementele care vor determina desigur soluțiile de restaurare ce vor fi adoptate.

La Biserica mică din cimitirul mănăstirii Dragomirna prima ctitorie a lui Anastase Crimca (1602), cercetările prealabile deschiderii șantierului ne-au condus la găsirea unui brîu de cărămizi cu formă specială, ce o apropie mult de arhitectura muntenească, despre care se știe că, în această epocă influențează pe cea moldovenească (fig.1). Brîul găsit este asemănător cu cel de la Galata.

În podul bisericii am găsit câteva cărămizi smălțuite parțial, doar pe colț, în culoare verde închis spre albastru și galben auriu, aceiași culoare ca a smălțului cărămizilor din profilul soclului. Felul cum sînt tratate cu smălț aceste cărămizi a condus la certitudinea că ele au făcut parte dintr-o cornișă zimțată, astăzi distrusă, și ale cărei urme vor fi atent cercetate în momentul demontării actualei șarpante.

Atît descoperirea brîului, cît și găsirea cărămizilor smălțuite parțial - deci zimți de cornișă - sînt elemente noi, care accentuează asemănarea cu biserica Galatei.

Pentru că am pomenit de biserica Galatei, trebuie să spunem că acolo în vara aceasta, sub cornișa de piatră am găsit rîndurile cornișei zimțate, formată din cărămizi speciale, de formă ascuțită pe latura mică, probabil cioplită în momentul montării cornișei actuale de piatră.

În schimb la turnul clopotniță al Galatei, sub etajul construit ulterior din piatră de talie, am găsit sub profilul de tencuială cornișa inițială a turnului, formată din cărămizi normale, asemănătoare cu cele găsite în podul bisericii mici de la Dragomirna dar nesmălțuite, așezate înclinat față de planul fațadei și astfel dînd naștere zimților.

O astfel de așezare a cărămizilor credem că a fost și la Dragomirna.

Revenim la biserica mică a Dragomirnei, subliniem că Gh.Balș o po -
menește și atunci când descrie biserica Sf.Ion Botezătorul din Suceava (fig.2),
zidită de Vasile Lupu, la care se vede foarte multe elemente comune cu biseri -
ca mică a Dragomirnei: formă poligonală spre vest, arhivolta intrată în raport
cu fațada zidăriei, altar circular în interior și exterior. La toate aceste e -
lemente comune, noi adăugăm brîul (fig.3). Sub tencuiala care marca vechiul
lintou al ușii de intrare, am găsit ciubuce de piatră încrucișate dreptunghiu -
lar - deteriorate - iar spațiile dintre ciubuce astupate cu cloțarie de cără -

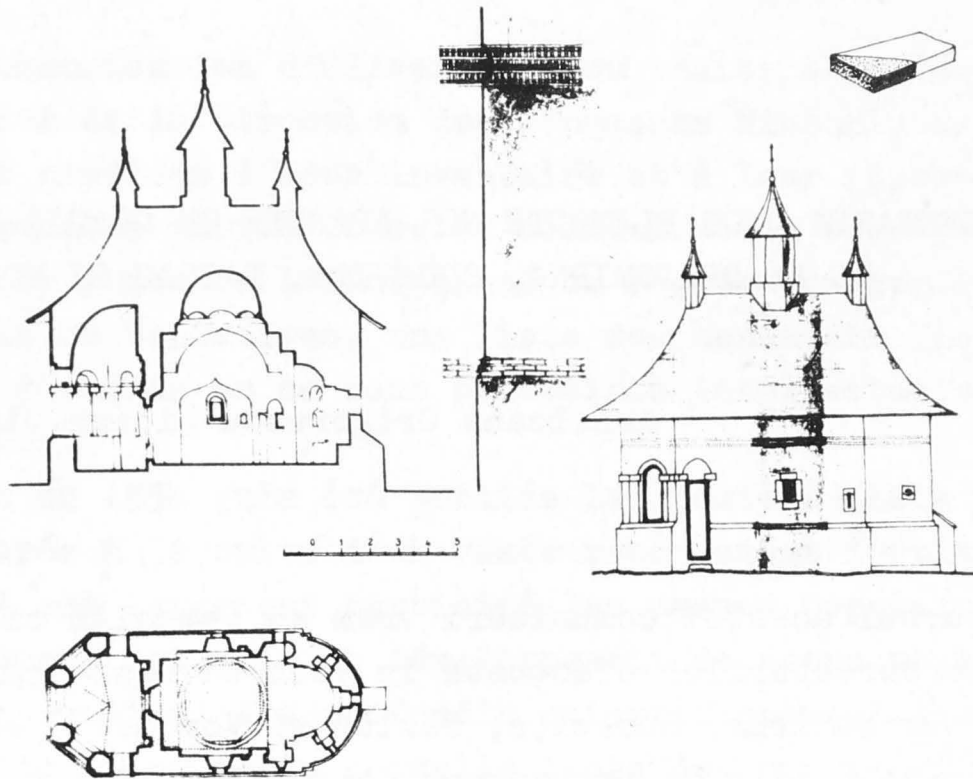

Fig.1. Biserica mică din Dragomirna (a schitului).

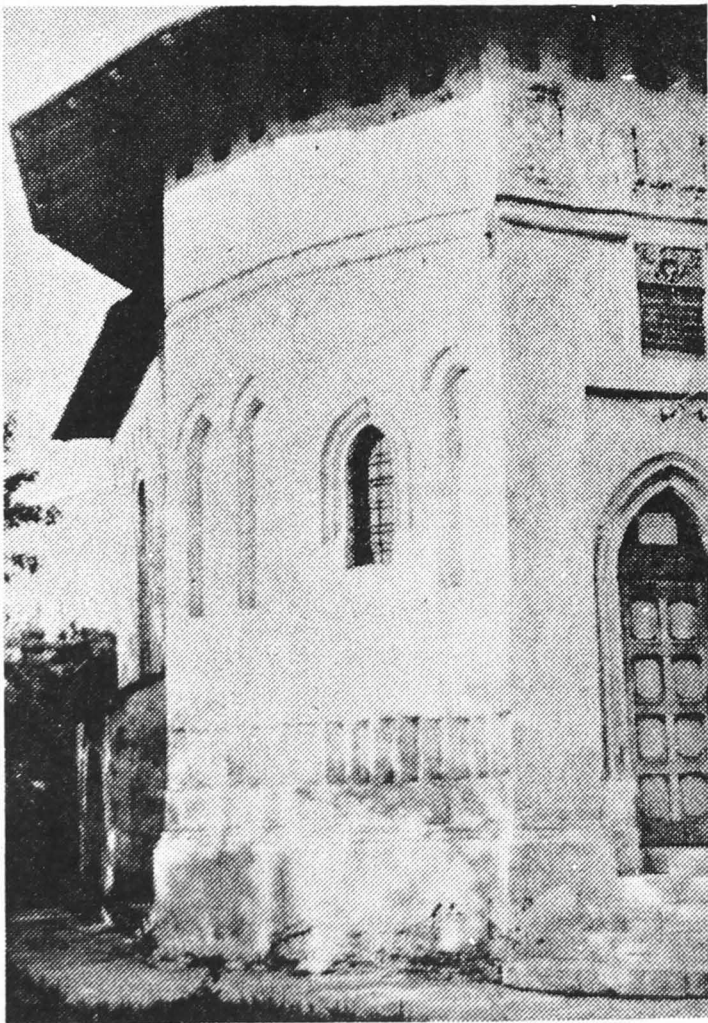

Fig.2. Biserica Sf.Ion din Suceava.

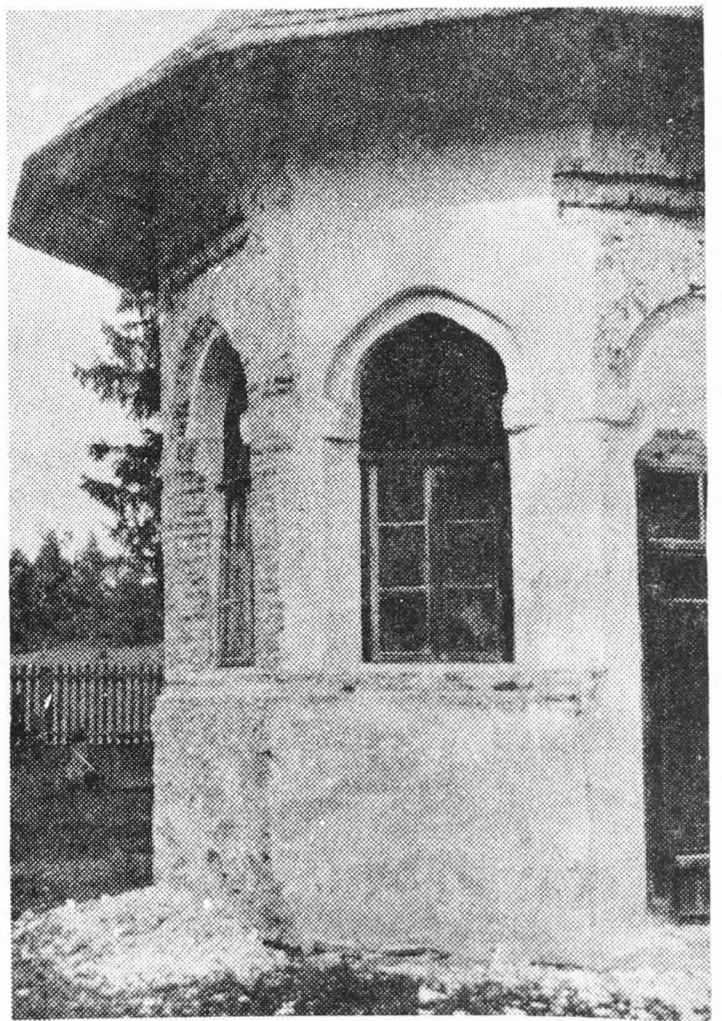

Fig.3. Biserica Dragomirna mică.

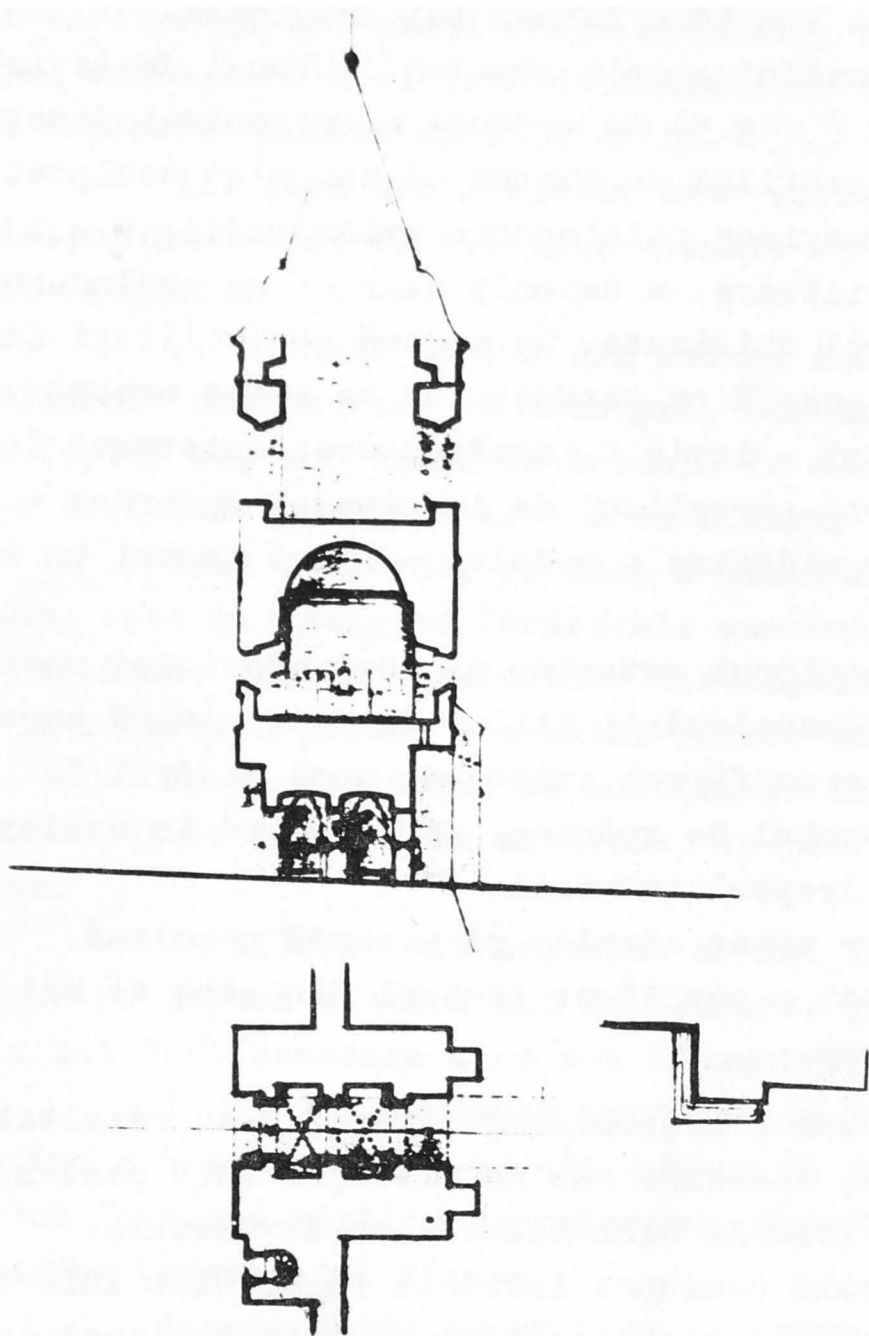

Fig.5. Dragomirna, turnul clopotniță

Fig.6 a. și 6 b.
In interiorul incintei frînghia continuă pînă la zidăria arcului; în exterior, se întrerupe.

midă smălțuită provenită după cum am constatat ulterior de la cărămizile smălțuite parțial ale cornișei.

Montanții de piatră de la ancadramentul aceleiași intrări, probabil foarte deteriorați, au fost schimbați cu montanți simpli fără ciubuce sau alte sculpturi avînd doar o muche teșită de care pomenește Gh.Balș.

In pridvor, sub pardoseala actuală de cărămizi obișnuite, am găsit o pardoseală de plăci ceramice de formă patrată (20 x 20 cm).

Ancadramentele de piatră ale ferestrelor au mulurile interioare cioplite fie din cauza unei încercări de a mări lumina, fie spre a îndrepta ancadramentele după smulgerea grilelor de fier (fig.4). Această smulgere se poate atribui unei prădări sau unei necesități de întrebuințare a materialului.

Prin restaurare se vor reface ancadramentele de piatră în dimensiunile inițiale, completîndu-se mulurile cioplite, după modelul ferestrelor similare de la alte monumente ale epocii.

Odată cu deschiderea șantierului se vor putea continua cercetările pe parament și în podul bisericii, precum și săpăturile arheologice, în scopul de a clarifica problemele pe care le ridică restaurarea menită să resti -

tue monumentului o imagine aproape exactă a formei lui originare.

La Dragomirna mare, cercetînd pilele arcelor dublouri de la intrarea în incintă, sub turnul clopotniță (fig.5) în vederea soluționării detaliului de poartă, s-a putut observa, că profilul de piatră al soclului sculptat în chip de frînghie se întrerupe la marginea pilelor din exterior(fig.6 a,b) Cînd s-a pus problema fixării porții viitoare, a devenit clar că se excludeau de la sine obișnuitele tipuri de porți utilizate. Cele două posibilități întîlnite - poartă mobilă pe toc fix, poartă pe tiranți- nu se putea executa.

Ne-am gîndit la un " pont - levis ", străpungerea existentă în intradosul arcului de la intrare spre paraclisul de la nivelul superior - probabil inițial sală a mașinilor de ridicare a podului - fiind tocmai un argument în acest sens.

Un prim sondaj, lîngă piciorul exterior al contrafortului care flanchează intrarea, sondaj necesar dimensionării noilor dale de piatră care vor înlocui actualele dale de beton, a confirmat existența unei zidării în taluz din piatră de talie, continuînd șanțul de apărare, dar servind în acelaș timp și drept fundații ale podului în dreptul intrării.

Cercetările viitoare vor putea elucida și această problemă. După tradiția locală, aici ar fi existat o poartă cu lanțuri din care se mai păstrează un fragment de lanț în muzeu.

La clădirea cu sala gotică a Dragomirnei (fig.7) au rezultat de asemeni unele aspecte necunoscute, elemente noi de discuție atît pentru istoricul monumentului cît și pentru istoria arhitecturii moldovenești.

Corpul decroșat, construit deasupra intrării în pivnița inferioară, constituia inițial un accent vertical al compoziției de fațadă. Acestuia i se alătura un corp cu înălțime mai mică, inițial sală gotică, corespunzător actualului parter al clădirii (pivnița superioară).

Un argument pentru susținerea acestei ipoteze este faptul că în zidul de apus al acestui nucleu, la etaj, este o nișă care prin sondaj s-a dovedit a fi golul unei uși care s-ar deschide acum într-o grosime de zid.

Deci acest zid, aparținînd sălii gotice, este ulterior uși.De ase-

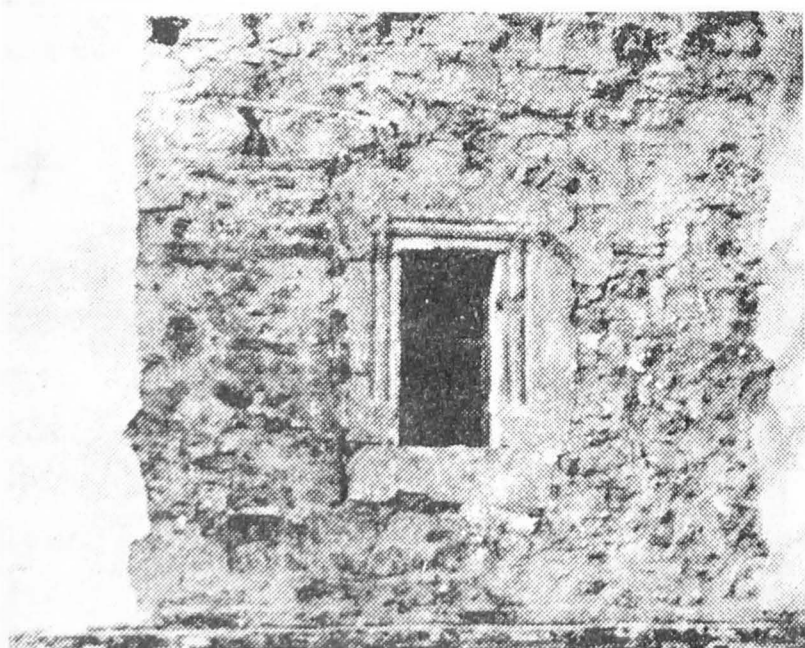

Fig.4. Ancadrament piatră cu mulurile interioare cioplite.

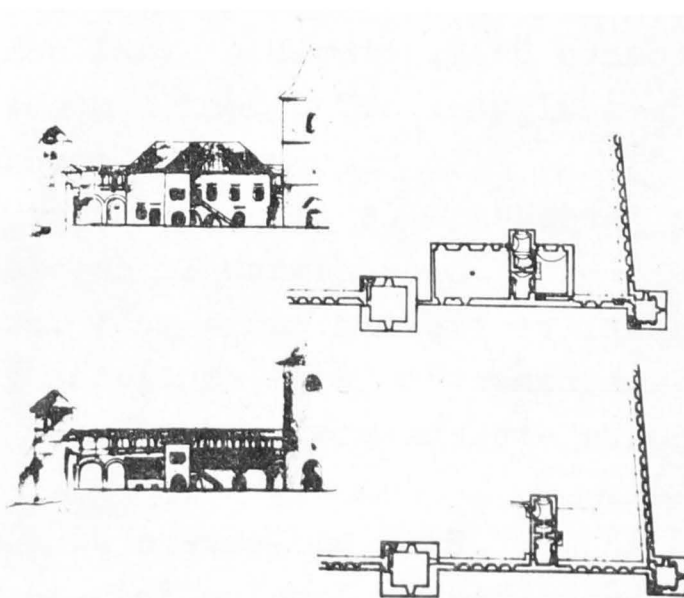

Fig.7. Ansamblul fortificat Dragomirna. Propunere etapizare trapeză.

meni spre estul aceleiași părți centrale, sînt două nișe care s-au dovedit în timpul sondajelor a fi două deschideri de fereastră, astăzi dînd în interiorul unei încăperi adosate deci ulterior.

Alt fapt semnificativ este acela că șenajul de piatră de talie de la colțul nord-vest al clădirii actuale se urcă numai pînă la nivelul etajului (sala gotică).

De asemeni beciul din stînga intrării, latura de răsărit, este mai vechi decît camera mare de deasupra, boltită cilindric. O dovadă în acest sens este faptul că, sub intrarea actuală în această cameră, se află o fostă fereastră a beciului, astupată astăzi cu zidărie de piatră.

Încă o dovadă, credem, a existenței la început numai a corpului decroșat, este și aceia că ferestrele acestuia nu au sprîncene (cornișă de piatră parțială, deasupra golurilor distanțate de ancadramentele acestora)cum se văd la celelalte goluri ale sălii gotice și a încăperii din latura est.

În plus trebuie să adăugăm că înaintea construirii sălii gotice exista zidul de apărare cu metereze, în pod, în afara unuia astupat de un zid median.

În sfîrșit alt argument ar mai fi distrugerea celor două contraforturi de pe latura zidului sud de apărare, găsite la nivelul fundațiilor care nu au mai fost necesare cînd s-a adăugat clădirea.

În corpul decroșat amintit, au fost descoperite bolțile originare constînd din două calote cu arc dublou pe mijloc rezemat pe console de piatră și două ferestre mici cu ancadramente frumos sculptate, eșite la iveală după decaparea tencuelii (fig.8).

Aceste ferestre au fost în parte desființate și înlocuite cu o singură fereastră situată între locurile celor două mai vechi, iar ancadramentele de piatră scoase parțial și găsite de noi ulterior, reîntrebuințate la zidăria grupului sanitar de pe latura vest construit în secolul al XIX-lea.

Diferențele de nivel între pardoseala sălii gotice, treptele de intrare și cele care duc spre încăperile corpului decroșat sînt datorite unei refaceri a acestei săli (probabil sfîrșitul secolului al XVIII-lea , cea inițială fiind prăbușită în urma unui incendiu. În acest sens se poate interpreta și așezarea rudimentară și uneori arbitrară a pieselor de piatră care compun nervurile de susținere a bolților) precum și urmele de bolți la încăperea din latura est și la cele din corpul decroșat găsite sub tencuială - marcate perfect pe perete de funinginea provenită de la incendiul amintit.

Trebuie să mai adăugăm că sondajele la ferestre au dus la găsirea vechii intrări în sala gotică care fusese transformată în fereastră,(fig.9)iar sub ea, în pămînt, s-au găsit fundațiile fostei scări de acces la etaj prin această ușă.

La Sucevița, semnalăm cîteva elemente noi apărute la corpul chilii în deosebi după decaparea tencuelii noi spre incintă și în exterior.

Cercetînd o secție generală longitudinală prin șirul actual de chilii, la nivelul beciurilor, devine evident că în trecut au existat două clădiri distincte cu beciuri izolate. Dintre ele, clădirea dinspre sud pare cea mai veche (fig.10).

În exterior, atît în incintă cît și în afara ei, se observă delimitarea acestora de pietrele de talie ale colțurilor înglobate azi în zidăria

corpurilor învecinate (adosate ulterior), delimitare care urcă pînă la partea superioară a zidului de apărare; se poate astfel urmări cu ușurință conturul vechii clădiri, care ar fi putut fi o casă domnească, clădită în orice caz înaintea zidului de apărare pe care îl vedem astăzi.(fig.11).

S-ar putea ca această clădire din zidărie de piatră să fi făcut parte dintr-o primă incintă apărată printr-o împrejmuire de lemn.

Mai mult, pe elevație, se poate observa că nu se poate readuce ferestrele beciurilor la o stare de bună funcționare decît coborînd nivelul trotuarului cu circa 0,80 m sub nivelul actual.

În primele cercetări arheologice făcute în vara aceasta de N.Pușcașu, s-au găsit (pe o secțiune ce leagă altarul bisericii cu chiliile respective) pavaje și anume: la biserică lespezi la o adîncime de circa 0,25 m sub nivelul actual; apoi lespezi dealungul unei presupuse poteci care coboară ușor

Fig.8.

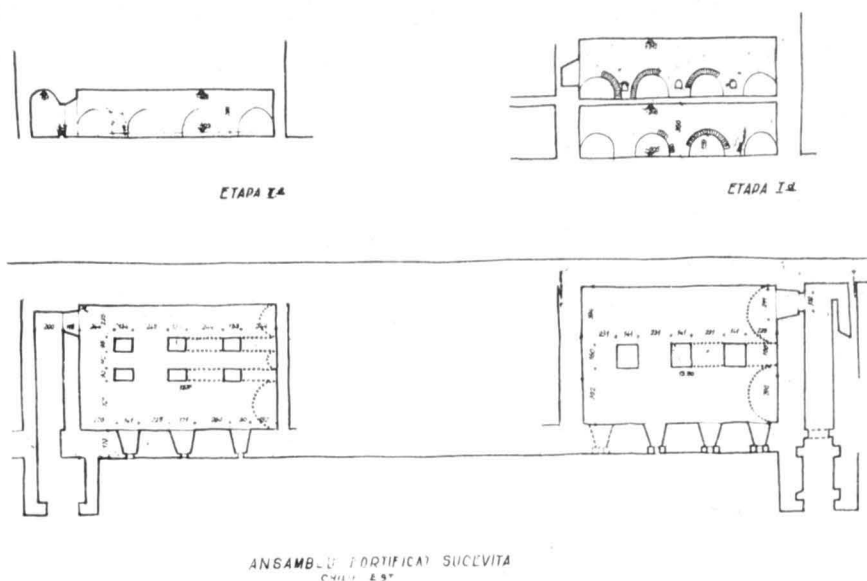

Fig.10.

Fig.9.

ansamblu fortificații succovața - chili etapa I - sec XVI

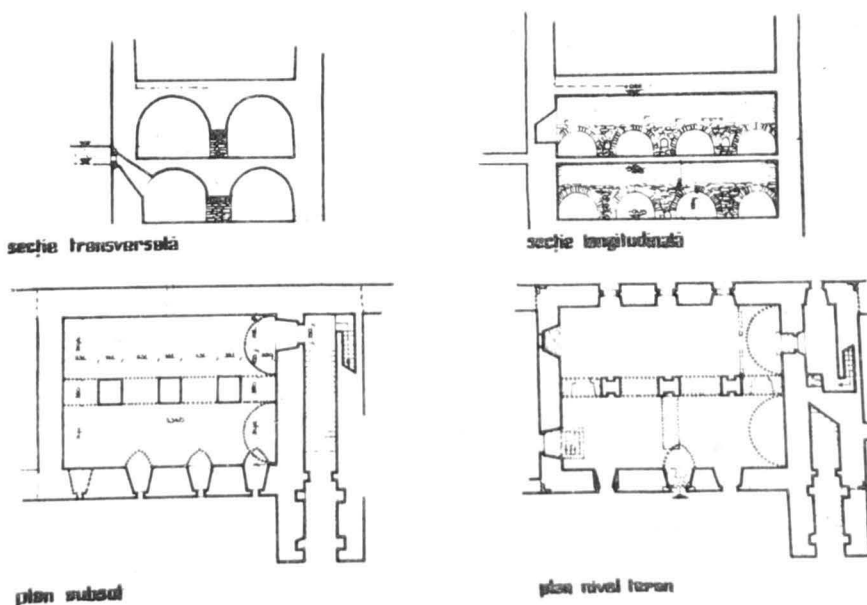

Fig.11.

spre zona chiliilor, găsite la circa 0,54 m. Acelaș pavaj apare într-o secțiune în dreptul fostei " case domnești ". Aici s-a găsit sub pavaj la o adâncime de circa 0,82 m un strat de pământ bătut care pare să fi fost nivelul de călcare în momentul terminării construcției. Acest strat se prelungește la o distanță de 1,20 cu bolovani de rîu, care ar fi putut constitui rigola în dreptul picăturii streășinei. Acest nivel de călcare corespunde cu nivelul necesar să fie stabilit în exterior pentru degajarea ferestrelor beciului inferior.

Toate acestea ne duc la ipoteza că această clădire poate fi socotită anterioară bisericii.

La aceste din urmă chilii, fațadele sînt mult schimbate. Din ancadramentele de piatră originare nu au rămas decît cele de la vechea intrare în bucătăria actuală, intrare astăzi zidită. Ancadramentul este rectangular cu o teșitură pe muchee, iar lintoul are deasupra un arc de cărămidă pentru descărcare.

În interior, ne-am dat seama că cele două încăperi, bucătăria și trapeza de azi, boltită cilindric, nu puteau funcționa ca atare (independent) în cadrul unei incinte vechi apărute de ziduri. Străpungeri de goluri spre exterior, la parter, ar fi fost un nou sens. Am cercetat cu grije tencuelile interioare și din aproape în aproape

am găsit arcurile, astăzi zidite, dintre stîlpii de zidărie mediani, care se suprapun celor din beciul inferior (fig.11). Am conturat în încăperea originală care, inițial era un beci de suprafață (asemănător celui de la sala gotică a Dragomirnei), cu două ferestre pe latura nord (în trecut fațadă exterioară) care dau acum înspre vestibulul muzeului. Spre interiorul curții, ușa

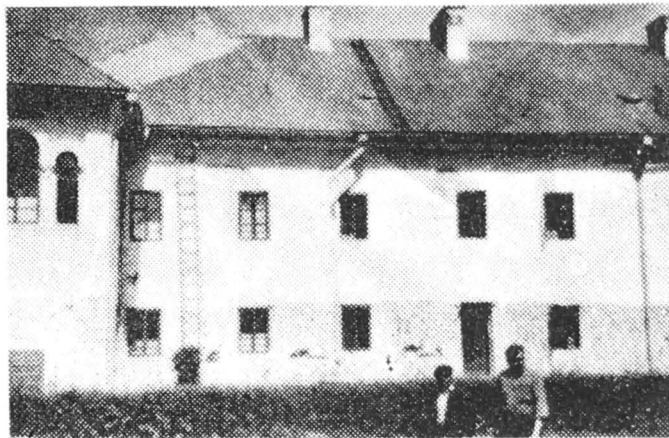

Fig.12.

mai sus pomenită e încadrată între două ferestre, astăzi transformate (dar la una din ele se păstrează un fragment de evazare a spaleților vechi). Ușa de acces la etaj, găsită astăzi la colțul de unire cu chiliile mai noi dinspre turnul sud-est, de asemeni de formă rectangulară cu ancadramente de piatră fără profile doar cu teșitură pe muche, arată existența în trecut, a unei scări exterioare spre încăperile etajului. Aici nu s-au putut încă întreprinde cercetări pentru stabilirea urmelor de bolți sau tavane de lemn, deci nu s-a putut încă reconstitui împărțirea interioară.

Între nivelul pardoselii etajului și bolta cilindrică în pantă înclinată a intrării la beciul inferior, s-a găsit o încăpere boltită cilindric, astăzi fără alt acces decît printr-o încăpere de sub pridvor; această încăpere și ea fără alt acces, este luminată de o fereastră cu ancadramente de piatră simplă orientată spre nord. De încăperile acestea va trebui să legăm și scara mică de piatră (nou descoperită) practică în grosimea zidului exterior spre sud, care făcea legătura între cele două beciuri. Această scară este astăzi astupată cu resturi de cărămizi, cloșărie și chiar fragmente de ancadramente de piatră, provenite, credem, din transformările făcute la etaj.

Restaurarea va restabili parțial nivelele originare în exteriorul

și interiorul incintei; beciul de suprafață va reveni la forma inițială, cu legătură prin scăriță de piatră la beciul inferior, lămurindu-se atât funcția încăperii intermediare cât și legătura ei cu restul clădirii.

Corpul de chilii dinspre nord pare să fi fost zidit în epoca doua (fig.10), și aceasta are beci dar nivelul lui este cu 1,65 m mai la suprafață, iar ferestre au numai circa 50 cm coborîre de nivel în curte, ca să poată funcționa normal.

Acest beci nu mai are ancadramentele originare la intrări, iar accesul inițial nu este încă determinat. Interesante, la acest corp de chilii, sînt fragmentele de ancadramente găsite pe fațadă, la nivelul etajului, care ne-au permis reconstituirea unui șir de cinci ferestre, lăsînd pe loc pietrele găsite și completînd lipsurile (fig.12). Acestea au glafurile cu 0,50 - 60 cm în să mai sus decît ferestrele actuale. Aici presupunem o prefecere interioară, cu desfaceri de bolți la parter și chiar în beci (poate provocate de un incendiu). Aceste ferestre sînt aproape identice ca formă și dimensiuni cu ferestrele de la paraclisul turnului de intrare. Putem trage concluzia că cele două clădiri (în orice caz paraclisul turnului și chiliile spre nord) sînt contemporane.

Am spus că beciul acestor chilii pare să fi fost și el modificat. Se putea foarte bine ca în momentul prăbușirii bolților (din cauza vreunui incendiu) să fi rămas doar pereții exteriori (dovada că se păstrează pe locurile inițiale ferestrele la beci și la etaj). Faptul că acest beci are stîlpi de zidărie pe două rînduri arată intenția de a susține un etaj cu culoar pe mijloc și cu încăperi stînga-dreapta; așa dar o fază mult mai tîrzie, cînd încăperile spre exteriorul incintei putea avea ferestre și la parter, prin străpungerea zidului de apărare. Se poate presupune o refacere a beciurilor și a încăperii interioare în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, poate chiar pe vremea ocupației austriace, cînd se modifică pe toată lungimea chiliilor, nivelele interioare.

Pe porțiunea de clădire între aceste două corpuri de chilii, de care am vorbit, se vor face cercetări în continuare; ele sînt începute, și ne-au condus la găsirea unor urme de bolți.

Acestor cîteva elemente noi sperăm să li se adauge și altele care vor contribui fie la definirea tipologică a monumentului, fie la datarea lui.

In ceea ce privește biserica mănăstirii Sucevița semnalăm următoarele:

La desfacerea acoperișurilor pridvoarelor, în vederea înlocuirii lor prin acoperișuri asemănătoare cu cele reprezentate în tabloul votiv, am constatat, după cum ne așteptam că o parte din pictura bisericii era mascată de aceste acoperișuri, ea continuînd în podul pridvoarelor.

Pe latura sud, am găsit în podul pridvorului iscăliturile unor meșteri, cari au învelit cu șiță pridvoarele în 1889. Aceste iscălituri sînt grupate într-un singur loc, în axul pridvorului. Poziția grafitelor rămase presupune că meșterii cari băteau șița se aflau în acel moment deasupra șarpantei. Este mai puțin probabil că au intrat în pod să se iscălească (fig.13).

Prelungind urmele lăsate de vechea strașină pe paramentul bisericii, am constatat că ele se unesc într-un punct aflat sub aceste iscălituri. Acest fapt constituie premise suficiente pentru reconstituirea șarpantei origi-

nare. La restaurare însă, nu s-a ridicat mai sus partea acoperită conic, ca în tabloul votiv, deoarece noi am supralărgit streășina bisericii în vederea protejării picturii.

Tot în podul pridvorului, pe latura sud, s-a găsit un arc de cărămidă care delimita un gol zidit ulterior sau avea funcție de descărcare. Este de remarcat că pictorul pare să fi ținut seama de viitorul acoperiș al pridvoarelor (s-a pictat înainte de acoperirea lor definitivă), pictura părînd să se retragă în trepte și nu dealungul unei pante de învelitoare. În această zonă, neștiind exact cît va fi acoperit și cît va putea fi vizibil de la distanță, pictorul s-a ferit de scene figurative și a executat mai mult peisagii.

În podul pridvorului nord (fig.14) a apărut un gol, încadrat de

Fig.13.

piatră în arc frînt și țesătură mare pe muche, gol care pare să fie partea superioară a unei ferestre. Nu am făcut încă sondajul urmărînd în jos ancadramentul pentru a determina pe cît posibil înălțimea, și nici nu am desfăcut zidăria de umplutură pentru a găsi menoul și mulurile de deasupra lui. Deschiderea pare să fie identică cu ferestrele înalte ale exonortexului și este axată cu firida laterală corespunzătoare din exonortex.

Prezentăm în desen, o încercare de reconstituire a acestei faze intermediare de construcție, văzută pe latura nord, în dreptul intrării (fig.15 a și b). Trebuie amintit că și la biserica mănăstirii Slatina ctitoria

lui Alexandru Lăpușneanu, sondajele efectuate de către noi în vara anului 1961, pe paramentul nord și sud, deasupra ușilor de intrare, au dus la găsirea unor ancadramente de piatră ale unor ferestre zidite ulterior (fig.16). Aceste ferestre erau dezaxate față de uși și cu dimensiuni identice celorlalte ferestre de pe latura vest. Socotim cazul asemănător celui găsit la Sucevița.

S-ar putea de asemeni presupune că între fazele de construcție ale pridvorului sud și nord este un decalaj. Inclinaș să credem din motivele arătate mai sus, că pridvorul sud este anterior. De asemeni relevăm

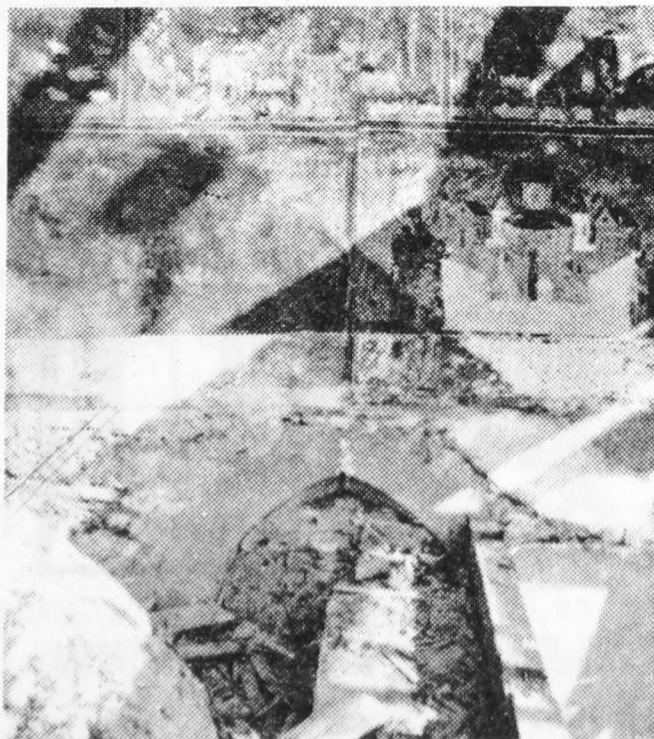

Fig.14.

elemente de arhitectură muntenească mult mai accentuate la pridvorul nord, și -
 tuându-l la sfârșitul secolului al XVI-lea sau începutul secolului al XVII-lea
 când apar: coloane la pridvoare deschise și arhivolte intrate ca la biserica
 Aroneanu 1594. Decorația exterioară pictată ar putea fi mai târzie, posteroa-
 ră datei când a fost terminată pictura interioară a bisericii. Această decora-
 ție este oarecum înrudită și ca motive și ca manieră cu aceea a clopotniței bi-

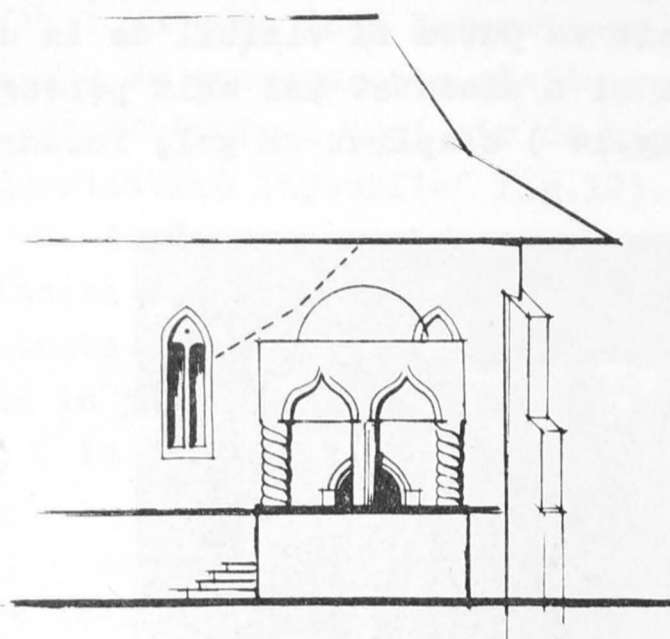

Fig.15 a Biserica Sucevița, fațada nord. Urmă de fereastră sub învelitoarea pridvo-
 rului.

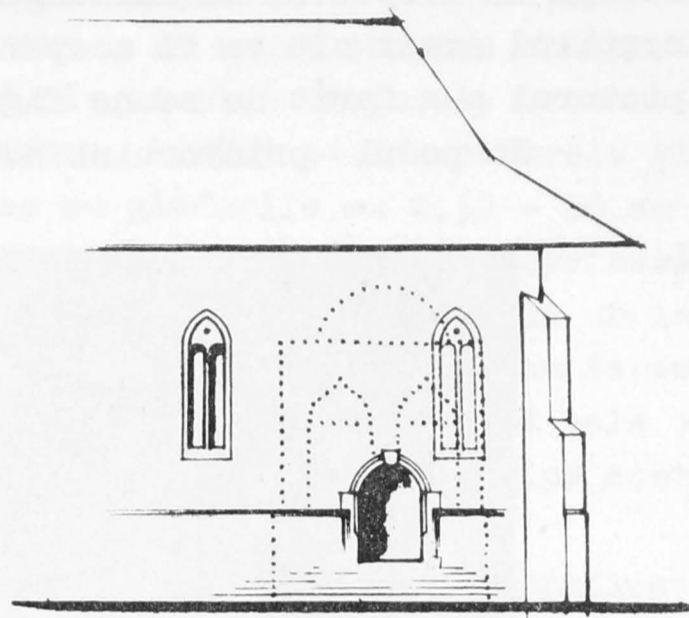

Fig.15 b. Biserica Sucevița, fațada nord. Încercare de recon-
 stituire.

sericii Sf. Ion Botezătorul din Suceava 1643.

Biserica fostei mănăstiri de la Tazlău, ctitoria lui Ștefan cel Mare, a fost zidită între 1496 - 97 în interiorul unei incinte mănăstirești de-
 ja constituită la acea dată.

Începuturile acestei așezări pot fi legate după cum arată Năsturel

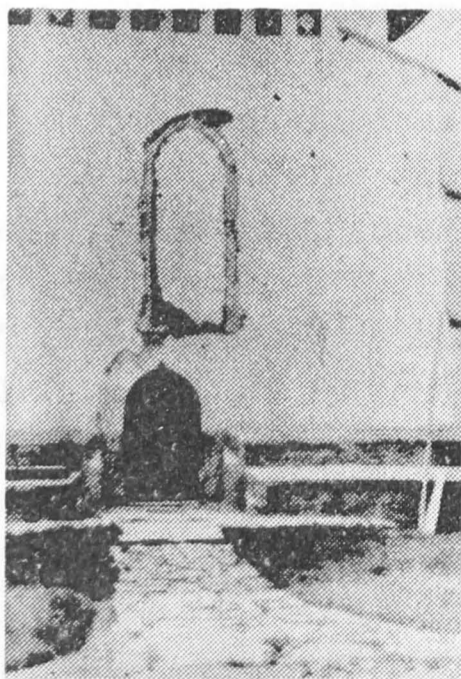
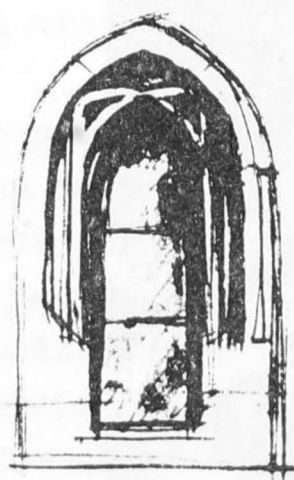
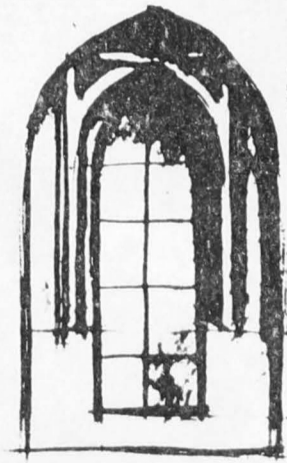

Fig.16. Mănăstirea Slatina. Fereastră găsită la pridvor.

detaliu de fereastră

1-sf. nicolae dorohoi

2-bis. mănăst. tazlău

Fig.17. Detalii de ferestre.

Petre, component al colectivului de restaurare, de unele acte de proprietate. Astfel la 1424 exista un act de danie a lui Alexandru cel Bun către niște boieri localnici " ca să-și așeze și să întemeieze o mănăstire pe apa Tazlăului". Conform unor documente în limba slavonă, unul original și altul în copie, primul din februarie 1481 și altul din 1491, Stefan cel Mare face danie de câteva sate " sfintei noastre mănăstiri pe care am făcut-o la Tazlăul Mare". Cercetările arheologice vor trebui să elucideze această problemă și să răspundă în - trebării, dacă clădirile anexe sînt anterioare bisericii lui Stefan cel Mare construite tot în timpul domniei lui.

Față de descrierile anterioare făcute de Gh.Balș, prof.Gr. Ionescu și prof.V.Vătășianu - noile cercetări au mai precizat următoarele:

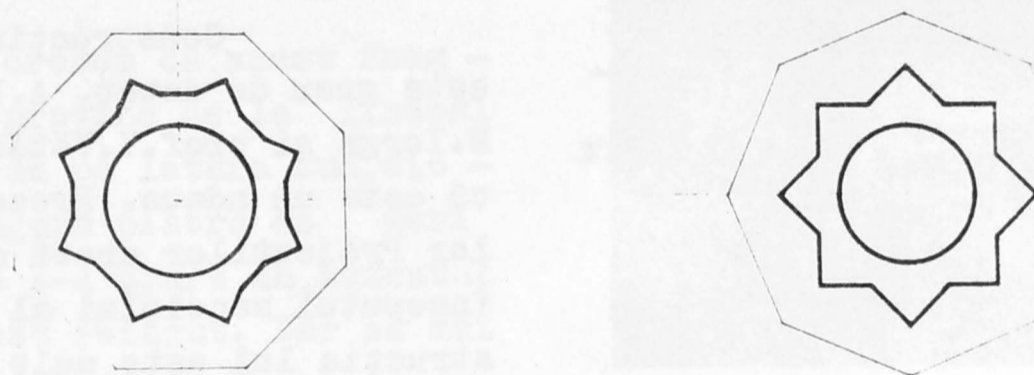

Fig.18. Planul bazelor stelate.
Tazlău. Neamțu.

În privința ferestrelor la altar, maos și pronaos acestea nu sînt după cum le descrie Gh.Balș, în arc cu baghete dreptunghiulare încrucișate , asemănătoare cu cele de la Hîrlău și Popăuți, ci asemănătoare cu cele de la Sf.Nicolae din Dorohoi (fig.17). Ferestrele la navă sînt în arc și cu două rînduri de muluri, tot în semicerc parțial încrucișate, tip apropiat, după cum spuneam, de cele de la Sf.Nicolae Dorohoi 1495. Si prof.V.Vătășianu vede o asemănare între paramentele acestor două biserici.

Noi subliniem însă anumite deosebiri. În ceea ce privește firidele mari, am constatat, după decaparea tencuelii în pridvor, că ele nu continuă pe fațada vest, iar firidele lungi se urcă pînă sub ocnițe, filiază cu partea superioară a firidelor mari, cuprinzînd în înălțimea lor și înălțimea firidelor mari.

Ocnițele le găsim pe toate fațadele, inclusiv fațada vest. Această decorație este în totalitatea ei mai aproape, în această subîmpărțire a fațadelor, de biserica Sf. Nicolae Popăuți.

De asemeni portalul nord

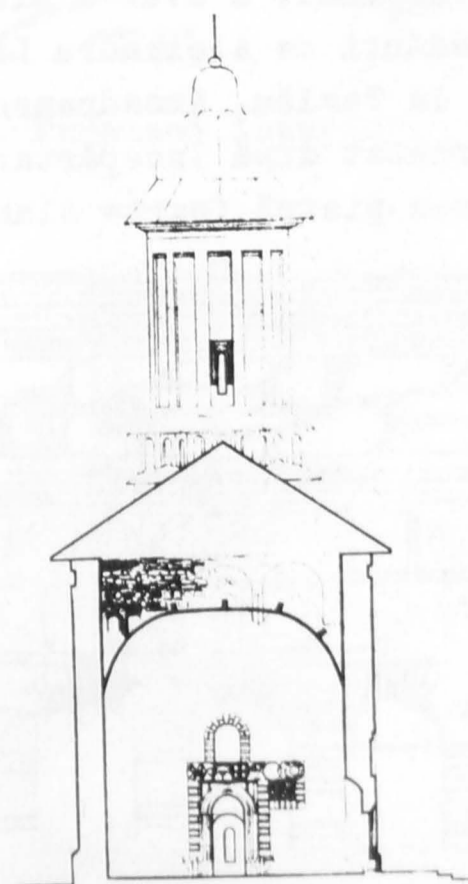

Fig.19.

de la biserica Popăuți se aseamăna cu portalul de pe latura vest al bisericii din Tazlău, cu deosebirea că aici se mărește numărul baghetelor; dar amîndouă reprezintă tipul combinat de baghete în ogivă și baghete încrucișate. Acelaș gen de portal a fost și la Milisăuți pe latura sud, dar de data aceasta cu un număr egal de muluri ca la portalul de la Tazlău. În privința bazelor, semnalăm o deosebire față de toate celelalte baze octogonale și stelate întâlnite pînă în epoca aceasta. Baza octogonală și deasupra baza stelată, grafic reprezentînd o încrucișare de două patrate, are pe axele principale intervale și nu vîrfuri (fig.18).

Această caracteristică va apare frecvent la cele construite în epocile ulterioare cum ar fi bisericile de la Galata, Hlincea, Dragomirna (aici 12 colțuri rezultate din încrucișarea a trei patrate).

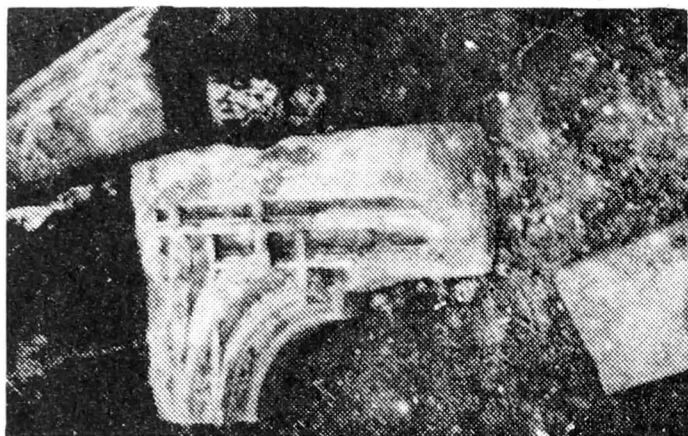

Fig.20.

Construcția pridvorului este greu de datat. A.Naum, Gh. Balș N.Iorga și prof.V.Vătășianu recunosc că este un adaus. Prezența mormintelor Prăjeștilor arată că el exista la începutul secolului al XVII-lea. Construcția lui este mult mai puțin îngrijită, probă prăbușirea bolții. Urmele acesteia găsite în pod, o pune alături de bolta pridvorului bisericii de la Slatina cu trei compartimente boltite " a vella " (fig.19).

De asemeni pridvorul adăugat, continuă profilele frumos sculptate ale soclului bisericii modelate în tencuială. Are contraforturi fără profile de piatră, iar ferestrele au astăzi un lintou din pietre de mormînt cu motivele crestăturilor în lemn, ornamente asemănătoare ancadramentelor de la Rădeana în secolul al XVII-lea.

Cercetările au dovedit că inițial, în loc de două ferestre cum are astăzi pridvorul, a avut o singură fereastră în ax la fel cu pridvorul adăugat la Rădăuți de Alexandru Lăpușneanu, trecut de altfel în pomelnicul bisericii de la Tazlău. Ancadramentul ușii de intrare pe latura nord, astăzi zidită, cercetat după îndepărtarea parțială a tencuielii, este cioplit rudimentar dintr-o piatră foarte slabă (numită de localnici " sarea mîței " din care

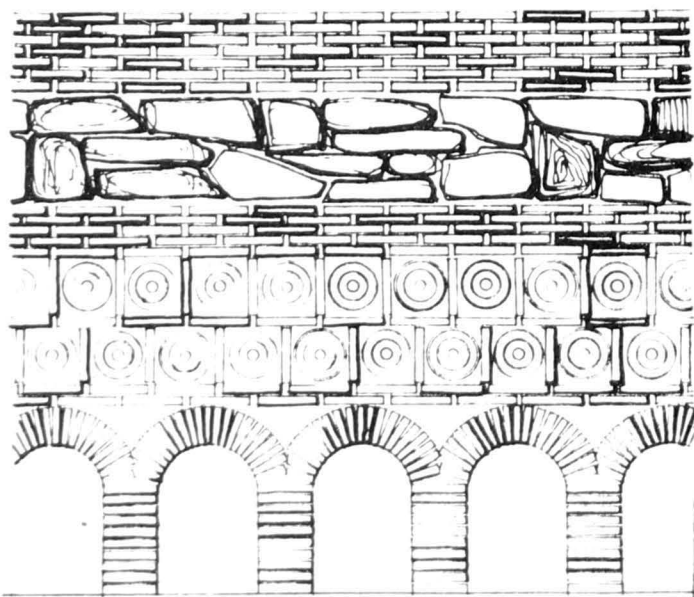
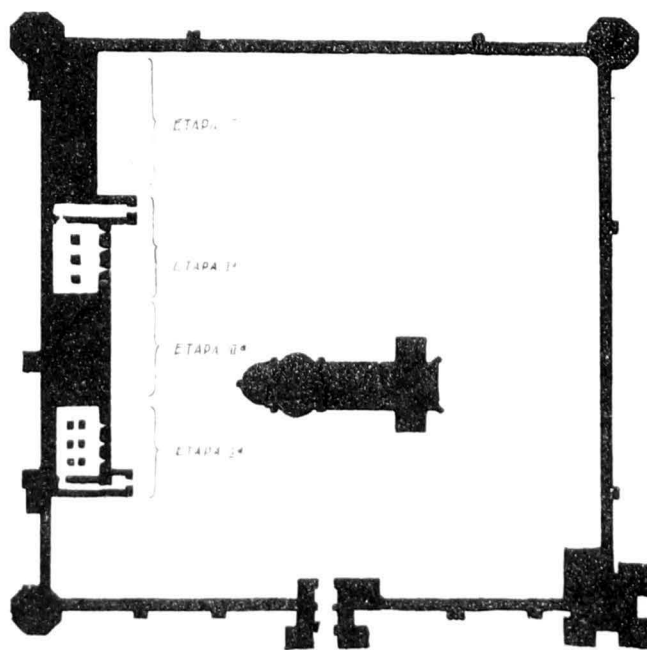

Fig.21. Partea superioară a paramentului vestic.

Ansamblul fortificat Sucevița.
Plan de situație.

cauză profilele sînt tocite) și se compune dintr-un lintou și doi montanți cu două simple muluri pe aceștia. Este foarte probabil că atunci cînd a fost desființat zidul între naos și pronaos, ancadramentul ușii frumos decorat, să fi fost mutat în locul ușii asemănătoare de pe latura nord.

Rămîne o întrebare. Ce este cu piatra, fragment de lintou găsită neîntrebuințată la scara turnului nord-vest?

Noi credem că acest fragment (fig.20) provine de la lintoul identic cu cel de pe latura sud, ciosplit într-o singură piatră de mari dimensiuni care s-a spart în momentul mutării și a fost refăcut. Dar se mai poate presupune și că fragmentul de lintou găsit a fost utilizat la ușa unei clădiri anexe, paraclis, clisiar-niță sau palat domnesc în incintă.

În privința aceasta, așteptăm o lămurire de la viitoarele săpături arheologice.

Rezultatul cel mai interesant al cercetărilor pe parament și care va dicta linia restaurării viitoare a fost găsirea în podul bisericii, la partea superioară a paramentului vestic, a unei frize formată din două rînduri de discuri, smălțuite în culori de la verde închis pînă la ocru, nefigurative cu două muluri mici, inelare și cu centrul proeminent (fig.21). Acestea sînt la prima vedere asemănătoare cu cele de la Sf. Ion din Piatra (dispuse tot pe două rînduri) și tot ca acolo încadrate între cărămizi.

De desubtul frizei de discuri, am găsit partea superioară a ocnițelor (partea inferioară fiind distrusă cu prilejul construcției bolților pridvorului). Cărămizile arce-

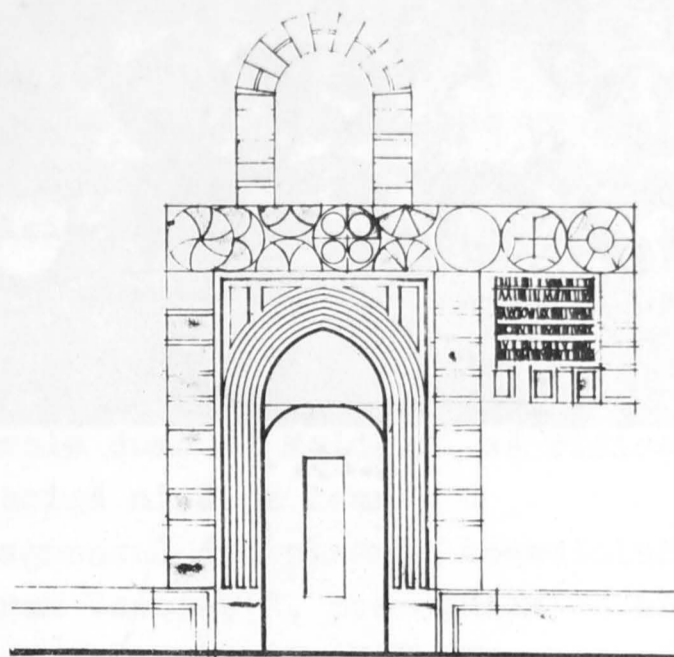

Fig.22. Decorație murală în jurul intrării, pe zidul de vest.

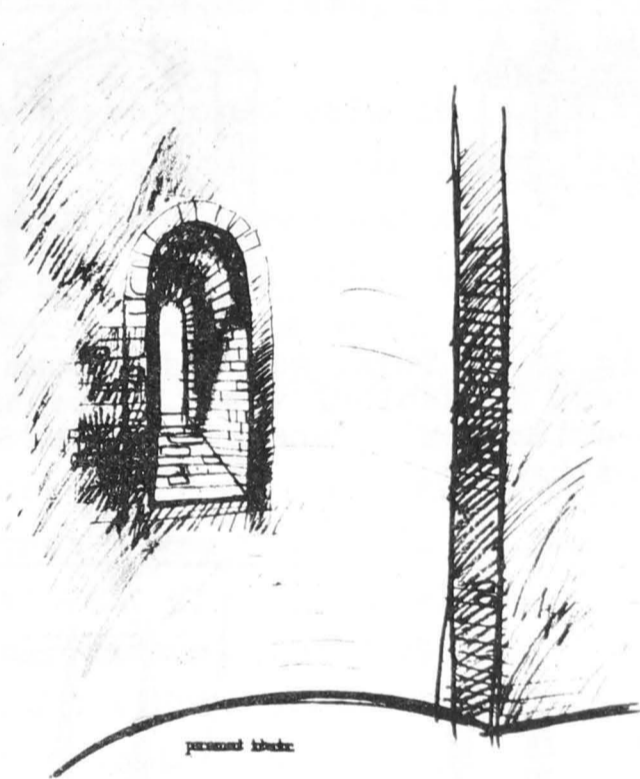

Fig.23. Parament interior.

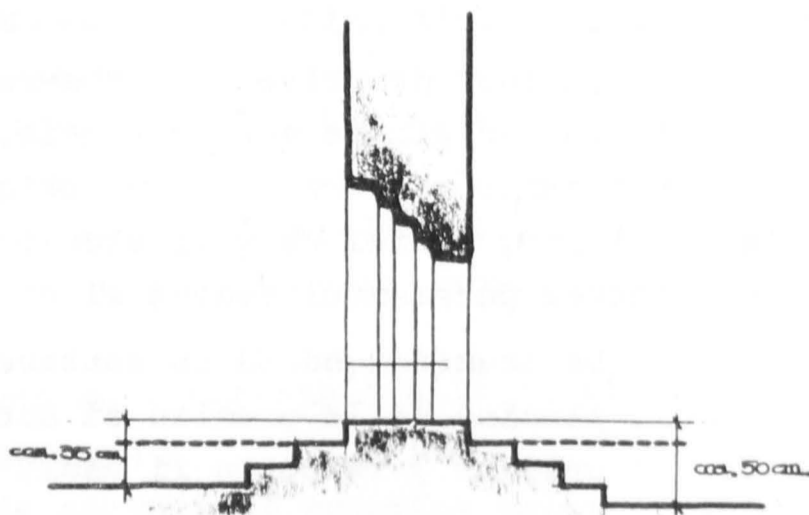

Fig.24.

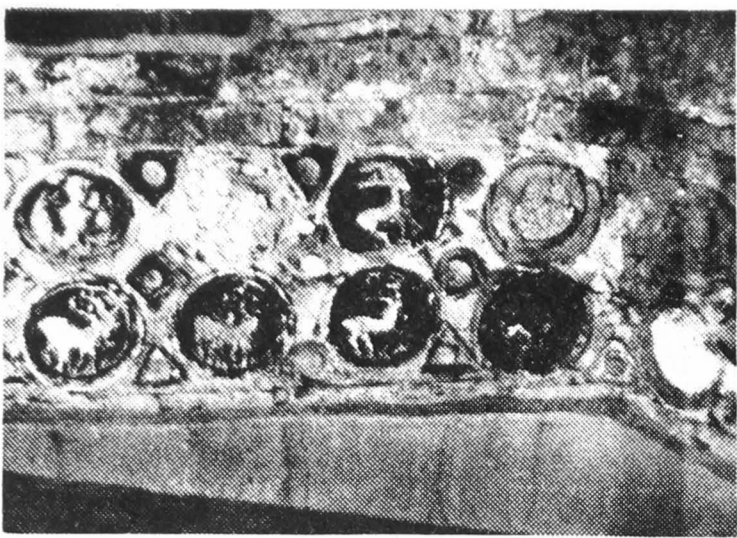

Fig.25.

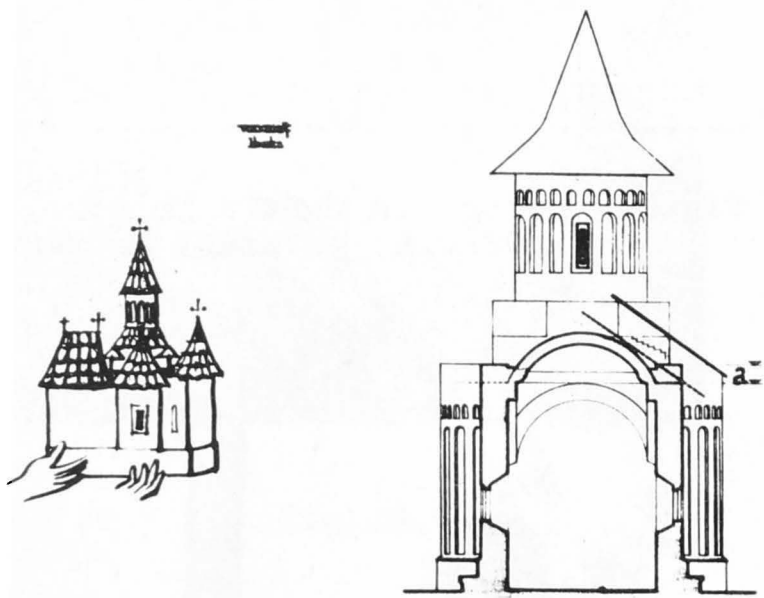

Fig.26. Stînga, acoperișul cum arată în tabloul votiv. Dreapta secțiune prin naos (a= supra - înălțare).

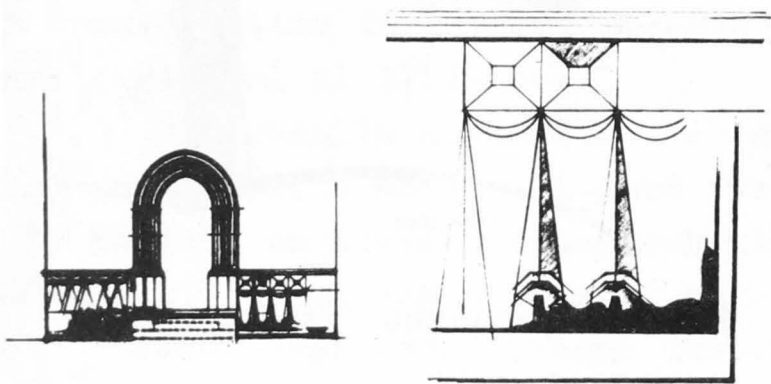

Fig.27. Draperii în pridvor.

In ceea ce privește restaurarea pridvorului el se va păstra. Intrucît bolțile lui originare s-au prăbușit, se va scoate actuala boltă de scînduri, se vor marca resturile boltei originare și se va acoperi cu un acoperiș special fără pod, astfel că vizitatorii vor putea să cuprindă dintr-o singură privire, întreg paramentul vestic al ctitoriei lui Stefan cel Mare.

De asemenea, odată cu montarea schelelor, va putea fi cercetat exteriorul, plecînd de la premiza că acelaș parament ca cel de pe fațada vest (astăzi în pridvor) va putea fi găsit pe toate fațadele.

Pentru biserica fostei mănăstiri Voroneț vom face unele observații în legătură cu etapele succesive de pictură (pentru că se împletesc cu fazele

lor acestor ocnițe sînt uneori pictate pe o tencuială subțire.

In pridvor s-a cercetat paramentul vestic pentru scoaterea la iveală pe această fațadă a firidelor mari, pe care ar fi trebuit să le găsim sub ocnițe, în continuarea celor de pecelelalte laturi. In loc de acestea, în jurul firidei cu icoana hramului, în jurul pisaniei și mai departe în jurul portalului, a apărut o decorație cu motive geometrice, decorație care le unește într-un tot foarte armonios (fig. 22). Motivele geometrice sînt asemănătoare motivelor din arta populară desenate pe lemn, cu un compas primitiv.

Această decorație pe tencuială foarte subțire și extrem de aderentă zidului, am întîlnit-o mai departe făcînd sondeaje în interior. Am găsit șiruri cu imitație de cărămizi sau pietre de talie pictate, marcînd elementele principale de arhitectură, cum sînt muchiile absidelor și ale ferestrelor, glafuri și spaleți (fig.23).

Tinînd seama că pictura interioară actuală a monumentului este relativ nouă, lipsită de valoarea istorică și artistică, restaurarea va putea readuce la lumină paramentul original, parament de tranziție pe care l-am găsit în toată biserica. Astfel se va reda o imagine cu totul nouă a monumentelor de la Stefan cel Mare, așa cum arătau ele la terminare, înainte de a primi o împodobire iconografică.

de construcție) și altele referitoare la nivelul pardoselii.

Unele din aceste observații sînt datorite urmării lucrărilor de restaurare de către arhitecții restauratori, iar altele sînt rezultatul cercetărilor arheologice efectuate de Radu Heitel.

Observațiile privind relațiile dintre elementele de arhitectură și cele de decorație pictată ne-au condus la o ipoteză nouă asupra cronologiei fazelor picturii, pe care o supunem discuției. O prezentăm deci ca pe o ipoteză de lucru, arătînd separat pentru fiecare etapă, datele care au folosit drept premise.

Incepem cu etapa anterioară construcției lui Stefan cel Mare. Legenda spune că la Voroneț, înainte ca marele domn al Moldovei să ridice biserica de zid, a fost o mănăstire cu o biserică mică de lemn.

Intemeindu-ne mai ales pe fragmentul din pisania voevodului, care spune că " zidește acest hram la mănăstirea Voroneț ", presupunem că anterior ctitoriei lui Stefan, exista o primă așezare mănăstirească în jurul unei biserici probabil de lemn, cum spune legenda.

Secțiunile arheologului Radu Heitel confirmă existența pe latura vest a actualei incinte, a unor urme de construcție de lemn, se pare chilii, anterioare construcției bisericii lui Stefan cel Mare.

De asemeni ni se pare mai probabil ca pardoseala de cărămizi nesmălțuite, pătrate, descoperite de săpăturile recente, să fie legată de această fază mai veche și nu de biserica lui Stefan. Noi presupunem deci că pardoseala găsită la o adîncime de circa 50 cm, sub nivelul pragului de la portalul de intrare în biserica lui Stefan cel Mare, aparține altei clădiri, eventual primei biserici a mănăstirii Voroneț. Intemeiem această afirmație și pe faptul, puțin probabil, ca meșterii lui Stefan cel Mare, străluciți constructori, să fi făcut o biserică în care urci două trei trepte pînă la prag, ca apoi imediat după trecerea acestuia, să cobori trei patru trepte în pronaos - lucru cu totul nefiresc din punct de vedere funcțional (fig.24). Dealtfel, nici nu cunoaștem un alt exemplu similar în Moldova, pentru această epocă.

Construirea bisericii lui Stefan cel Mare constituie a două etapă, avînd la acea dată în exterior, un parament obișnuit epocii, cu o friză formată din discuri smălțuite, confirmat de cercetările arheologice efectuate în vara anului 1962.

Această friză a fost găsită acoperită cu tifon și tencuială în porțiunea distrusă și reparată de pictorul Raicu cu o tencuială de racordare (pe porțiunea dintre absida laterală și latura nord a altarului (fig.25).

In această etapă se pictează în interior altarul și naosul. Credem că nu se poate exclude ipoteza unui pronaos de asemeni pictat la această dată, eventual de către o echipă de zugravi mai puțin calificați, care execută o pictură de un nivel artistic inferior celor din altar și naos, necesitînd îmbunătățiri ulterioare.

Ar fi o explicație și pentru intervenția atît de tîrzie la înfrumusețarea pronaosului din 1550 (Teofon).

Acestei prime perioade de pictură îi aparține executarea tabloului votiv. In legătură cu acesta din urmă, facem o paranteză. In vederea readucerii acoperișului la forma lui inițială în linii mari imaginii tabloului votiv, care arată o acoperire parțială și pe baza patrată, ne-am izbit de greutăți .

Intr-adevăr noi nu o putem realiza aceasta din punct de vedere constructiv pentru că baza patrată, în toate soluțiile, rămînea mult sub panta acoperișului absidelor laterale. Atunci am formulat ipoteza unei supraînălțări ulterioare a bisericii, care a micșorat înălțimea bazei patrute ascunzînd-o vederii din exterior. Ipoteza prilejuită de studiile necesare rezolvării acoperișului a fost confirmată de cercetarea de parament, amintită. Astăzi se vede clar o supraînălțare de circa 60 cm, executată probabil înainte de a se fi pictat exteriorul (fig.26).

Presupunem că acestei faze îi urmează a treia, cînd se pictează exteriorul, înainte de adăugarea pridvorului de către Mitropolitul Grigore Roșca. În orice caz o pictură exterioară survenită între 1527 - 1547 nu ar fi constituit un fapt cu totul neobișnuit, așa cum reiese din lucrările specialiștilor în această problemă.

În acest sens pledează o serie de observații. Astfel friza decorativă cu vrejuri aflată la partea superioară a paramentului zidului vest, în pod, descoperită de Orest Luția în anul 1924 și interpretată de aceasta ca fiind un exemplu de tranziție de la paramentul pictat numai la partea superioară, la paramentul pictat în întregime, ar constitui tocmai chenarul unei picturi care se întindea pe întreaga suprafață a peretelui de vest.

În schimb pe perețele interior al absidei de sud se găsește o draperie asemănătoare cu aceia de pe pereții interiori ai pridvorului în afară de porțiunea sud, fost zid exterior al bisericii lui Stefan cel Mare. Acest tip se mai întîlnește și pe paramentul exterior al absidelor.

În sfîrșit se mai poate identifica încă un tip de draperii pe perețele de sud al pronaosului (în spatele băncii de piatră "Roșca"). Diferă de cele două tipuri amintite mai sus dar nu întrutotul.

Observații similare se pot face și cu privire la imitațiile de bosaje (tăetură în diamant) de la partea superioară a registrului de draperii.

Toate acestea sugerează că atît pictura interioară, cît și exterioară au suferit mai multe remanieri dintre care ultima se datorește lui Roșca.

Rămîne cert că actualul perete de est al pridvorului, fost zid exterior, a fost acoperit de pictură, din care se mai păstrează draperiile găsite și chenarul cu vrej din pod.

De asemenea încă înainte de Roșca a fost pictat și perețele exterior de sud al pronaosului, care este posibil să fi fost refăcut cel puțin la partea inferioară într-o fază intermediară, dar tot înainte de construirea pridvorului și a băncii de piatră.

Această friză superioară poate fi pusă în legătură cu altă observație și anume aceia că draperiile pictate în pridvor de o parte și de alta a portalului de intrare (în deosebi porțiunea din dreapta) sînt diferite ca stilizare și tehnică de draperiile pictate pe restul pereților aceluiași pridvor (executate într-o manieră mai puțin abilă și în altă factură), coborînd cu circa 45 cm sub nivelul pardoselii actuale, pînă la pardoseala de piatră cioplită neregulat. Credem că aceasta este pavajul exterior care înainte de adăugirea pridvorului se continua în jurul intrării în pronaos(Fig.27).

Draperiile de care vorbeam sînt identice cu draperiile aflate în exterior pe absidile laterale și altar, aceleași ca desen și colorit cu cele care au fost descoperite în timpul recentelor lucrări efectuate cu oca-

zia îndepărtării temporare a pietrelor băncii pe latura sud, pentru uscarea peretelui din spatele lor.

Un alt argument rezultă din cercetarea compoziției decorative pe compartimente mari. În adevăr fațada sud este împărțită în două zone clare. Una este construită de scenele ce decorează pridvorul, avînd o concepție generală unitară la bază. A doua ocupă, lucru remarcabil, tocmai peretele de sud al vechii biserici fără pridvor și are ca piesă centrală panoul " Arborelui lui Iesei ", încadrat atît spre est cît și spre vest de cîte un șir vertical de tablouri. Simetria acestei ultime compoziții, corespondența ei cu vechea arhitectură a bisericii, anterioară adăugirii pridvorului, nu pot fi desigur atribuite unei simple întîmplări

În fine, o ultimă etapă în construcție și pictură o constituie intervenția la 1547 a mitropolitului Grigore Roșca care zidește pridvorul, îl pictează în interior, iar în exterior, după cît se pare, racordează pictura pridvorului cu cea existentă pe paramentul bisericii lui Stefan cel Mare.

Această racordare se poate susține atît prin argumentele deja citate prin descrierea etapei precedente, cît și prin faptul că această racordare apare destul de clar urmărind chenarul îngust de pe fațada nord, sub scenele înfățișînd " Izgonirea lui Adam din rai ". Am observat o deosebire, care poate fi mai mult decît o coecidență, în grafica și coloritul acestui chenar din dreapta, și între grafica din stînga fisurii care s-a produs pe linia ce delimitează vechea clădire.

În legătură cu această ipoteză nouă asupra perioadelor de pictură, credem că inscripția privitoare la pictarea pronaosului de către Teofan, și anume pasajul " Teofan a înfrumusețat și aurit pronaosul", s-ar putea interpreta și astfel " a înfrumusețat aurind ". Deci data de 1550 nu ni se pare că poate limita propunerile de datare, în ce privește pictura Voroneșului în general.

De asemeni, trebuie cercetat, de ce în pisană din exteriorul bisericii care spune: " și s-a început, și s-a zidit și s-a săvîrșit . . .", iar mai departe " și s-a pictat în jurul întregii biserici", au intervenit acești doi termeni " s-a săvîrșit " și " s-a pictat"? Este posibil ca acești termeni să arate două nuanțe (expresii diferite). Legîndu-ne de cercetările expuse mai sus, tindem să credem că în jurul bisericii nu s-a făcut o pictură nouă pe tot perimetrul ei, ci poate, s-a terminat o pictură care avea porțiuni goale, neterminate sau deteriorate.

În sprijinul supoziției unei picturi parțial neterminate, ar veni și argumentele că în partea superioară a bisericii găsim tipuri de vrejuri complet diferite.

Revenind la problema pisanilor, ne miră de asemeni faptul că în filactorul cu inscripție, pe care îl ține în mînă mitropolitul Grigore Roșca, nu se mai pomenește de pictura exteriorului, spunîndu-se doar " . . . primește Doamne rugăciunea și osteneala mea, acest mic pridvor ".

Rezumăm ipoteza noastră privind etapele de pictură:

- 1/ O pictură interioară contemporană lui Stefan cel Mare.
- 2/ O pictură exterioară, într-o epocă bogată în exemple de biserici pictate în exterior (Petru Rareș).
- 3/ Grigore Roșca adăugă pridvorul și banca de piatră, pictează prid-

vorul în interior și în exterior, racordează această pictură cu cea veche.

4/ Teofan înfrumusețează pronaosul.

Elucidarea problemelor puse, bineînțeles ne revine, dar ca în toate lucrările de acest fel, ne este necesară colaborarea cu cercetătorii de specialitate în diferite domenii legate de sarcinile de răspundere ale restaurării monumentelor culturii materiale de pe teritoriul patriei noastre.

Cu ajutorul acestora, noi arhitecții restauratori, vom putea realiza restaurări pe baze științifice, restaurări reale.

Présentation de nouveaux éléments d'architecture mis au jour par la restauration des monastères de Dragomirna, Sucevița, Tazlău et Voroneț.

(Résumé)

Les auteurs signalent l'apparition lors de la restauration de certains monuments de Moldavie, d'éléments jusqu'ici inconnus.

C'est ainsi qu'à la petite église de Dragomirna on a découvert le tore constitué de briques spéciales et la corniche faite de briques disposées en dents de scie, ce qui illustre d'une façon plus marquée ce que l'on savait déjà de l'influence de l'architecture valaque à cette époque.

L'interprétation de certains détails d'architecture portant sur la découverte d'une escharpe en pierre de taille à l'entrée de l'enceinte du monastère de Dragomirna, soulève le problème de l'existence d'un fossé assurant la protection du monastère.

Le corps de cellules du monastère de Sucevița a livré à la suite de sondages et de décapements, des arcades, des arcs, des niches, des fenêtres, des escaliers, qui trahissent l'existence, avant l'édification de l'église, d'une demeure seigneuriale (de la première moitié du XVI-ème siècle).

En ce qui concerne l'église de Sucevița, les traces retrouvées de l'ancienne toiture et l'examen de l'ordonnance des peintures extérieures ont permis de reconstituer la toiture des portiques latéraux. Les arcades de portes retrouvées dans les combles de ces derniers nous permettent de nous représenter l'aspect de l'église avant leur adjonction.

A Tazlău, on a dégagé l'ancienne décoration et l'ornementation de la corniche, qui consistaient en disques émaillés de diverses couleurs ce qui rend possible la restauration du monument avec son parement original lequel conserve l'aspect de l'édifice tel qu'il était au lendemain de son édification et avant d'être peint.

Des détails de construction se rattachant à l'ordonnance de la peinture extérieure de Voroneț permettent de supposer que cette église a été peinte avant même d'être augmentée de son second exonarthex et non après.

Les éléments inconnus récemment apparus permettent de restaurer ces monuments sur une base scientifique et de leur restituer leur aspect initial.

CERCETARI IN LEGATURA CU EXTRAGEREA SI REASEZAREA
FRESCII, SUB FORMA PELICULEI DE PICTURA.

Ing.Dinu Moraru și ing.I.Istudor

Biserica Domnească din Tîrgoviște, a cărei restaurare se execută de către Direcția Monumentelor Istorice în momentul de față, a prilejuit experimentarea în țara noastră după o rețetă originală, extragerea frescei sub forma peliculei de pictură, care se practică în Italia sub denumirea de " strappo ".

Necesitatea acestei operații de extragere, indiferent de procedeul care ar fi fost utilizat, a rezultat din starea precară în care s-au găsit cele trei turlle ale bisericii (turla mare și cele două turlle mici) puternic avariate de cutremurul din 1940. Consolidarea cu stâlpi de beton armat încas - trați în zidărie se impunea ca o necesitate de salvare. Pentru introducerea stîlpilor și a centurilor noi, fresca trebuia extrasă pentru a nu fi sacrificată. Restauratorii s-au găsit în fața a două procedee cunoscute, care se practică și în alte țări: procedeul " stacco ", adică extragerea frescei cu mortarul de var suport și procedeul " strappo ", adică extragerea frescei prin smulgerea peliculei de pictură, fără tencuială suport. Primul sistem a fost utilizat la noi în țară de pictori restauratori, dar are marele dezavantaj că atunci cînd se pune problema extragerii unor fresce cu suprafața mare, conduce la panouri grele, deformabile și aproape imposibil de manipulat; totodată procedeul este de aproape 10 ori mai scump decît sistemul " strappo " și necesită un timp de lucru îndelungat.

Pentru ușurarea panourilor, se recurge la fracționarea frescelor, fapt care a dus în trecut la mutilarea a numeroase picturi de valoare; încercarea de a se manipula panouri mai mari(la Tismana în anii 1955-59) au provocat ruperi, crăpături și alte avarii ale panourilor extrase.

Fresca de la Biserica Domnească din Tîrgoviște a fost executată între anii 1698 și 1699 de pictorul de origine greacă Constantinos ot Tîrgo -

viște, împămîntenit la noi¹⁾).

Tablourile reprezentînd arhangheli și prooroci, expuse mult timp intemperiilor în turlile fără geamuri, cu învelitori deteriorate și cu zidăria crăpată, au avut de suferit rupturi în cîmpul lor, burdușiri sau cojiri. Cu ocazia restaurării făcute în perioada 1907 - 1911 de arhitectul Ghica - Budești, aceste fresci au mai avut de suferit și de pe urma neglijenței cu care au fost tratate, mai ales prin stropiturile cu o spoială roșie cu care s-a intervenit în locurile unde căzuse fresca și care au murdărit și frescele existente atunci în stare bună.

Din punct de vedere al valorii artistice, aceste picturi prezintă interes pentru ilustrarea măestriei zugravilor din acea epocă.

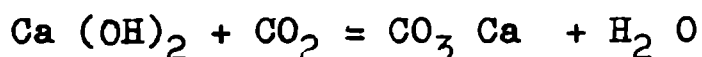
Afară de factorul urgență, Direcția Monumentelor Istorice a mai fost determinată să recurgă la procedeul " strappo " pentru extragerea frescei și de prețul ridicat la care s-ar fi ajuns, aplicîndu-se procedeul cunoscut la noi " stacco ".

Literatura de specialitate, în care să se descrie în detaliu modul de extragere a frescei prin detașarea peliculei de pictură de stratul suport (din tencuială de var gras cu adaus de cîlți), este insuficientă pentru practică. În publicațiile din diferite țări, autorii se mulțumesc a da note informative asupra procedeelor utilizate, tehnologia rămînînd nebuloasă.

În consecință ne-am găsit în situația de a porni întreaga acțiune de la zero, cu o perioadă de cercetare de laborator, una de experimentare în mic și abea la sfîrșit o încercare de proporții mari. Studiile noastre ne-au permis să realizăm un procedeu propriu, cu materiale fabricate în țară. Nu avem cunoștință că utilizarea acestui procedeu, cu fazele tehnologice elaborate de noi ar fi fost aplicate și în alte țări.

1) Aspectele teoretice privind extragerea frescei sub formă de peliculă.

Hidratul de calciu (pastă de var) sub acțiunea bioxidului de carbon din atmosferă, suferă cunoscuta reacție de carbonatare.

Acest proces se produce mai mult sau mai puțin lent la tencuieli și mortare, în funcție de contactul cu atmosfera. S-a constatat că procesele de carbonatare lentă a mortarelor din zidării groase au durat un timp îndelungat care a depășit în multe cazuri și 100 ani.

Datorită contactului direct cu atmosfera, straturile de suprafață suferă o reacție accelerată, spre deosebire de straturile de adîncime care se carbonatează lent. În acest fel, la suprafața tencuielii se formează o crustă carbonatată, întărită și rezistentă, pe cînd în adîncime, mortarul se află încă în starea de gel. Astfel, se produc tensiuni între suprafață și restul mortarului.

Examinînd procentul de hidrat de calciu liber, de la exterior spre interiorul tencuielii, se observă creșterea lui; cu alte cuvinte cantitatea de geluri sporește cu adîncimea.

1). Datele ne-au fost comunicate de tov. Emil Lăzărescu de la Institutul de Istoria Artelor al Academiei R.P.R.

Pe măsura carbonatării în timp, aceste procente de hidrat scad, dar viteza redusă a reacției face ca masa mortarului să devină amorfă, spre deosebire de crusta de suprafață care este pseudocristalină. În acest fel, tensiunile între suprafață și masă persistă chiar după carbonatarea totală a întregii tencuieli. Tocmai pe existența acestor tensiuni se bazează și posibilitatea extragerii frescei sub forma peliculei de pictură.

În cele ce urmează ne vom ocupa schematic de procesul de formare a crustei pseudo-cristaline, care după cunoștința noastră are un caracter original; reprezentarea matematică a acestui fenomen este deosebit de complexă.

Difuziunea bioxidului de carbon împreună cu aerul în mortarul inițial de hidrat de calciu pune probleme de viteză de reacție, frecare internă,

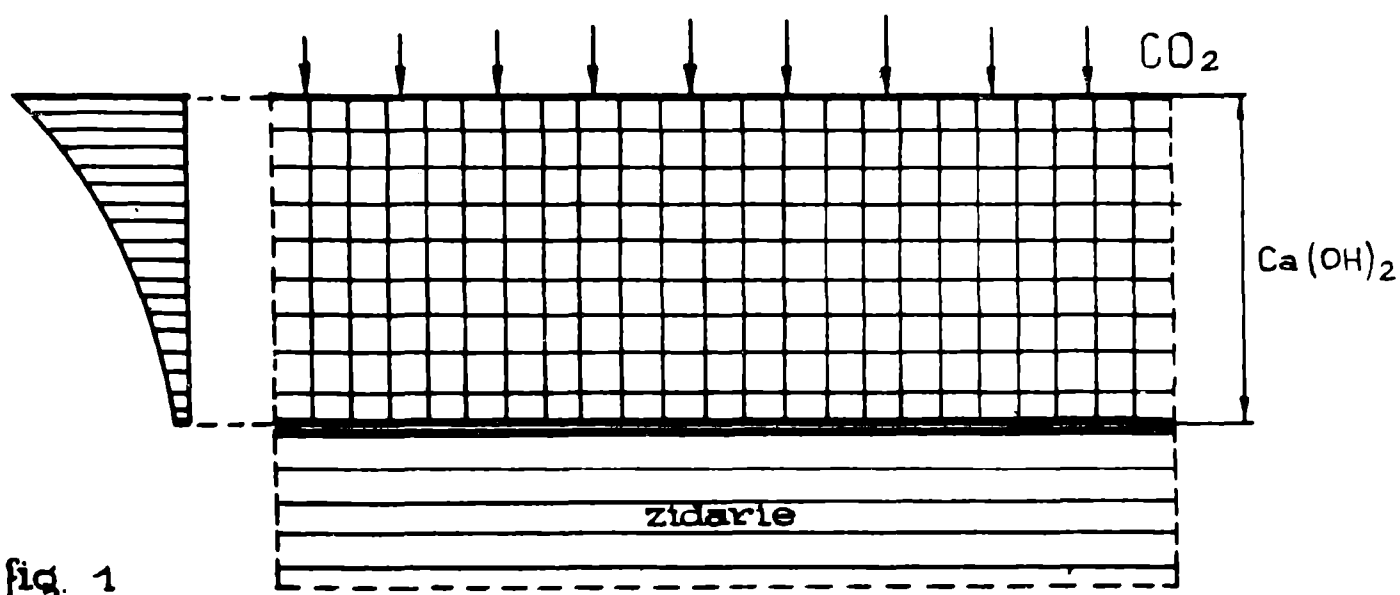

fig. 1

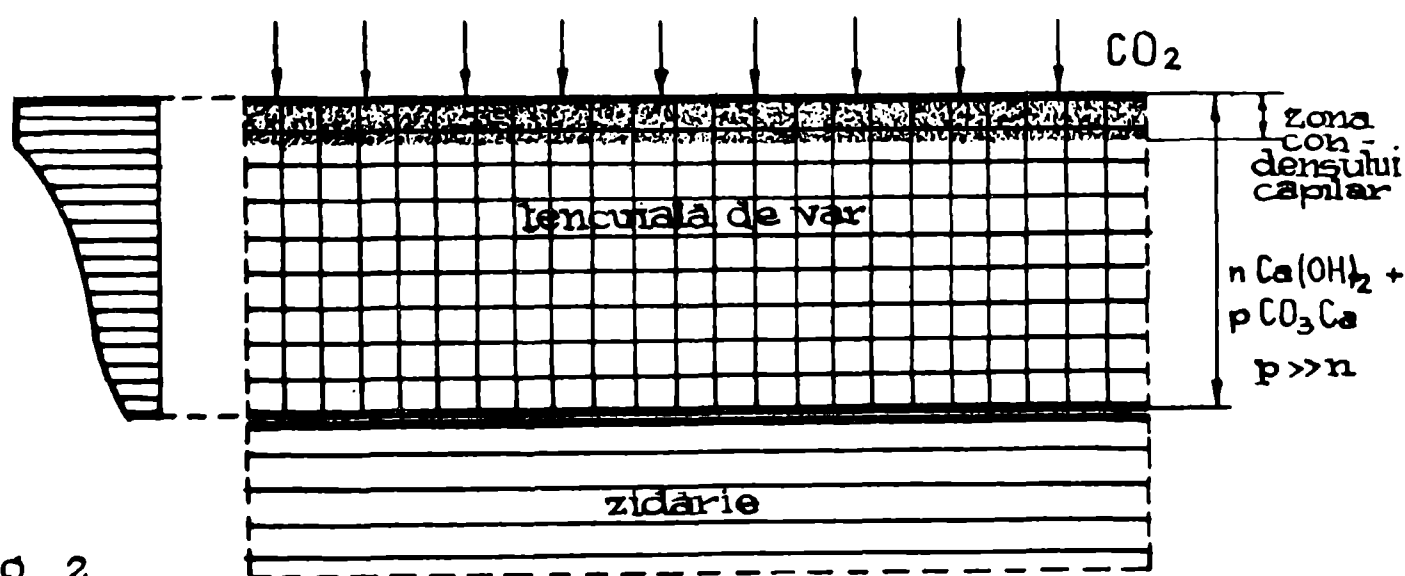

fig. 2

temperatura reacției etc. În baza legii lui Fick, numărul de moli ce difuzează sub acțiunea unui gradient de concentrație $\frac{dc}{dx}$ printr-o secțiune egală cu unitatea în timpul dt , este dat de expresia:

$$(1) \quad dn = - D \frac{dc}{dx} dt, \text{ în care } D \text{ este coeficientul de difuziune al}$$

mediului.

Viteza medie de deplasare a particulelor din strat se poate scrie prin analogie în cazul cristalelor, ținând seama că transportul gazului se face într-o fază pseudo-solidă cu caracter de gel. În consecință notînd cu ζ_0 frecvența statistică a schimbului de poziție și cu δ (în cazul cristale-

lor) distanța dintre două noduri reticulare ($\delta \approx 10^{-8} \text{ cm}$)
coeficientul de difuziune rezultă:

$$(2) D = \frac{\delta^2}{2\tau_0} \cdot e^{-\frac{u}{kT}}$$

S-a neglijat viteza de migrare a golului deoarece o rețea propriu-zisă nu există (u este energia de activare)

Așa cum am arătat, o încadrare matematică a fenomenului este practic imposibilă și în consecință ne limităm la descrierea lui calitativă dată de relația (2), reprezentată în fig.1.

La începutul reacției se produce o absorbție a bioxidului de carbon din aer pe suprafața liberă a pastei de hidrat de calciu, absorbție care este atât de natură fizică cât și chimică.

Nu trebuie uitat că în fond, la execuția frescei, între așezarea tencuiei din var și intervenția pictorului cu culoare trece un timp destul de lung (20 - 30 ore) în care carbonatarea superficială s-a produs și s-a putut forma un material pseudo-solid cu o porozitate suficientă încât să permită condensul capilar al gazului în cuprinsul său (fig.2).

În studiul fenomenului trebuie să se țină seama de forțele de coeziune van der Waal, care iau naștere odată cu întărirea varului.

În ultima perioadă de lucru a frescei avem de a face de fapt cu un fenomen modificat - difuziunea gazului pe un pseudo-solid, viteza de difuziune modificându-se ca în fig.2. Zona condensului capilar este zona formării crustei pseudo-cristaline, încât aici se produce o puternică activare a reacției.

După studiile noastre de laborator, grosimea peliculei de pictură este până la 0,05 mm dar în general noi am întâlnit-o în jur de 0,02 mm (fig.3 a și 3 b).

În consecință datorită vitezei de reacție diferite, în zona condensului capilar se produce o carbonatare sub formă pseudo-cristalină (fig.4 a, 4 b, 4 c și 4 d), iar în restul mortarului o carbonatare amorfă (fig.5). Diferența de tensiune între cele două straturi este diferența de coeziune a mediilor. Este evident că stratul pseudo-cristalin este mai coeziv decât cel amorf. Calculul teoretic al coeziunilor se poate face pentru rețeaua pseudo-cristalină, socotind-o pentru simplificare ca rețea perfectă și folosind formula lui van der Waal; defectele de rețea schimbă însă destul de mult valorile teoretice încât calculul ar trebui condus statistic. Măsurătorile noastre experimentale, cu ocazia smulgerii frescelor,

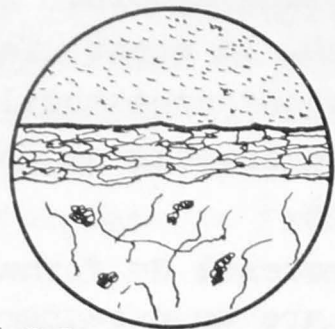

fig. 3a x 600

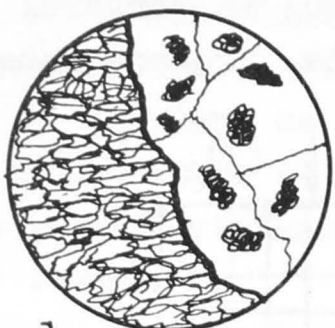

fig. 3b x 600

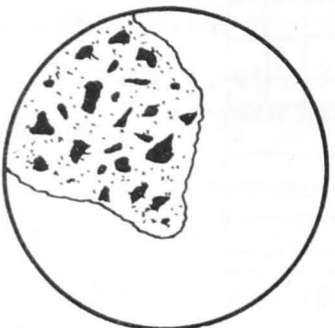

fig. 4a x 150

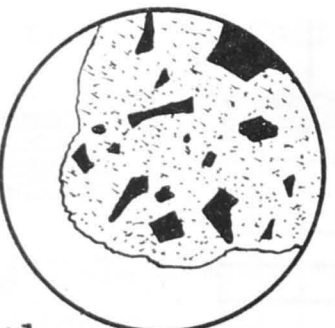

fig. 4b x 300

fig. 4c x 600

fig. 5 x 600

au dat valori ale aderenței ce variază în limite destul de largi, adică între 5 - 20 kg/cm², în medie circa 12 kg/cm²

Se știe că rezistența la deslipire a cleiurilor animale (cu care s-a lucrat) este mult mai mare, în jur de 100 kg/cm², după calitatea cleiului, încât folosirea lor pentru extragerea peliculei de culoare ar conduce la un coeficient de siguranță la smulgere de 5 - 8. Tinând însă seama că rezistența cleiului scade la 60 kg/cm², datorită introducerii unor substanțe care îi dau flexibilitate și-l fac greu putrescibil, coeficientul de siguranță la smulgere scade la 3 - 5.

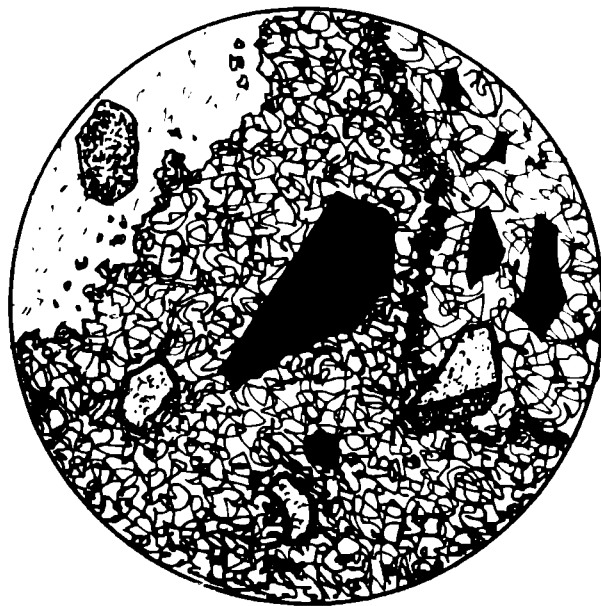

fig. 4d

x 1350

În principiu extragerea frescei sub forma peliculei de pictură, se bazează pe capacitatea unui suport de smulgere care se încleiază pe suprafața frescei, de a învinge coeziunea dintre stratul amorf și cel pseudo-cristalin de pictură, a-l fixa pe acest suport și a-l conserva fără pierderi.

Înainte de a trece la descrierea extragerii frescei sub formă de peliculă, vom preciza unii termeni pe care i-am utilizat în practica noastră.

Negativul unei fresce extrase în tehnica peliculei este fața frescei care a fost în contact cu tencuiala suport. Ea este opusul feței văzute (pe care s-au aplicat straturile textile și de clei necesare extracției). Pe negativ urmează să se aplice noul suport al frescei, după care urmează efectuarea pozitivării frescei.

Pozitivare este operația prin care unei fresce extrasă în tehnica peliculei, i se creează un strat suport și i se pune în evidență (se desvelește) fața văzută originală, prin îndepărtarea straturilor textile și de clei care au servit la extragere.

2. Extragerea frescei sub formă de peliculă (tehnologie).

Așa cum s-a arătat mai înainte, fresca se extrage sub forma peliculei de pictură cu ajutorul unei țesături textile care se lipește pe suprafața ei; aderența la suprafața frescei este de circa cinci ori mai mare decât coeziunea peliculei pseudo-cristaline de mortarul amorf din var pur.

Pentru asigurarea aderenței, suprafața frescei trebuie curățată perfect de praf, fum și gudroane. Însăși spălarea frescei trebuie să aibă la bază o cercetare științifică riguroasă, întrucât prin spălare nu trebuie să fie atacați pigmentii. După terminarea acestei operații, suprafața frescei se acoperă cu o peliculă fierbinte de clei:

- clei de piele	3,5 kg
- apă	7 ltr
- alcool sanitar	0,2 ltr
- glicerină	60 ml
- clorură de calciu cristale	0,150 kg
- acid salicilic	15 gr

Dozajul se referă la o găleată de 10 litri. Cleiul se pune la înmuiat cu o zi înainte în 6,5 litri apă; a doua zi încălzându-se exact la 60° C într-o baie de apă. După completa dizolvare a cleiului, se adaugă glicerina, alcoolul și clorura de calciu, dizolvată în prealabil în apă.

Pentru așternerea cleiului se utilizează o pensulă bogată și moale, în orice caz nu o bidinea. Va trebui să se observe cu atenție ca pelicula de clei să nu devină gelatinoasă caz în care cleiul trebuie reîncălzit.

Indată după așternerea primei pelicule de clei, peste ea se așează tifon (0,8 m lățime) care trebuie să acopere întreaga suprafață pensulată. După acoperirea întregii fresce de extras cu tifon, se aplică alt strat de clei, peste care se așează o pânză groasă (indian, șifon). Se dă mare atenție ca pânza să fie perfect întinsă, iar petrecerile între diferitele fișii să fie de minimum 10 cm. Este foarte important pentru asigurarea succesului operației, ca suprafața frescei să fie complet uscată și să nu fie rece ($t = 10^{\circ}\text{C}$).

Cele două straturi de tifon și pânză cu pelicule interpuse de clei reprezintă suportul de smulgere al frescei, cu acest sistem se poate scoate într-o singură bucată orice suprafață de frescă. Menționăm că la Tîrgoviște s-a extras de pe tamburul unei turle o suprafață de frescă de 2,5 x 8 m într-o singură bucată. Întreaga cantitate de frescă extrasă la Tîrgoviște sub formă de peliculă a fost de 182 mp.

Atunci când este necesară fragmentarea panourilor ce se extrag, la marginea lor cleiul trebuie să se aplice după o limită perfect rectilinie, care se asigură printr-un șablon de hîrtie. Prin aplicarea sistemului nostru nu se poate pierde nici o bandă din frescă, iar păsuirea panourilor vecine se face cu ușurință la reșezare.

Alte detalii privind asigurarea ușurinței și vitezei de lucru se dobîndesc în cursul execuției.

Operația propriu-zisă de extragere constă în smulgerea picturii începînd de la colț al ei, așa cum de exemplu s-ar trage un plasture de pe piele. Smulgerea trebuie să se facă cu răbdare; uneori este nevoie să se ajute pelicula de pictură să se detașeze de grund cu ajutorul unui cuțit, deoarece în unele zone este mai aderentă decît rezistența straturilor textile și are tendința să se sfîșie.

După detașarea completă a picturii, aceasta, împreună cu straturile textile, se rulează sub forma unui sul (deoarece are consistența unui carton gros) cu un diametru de minimum 30 cm. Rulajul se face cu partea negativă a picturii în afară; întregul sul se protejează contra rosăturilor cu ajutorul unui tifon.

Depozitarea frescei pînă la pozitivare se face într-un loc uscat dar nu călduros, sulul fiind așezat în poziție culcată și nicidecum în picioare.

3. Pozitivarea frescelor.

Scoaterea la iveală a feței propriu-zisă a frescei deși în principiu este o operație simplă, cere o răbdare deosebită din partea operatorului.

Pe negativul frescei, care se curăță cu ajutorul unui spaclu și apoi a unei perii de toate resturile de mortar aderente, se toarnă un clei sintetic "prenadez" (comandă cu proprietăți speciale) sau "hypalon", după care foarte repede, pentru a se preîntîmpina întărirea lor, se întinde cu

grije o pânză textilă sau o pânză din țesătură de relon. Aceste pânze vor constitui noul suport al frescei; în primul caz este necesar și un tratament pentru împiedicarea putrezirii în timp a pânzei textile, în al doilea caz această operație nu mai este necesară. Din acest moment, pictura se găsește cuprinsă între două straturi textile - stratul de extracție și noul suport.

Straturile de extragere formate din tifon și pânză se elimină pe rând prin înmuierea lor cu apă caldă. După îndepărtarea pânzelor, suprafața frescei se curăță cu mare grijă de clei. Fresca nu se freacă violent, ci se tamponează cu un tifon îmbibat în apă caldă. Se consideră terminată spălarea, în momentul în care suprafața frescei devine aspră la pipăit.

Indată după spălare fresca trebuie întinsă pe un șasiu de lemn pentru a se usca. Este o prindere provizorie.

Prinderea definitivă se face tot pe un șasiu de lemn confecționat în funcție de modul cum va fi conservată fresca în viitor.

Pentru frescele ce se depun în muzeu, se confecționează șasiuri speciale din lemn nobil. Frescele care se depozitează provizoriu până la reșezarea în operă pot fi fixate pe șasiuri de brad uscat.

Menționăm în mod deosebit că nu este posibilă nici-o pierdere de culoare dacă lucrarea se face cu atenție. În fond și la metoda de extragere cu strat suport există același risc, condiția de meticulozitate la operația de pozitivare rămânând un factor comun.

4. Reșezarea frescei în operă.

Operația de extragerea frescelor, așa cum am văzut, este cerută în majoritatea cazurilor de lucrările de consolidare sau atunci când se părăsesc monumentele din rațiuni superioare.

În procedeul nostru, reșezarea frescelor se face cu suport textil tratat sau cu suport din țesătură de relon.

Reșezarea poate fi făcută după multe sisteme.

- lipirea cu mase plastice direct pe tencuială nouă sclivisită (procedeu aplicat recent la Cozia);
- așezarea pe panou tratat sau pe foi rigide de plastic; fixate cu șuruburi în dibluri pe perete;
- așezarea cu șasiu special pe perete; prin încastrare în grosimea acestuia.

Fiecare metodă este valabilă și se aplică diferențiat după locul pe care l-a ocupat fresca înainte.

În cazul de la Tîrgoviște, fresca făcînd parte din turlă, după restaurarea acesteia și după ce vor fi luate măsurile necesare pentru asigurarea etanșeității, credem că se va aplica lipirea frescei cu pânză direct pe perete.

Pentru respectarea poziției originale se iau toate măsurile tehnice (fotografii, repere, numerotări etc).

În ceea ce privește comportarea în timp a frescelor pozitive cu materialele noi pe care tehnica ni le pune la dispoziție, problemă esențială pentru orice fel de lucrări de restaurare, stau garanțiile utilizărilor lor curente. În această ordine de idei, este important de arătat că materialele ce le utilizăm sînt folosite în industria chimică ca anticorozive; ele sînt mai

rezistente la factorii climaterici ca oricare dintre mortarele cele mai rezistente, tocmai datorită proprietăților lor chimice. În natură, acțiunile corozive fiind incomparabil mai puțin nocive, rezistența lor în timp este în acelaș raport mai mare.

Astfel, în ultima vreme am făcut cercetări cu rezultate bune, pentru înlocuirea cleiurilor "prenadez" cu cleiurile sintetice "hypalon" care au culoare galben deschis (polietilenă sulfoclorurată). Mostrele care s-au executat vădesc că materialul susmenționat are calități superioare în ceea ce privește culoarea și rezistența practic nelimitată în timp; în viitoarele lucrări îl vom folosi cu precădere.

În încheiere ținem să precizăm, că asemenea oricărui procedeu din orice domeniu, și aceasta lasă loc la perfecționări în ceea ce privește materialele de utilizat și a procedeelelor de lucru. Procedeu de extragerea frescei în tehnica peliculei nu elimină vechiul sistem. Totuși ținând seama însă de avantajele sale în ceea ce privește manipularea ușoară, flexibilitatea, costul scăzut, ușurința de transport, viața mai îndelungată decât a procedeuului clasic cu caseinat de calciu pentru pozitivare, trebuie privit cu încredere și să i se dea prioritate, deoarece după părerea noastră prezintă net cele mai mari avantaje.

RECHERCHES SUR L'EXTRACTION ET LA REPOSE DES FRESQUES
SOUS FORME D'UNE PELLICULE COLORÉE
(Résumé)

Cette communication expose le procédé d'extraction des peintures à fresque sous forme d'une pellicule de couleur, procédé mis à point en 1962 dans le laboratoire de la Direction des Monuments Historiques de la République Populaire Roumaine. Les recherches ont montré que l'épaisseur de la pellicule de peinture est d'environ 0,02 mm; sa structure physique est en carbonate de calcium pseudo-cristallin, à la différence du mortier de profondeur qui a carbonaté à l'état amorphe. Entre la couche de surface (pellicule de peinture) et celle de profondeur (mortier servant de support) il se produit des tensions qui persistent aussi après carbonatation complète. C'est sur l'existence de ces tensions internes que repose aussi la possibilité de l'extraction de la pellicule de peinture.

En essence, l'extraction et la repose de la peinture dans cette technique comprend trois phases:

a. L'extraction proprement dite s'effectue en collant sur la fresque deux couches textiles qui durcissent, après quoi on arrache la pellicule de peinture à son support, y compris les couches textiles.

b. La "positivation" de la peinture représente la création d'une

nouvelle couche-support par application au dos de la fresque d'une mince couche d'hypalon (polyéthylène sulfocloruré), recouverte d'une couche textile qui fait corps commun avec; après durcissement du nouveau support, on découvre la partie antérieure de la face en retirant à l'aide d'eau chaude les couches textiles d'extraction.

c. La repose de la fresque peut s'effectuer en appliquant cette dernière soit directement sur le mur (fixation sur chassis encastrés), soit sur un panneau rigide, en masse plastique, fixé au mur à l'aide de vis et de chevilles.

DATE ISTORICE IN LEGATURA CU MONUMENTUL DIN CINCIS.

Ing.Dinu Moraru.

In decembrie 1962, s-au executat la biserica din Cinciș lucrări de extragerea frescei din secolul XVIII, cu care ocazie s-au făcut descoperiri de interes istoric, în legătură cu diverse date despre monument și cu confirmarea pe bază de documente a unor tradiții orale, despre familia Corvin de Hunedoara.

Biserica se compune din trei părți ridicate în trei perioade istorice diferite.

Turnul, cea mai nouă etapă, a fost ridicat în anul 1867, dată atestată de următoarea inscripție de deasupra intrării:

CU AJUTORUL LUI DUMNEDEU ZIDUTU ACESTU TURNU SI RAPALUITU SINTA BISERICA SUPTU STAPANIREA SPIRITUALA A EXECELENTEI SALE MITRO ANDREI B- RON DE SAGUNA. PROTO IOANNE RATIU, PAROCHI CONFRATI IOANNE ET ARON UNGUR CU CHELTUIALA OBSCEI LA ANULU MANTUITORULUI 1867.

Biserica femeilor (pronaosul) a fost zidit în jurul lui 1649, dată confirmată de o inscripție descoperită subtencuală și executată cu o culoare neagră de tempera. Textul este în limba maghiară, el se grupează pe două rînduri în stînga și dreapta trecerii dintre naos și pronaos:

In stînga ușii:

AZ UR ORIZZE MEGG AZ (T) EKIME
UL FOGVA M (I) ND ÖROKRE

In dreapta ușii:

NE ELT ES BEMENETE ELIT MOS
AD A 1649 DIE 7 A

Traducerea inscripției este următoarea:

" Dumnezeu să păzească pe cel care iese și care intră în casa lui, de acum și pînă în veac. Anul Domnului 1649, ziua 7 aprilie ".

Biserica bărbaților(naosul) boltit cilindric cu penetrații și al-

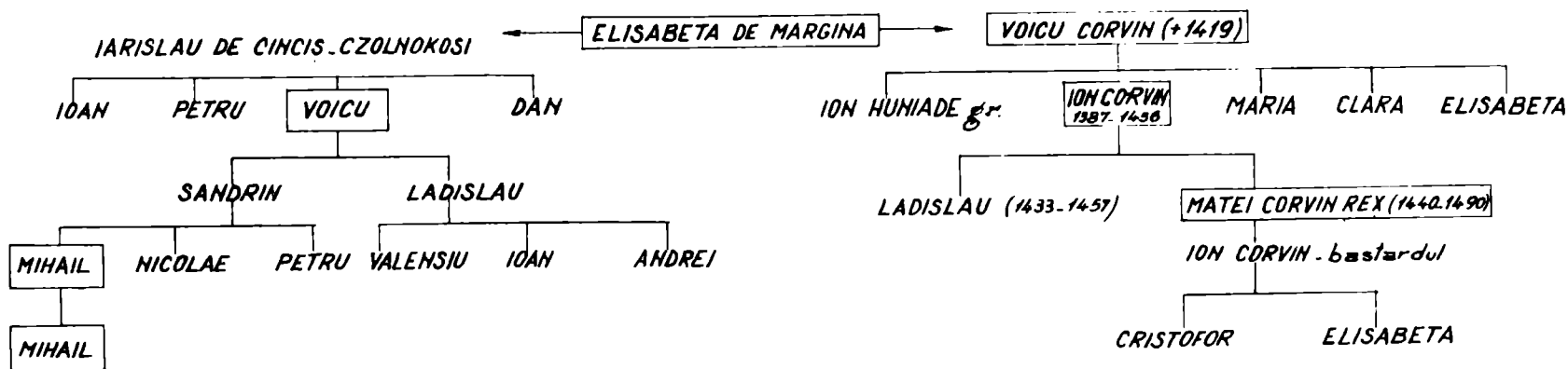
tarul boltit după sistemul gotic, însă ambele numai din cărămidă, nervurile fiind din mortar; după părerea prof.V.Vătășianu ele au fost ridicate la sfârșitul secolului XVI.

Sub fresca din secolul XVIII, s-a descoperit o pictură murală executată cu tempera al seco, care ne-a desvăluit două prețioase inscripții, din care una este descifrată complet; cea mai importantă este incomplet descifrată. Fotografiile ce se vor executa în viitorul apropiat cu raze ultraviolete și infraroșii ne vor putea pune în evidență și literele sau cuvintele acum invizibile, permițându-ne și precizări istorice definitive.

Aceste două inscripții sînt următoarele:

1) IUVANTE ET CONSERVANTE DEO, MICHAEL PICTOR IN HUNIADORA.

2) ANNO 16.5 DIE 16 . . . VENEROSUS DOMINUS . . . MICHAL CZOLNO - KOSI . . . EADEM . . . C . . . DEO . . . IUVANTE . . . DEDICANTUM ERICI CURA . . . NOMINIS . . . IMA CONSORTES . . . FECIRVIZI MAXIMO DEDICANT.

RELATII DE RUDENIE

ION CORVIN + VOICU DE CINCIS = *frater condivisionalis* (diploma din 26 august 1448)

SANDRIN DE CINCIS + MATHIA REX = *veri primari* (vitregi)

MIHAIL DE CINCIS + MATHIA REX = *nepot de văr primar al lui MATEI CORVIN regele Ungariei*

Astăzi este stabilită origina română a familiei CZOLNOKOSI din Cinciș, iar prezența numelui Mihail Czolnokosi (de Cinciș) în arborele geneologic publicat de Teodor Popa apare de două ori: Mihail Czolnokosi tatăl și fiul. După părerea noastră care se fundează pe corespondență de ani, ctitorul frescei în cauză trebuie să fie Mihail Czolnokosi, fiul, adică cel care figurează pe fresca descoperită de noi.

După moartea lui Voicu Corvin, Elisabeta Mărgineanu, mama lui Ion Corvin, se pare că s-a căsătorit a doua oară cu Iaroslav de Cinciș. Acesta are patru fii, din care Voicu este singurul ce lasă urmași pe Sandrin și Ladislau. Primul din aceștia este tatăl lui Mihail de Cinciș, probabil părintele ctitorului frescei.

In diploma din 26 august 1448, dată în Caransebeș, Ion Corvin dă

privilegiul fratelui său vitreg Voicu de Cinciș și fiilor săi Ladislau și Sandrin.

În actul respectiv stă scris:

" Dicit nobis egregius Woyk de Chionok frater noster condivisionalis, in Sua, ac Ladislau et Sandrini, filiorum suorum "

Calificativul de " frater noster condivisionalis " a fost discutat în lucrarea lui Teodor Popa, cu argumente pro și contra demonstrației rude-niei familiei de Cinciș cu cea de Hunedoara. Noi înclinăm pentru argumentele în favoarea înrudirii, ceea ce ar permite punerea împreună a doi arbori geneologici așa cum se arată în schema pe care o prezentăm.

Cu ocazia acestei lucrări s-a descoperit o imagine a unui castel, pe care îl asemuim cu cel din Hunedoara dat fiind liniile sale arhitectonice foarte apropiate; prezența acestei imagini nu o considerăm întâmplătoare în lumina celor arătate mai sus.

În concluzie, extragerile de frescă de la Cinciș au permis să întărească întrucîtva tradiția orală privind legătura dintre monument și familia Corviniștilor; de asemenea, inscripțiile descoperite aduc date noi privind istoria monumentului.

De asemenea s-a putut afla autorul picturii, Mihail din Hunedoara, dată pe care o socotim interesantă pentru istoria artelor. Sugerăm cercetătorilor autorizați să analizeze și legătura dintre inscripția maghiară și cea latină, care după cercetare credem că sînt foarte apropiate în timp.

Aceste date, reluate și studiate cu competență de către istorici și istorici de artă, vor permite să se tragă concluzii mai autorizate decît cele de față.

Ne rezervăm dreptul ca o comunicare completă să constituie obiectul unei lucrări ulterioare, în care, după extragerea frescei din secolul XVII și fotografiierile speciale ce le intenționăm, să desvăluim textele fără lipsuri.

DONNÉES HISTORIQUES RELATIVES À L'ÉGLISE DE CINCIȘ (Résumé)

L'extraction des peintures à la fresque du XVIII-ème siècle qui décoraient l'église orthodoxe de Cinciș a entraîné la découverte d'une peinture plus ancienne, du XVII-ème siècle, remontant à l'époque où l'édifice était affecté au culte catholique. Cette peinture, comme le montrent certaines inscriptions, est l'oeuvre d'un peintre inconnu, Mihail de Hunedoara. De même, le nom du fondateur a été découvert, Michel de Cinciș (Czolnokosi) descendant de Iaroslav de Cinciș, second époux d'Elisabeth Mărgineanu, la propre mère du célèbre Jean de Hunedoara, ce qui vient confirmer la tradition orale rattachant ce monument à la famille Corvin.

SOLUTII CONSTRUCTIVE APLICATE LA RESTAURAREA MONUMENTELOR ISTORICE.

Ing.C.Pavelescu și ing.Th.Barbu.

În majoritatea cazurilor, intervenția inginerului constructor în opera de restaurare a monumentelor istorice este legată de o serie de parametri ce impun condiții cu totul deosebite soluțiilor pe care le studiază și le aplică.

Trebuie însă precizat că nu este vorba de realizarea unor performanțe de structuri, ci de adaptarea la unele principii ce stau la baza restaurării obiectului respectiv.

Pentru acest motiv este necesar înainte de toate, ca inginerul să înțeleagă cât mai bine concepția restaurării și caracterul ei (refacere, întregire, consolidare, protejare).

Bine înțeles el trebuie să cunoască în detaliu monumentul, cauzele degradărilor, starea și vechimea materialelor din care acesta este construit, etapele de refacere și consolidare prin care a mai trecut în decursul timpului.

Structura, elementele noi de rezistență în lucrările de restaurare rămân în majoritatea cazurilor ascunse și astfel concepute, încât nu intervin cu nimic în arhitectura monumentului.

Alteori:

- urmăresc trasee impuse de formele și elementele arhitecturale ;
- nu înlocuiesc ci numai consolidează elemente originare;
- când sînt totuși aparente (vizibile), înscriindu-se în ansamblu în formele și arhitectura monumentului (cazul refacerilor), ele nu se cer a fi în mod intenționat demarcate ca formă, relief, culoare;
- în cazuri mai rare se imită perfect nu numai ca formă ci și ca aspect în general, elementele originare distruse sau dispărute;
- în fine, în concepția de restaurare modernă, în mod destul de frecvent anumite elemente sau structuri de rezistență se cer a fi exprimate

pur funcțional, structural, păstrînd un caracter neutru și în același timp minor în arhitectura monumentului.

Este foarte important ca inginerul constructor să aibă în vedere toate aceste cerințe, să le privească nu ca fiind impuse ci absolut necesare în cadrul unei restaurări științifice, și să se ferească de tentația de a pune în valoare în mod exagerat intervenția lui, independent de cele arătate mai sus.

În definitiv tocmai inginerul constructor, cunoscînd și însușindu-și aceste principii, poate ca alături de arhitectul restaurator să găsească soluția cea mai judicioasă în problema respectivă.

Dacă ne referim la cauzele care au condus la avarierea monumentelor din țara noastră, putem face o enumerare a lor în ordinea importanței și frecvenței degradărilor.

- 1) Cutremurul
- 2) Cedări de teren sau fundații insuficiente
- 3) Îmbătrînirea materialelor (coroziune)
- 4) Intreținere necorespunzătoare
- 5) Transformări ulterioare
- 6) Alte cauze (calamități naturale, incendii, explozii, bombardament)
- 7) Consolidări meșteșugărești care evident nu au la bază o înțelegere științifică, ci de cele mai dese ori o intuire greșită a modului în care lucrează construcția și a cauzelor și fenomenelor care au dus la degradarea ei.

Intr-adevăr cutremurul, și în special cel din anul 1940, reprezintă factorul care a condus în majoritatea cazurilor la cele mai grave și periculoase avarii; de aceea patru din cele cinci monumente care fac obiectul prezentei expuneri au fost alese dintre cele afectate de cutremur.

În cele ce urmează sînt prezentate cîteva dintre soluțiile de rezistență, adoptate la consolidarea unor monumente istorice la care lucrările de execuție pe baza proiectelor respective s-au realizat în anii 1961 - 1962.

Consolidările executate la Biserica Domnească din Tîrgoviște alcătuiesc un complex de lucrări specifice intervențiilor la biserici, proiectul reunind un număr foarte mare din gama acestor lucrări.

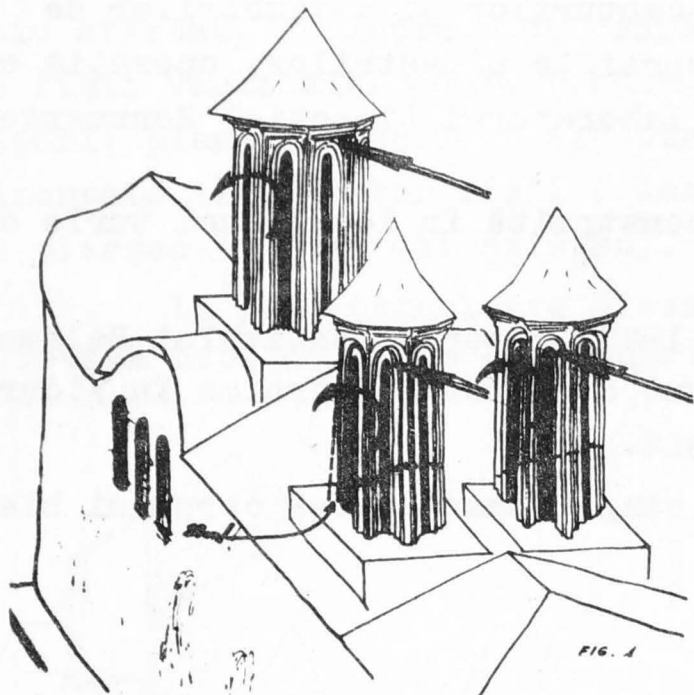
Biserica masivă, de proporții care depășesc pe cele curent întîlnite, părea a nu fi suferit prea mult la acțiunea cutremurului; o analiză mai atentă și mai ales cercetările efectuate în urma deschiderii șantierului au scos la iveală nebanuit de multe și grave avarii: crăpături în ziduri și bolți, ascunse de refaceri anterioare; dislocări puternice de bolți și arce; tiranți ieșiți din lucru; în sfîrșit, cel mai periculos dintre aceste fenomene, fiind forfecarea turlilor în zona bazelor după un plan înclinat, fenomen însoțit și de o mulțime de alte crăpături și dislocări la pilaștri și bolți. Turla de nord de peste pronaos (cea mai avariata) suferise chiar o translație de circa 5 cm pe orizontală (la baza pilastrului de nord-est), însoțită de un fenomen de strivire puternică în zona bazei aceluiasi pilastru și a celor adiacenți, iar în ansamblu o deviere de 28 cm de la verticală (fig.1).

Calculul a apreciat că turla era în acest stadiu la limita rezistențelor materialului în multe secțiuni, așa fel încît însăși modul de atacare a lucrărilor de execuție a trebuit să fie foarte bine studiat și riguros res -

pectat.

În prima etapă proiectul a prevăzut măsurile de consolidare la corpul bisericii, constând din:

- betonarea canalelor fostelor centuri de lemn îngropate în zidărie;
- suprabetonarea bolților;
- dublarea arcelor de zidărie prin suprabetonare cu arce de beton armat cu tiranți;

- centuri generale la bazele pătrate ale turelor.

Toate acestea s-au proiectat ținând seama bineînțeles de caracterul de restaurare al lucrărilor. Într-adevăr nici unul din elementele de beton armat nu apare vizibil pe parament sau în interiorul construcției.

În etapa a doua proiectul a prevăzut operația de consolidare a turelor care a trebuit să respecte principiul nealterării formelor și elementelor aparente de arhitectură și să păstreze integral paramentul de zidărie existent.

Având în vedere aceste cerințe pe de o parte, iar pe de altă parte starea turelor, putem afirma că problema a fost cu atât mai dificilă.

Soluția adoptată, reprezentată schematic în figura 2 a fost următoarea:

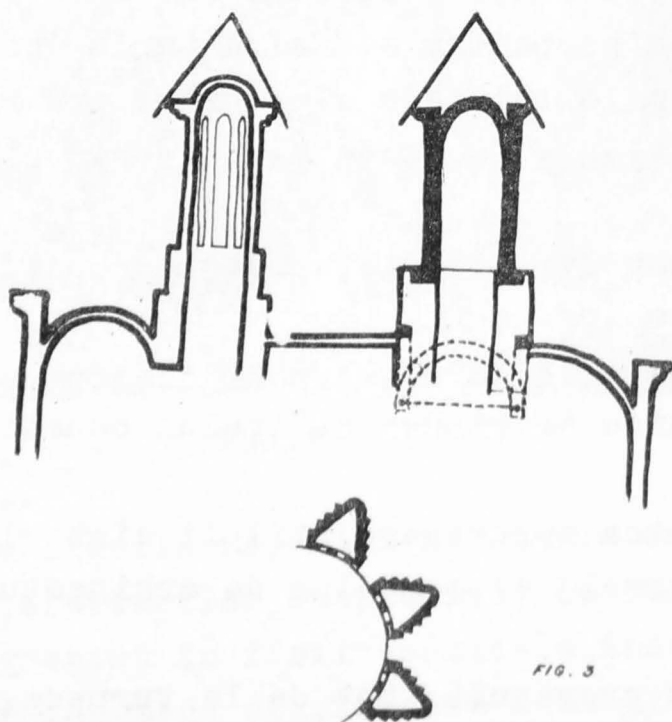
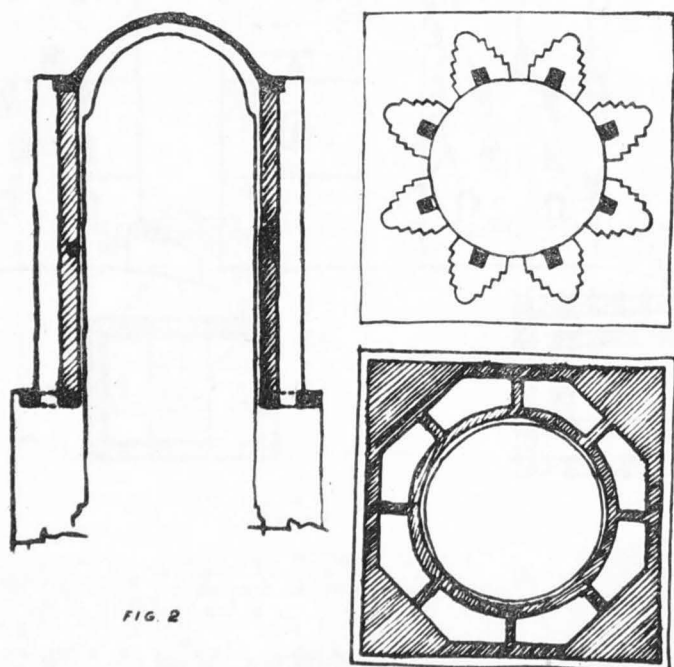
- o centură generală (centură platformă) la partea superioară a bazei pătrate a turlei;

- din această centură pornesc sîmburi de beton armat turnați în șanțuri verticale săpate pe la interior în zidăria pilaștrilor;

- sîmburii sînt legați la jumătatea înălțimii și la partea lor superioară cu alte două centuri de beton armat incluse în zidărie;

- centura superioară face corp comun cu suprabetonarea bolților

- local, în zona cu striviri puternice de la bază, s-au executat la trei pilaștrii cămășuiri de

beton armat prinse în centura inferioară.

În final turla apare consolidată cu o osatură de beton armat formată din centuri și stâlpi care alcătuiesc o carcasă.

Acest schelet spațial, conform calculelor întocmite este capabil să preia singur încărcarea din sarcinile verticale și orizontale (seismice) ale întregii turle, asigurându-i în același timp stabilitatea. Precizăm că practicarea șanțurilor pentru înscrierea centurilor și a sîmburilor de beton armat a impus extragerea frescei de pe suprafața pilaștrilor, operație care s-a executat în condiții optime de către laboratorul Direcției Monumentelor Istorice.

Turlă ușoară de beton armat, construită în locul unei turle de zidărie masivă distrusă.

În urma cutremurului din anul 1940, biserica schitului Balamuci a fost foarte solicitată; ca urmare au apărut crăpături puternice în zidură și bolți, iar turla de peste naos s-a prăbușit.

Proiectul a prevăzut în prima etapă consolidarea corpului bisericii prin suprabetonări de bolți, arce de beton armat, centuri generale, tiranți, țeseri, injectări.

În vederea reconstituirii turlei, s-a consolidat mai întâi zidăria bazei acesteia, prin executarea unei centuri generale - suport pentru viitoarea turlă.

Patru arce de beton armat, înscrișe în zidăria bazei, transmit sarcina la zidăria bisericii.

În acest stadiu, în urma cercetărilor efectuate pe șantier asupra stării generale a construcției consolidate, s-a apreciat ca foarte indicată realizarea unei turle care să aducă o sarcină cât mai redusă față de cea a turlei de zidărie masivă. S-a proiectat astfel o turlă din beton armat care păstrează forma și dimensiunile inițiale ale turlei prăbușite.

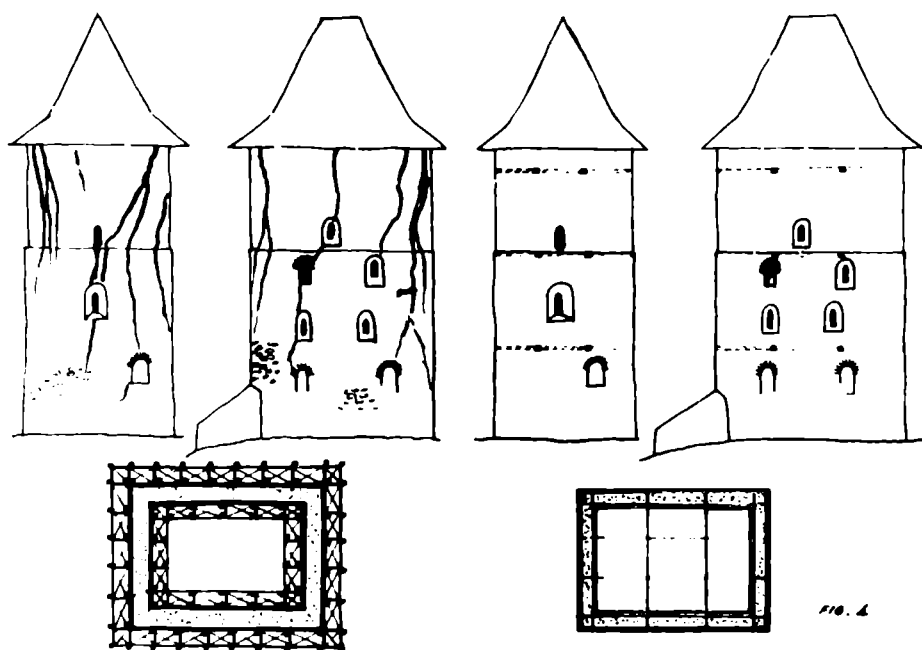
Stâlpii turlei prevăzuți cu secțiunea goală în interior au pereți subțiri dispuși în formă de V (fig.3).

Peretele interior a fost executat din zidărie armată cu mustăți lăsate din stâlpii de beton armat la turnarea lor.

În felul acesta s-au ușurat lucrările de cofrare și decofrare la interior iar peretele de zidărie care închide secțiunea stîlpului constituie suportul adecvat unei eventuale picturi.

La mijlocul înălțimii și la partea superioară, stâlpii sînt legați cu centuri circulare care se înscriu în formele elementelor de arhitectură inițială.

Turla are cupola de beton armat prevăzută, tot de la turnare, cu intradosul căptușit cu cărămidă așezată pe lat.

Construcția realizată prezintă unele avantaje ca :

- greutate redusă (58% din greutatea unei turle de zidărie masivă);
- rigiditate mult sporită la acțiunea sarcinilor orizontale (cutremur).

Consolidarea unui turn de zidărie masivă din piatră. În urma acțiunii cutremurelor, turnul " Siegfried " din cetatea țărănească Cîlnic a fost puternic afectat, producându-se crăpături care i-au separat zidăria într-o serie de fîșii verticale. Acest fenomen s-a produs într-o formă foarte accentuată la colțuri; planșeele de lemn ale turnului nefiind capabile să asigure legături orizontale ale acestor fîșii (de altfel la data intervenției cu sprijiniri, aceste planșee nici nu mai existau).

În plan turnul are dimensiunile exterioare de 9 x 12 m, iar înălțimea totală este de circa 20 m cuprinzînd șase nivele; zidăria din piatră are

grosimi cuprinse între 1 m la bază și 0,70 m la cornișă.

Soluția de consolidare a constat în prevederea unor centuri înscrise în grosimea zidăriei la trei nivele (fig.4).

Centurile au fost înscrise pe ambele fețe ale zidurilor (la interior și exterior), în șanțuri create prin spargerea zidăriei.

Șanțul pentru centura exterioară a fost săpat cu 10 cm mai adînc pentru a permite montarea unui placaj de piatră identică cu cea a zidăriei turnului, care să mascheze conform cerințelor arhitecturale elementul de consolidare.

Rolul acestor centuri este de a lega zidăria turnului, în mod analog cu cercurile de butoaie.

Dată fiind forma dreptunghiulară în plan a centurilor, efectul de încovoiere care apare în lungul fiecărei laturi a trebuit să fie preluat printr-o rețea de grinzi orizontale plasată la nivelul fiecărui inel de centură.

Calculul arată că la combinațiile cele mai defavorabile de sarcini (orizontale și verticale

dimensiunile zidăriei existente asigură o secțiune suficientă pentru preluarea eforturilor respective, cu condiția ca în ansamblu elementul să nu fie fragmentat în fîșii verticale independente, la care pe o înălțime de 20 m apar fenomene de pierdere a stabilității.

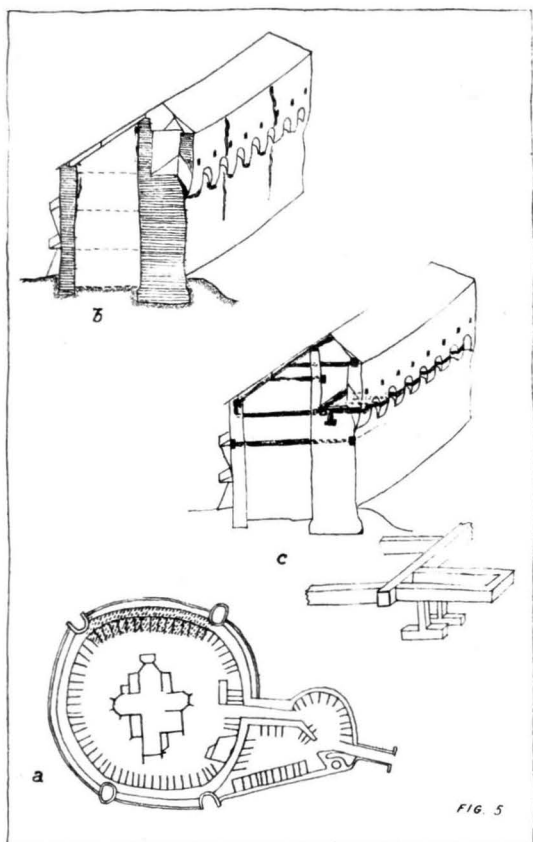

Fig.5.

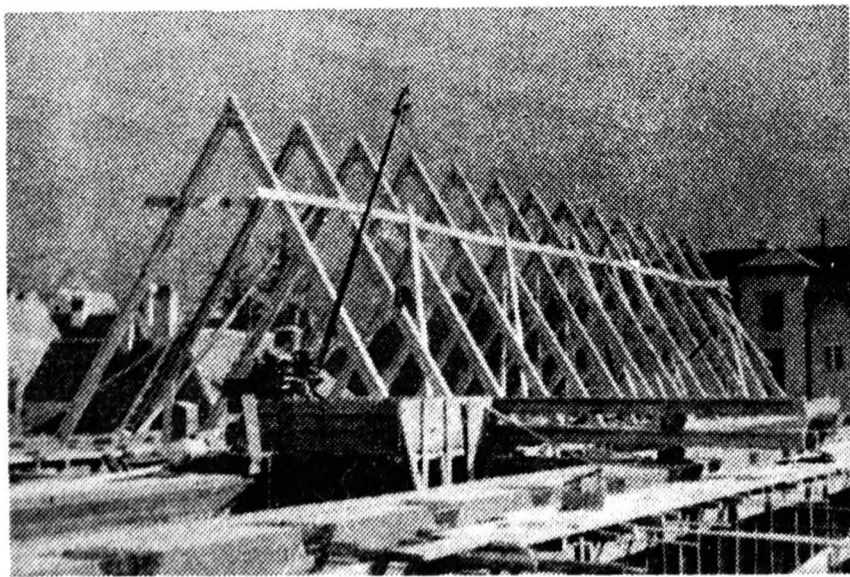

Fig.6.

Capetele grinzilor de beton armat se prelungesc în toată grosimea zidăriei, constituind o legătură între centura exterioară și cea interioară.

Rezolvarea la colțuri s-a făcut în mod analog creindu-se o legătură eficace prin prelungirea centurilor interioare.

Punerea în practică a soluției preconizate nu se putea realiza, în condițiile turnului care amenință cu prăbușirea, decât cu măsuri de precauție examinate cu multă atenție.

S-a executat câte un esafodaj la interiorul și exteriorul turnului, alcătuit din inele orizontale bine împănate cu zidăria.

Aceste inele dispuse pe înălțime din doi în doi metri, reprezintă pe de o parte grinzi orizontale cu zăbrele care leagă turnul, iar pe de altă parte au rol de schelă pentru lucru.

După terminarea lucrărilor de consolidare, esafodajele provizorii de lemn s-au demontat, rolul lor provizoriu de rezistență fiind preluat de elementele de consolidare din beton armat.

Zidul de incintă al cetății Prejmer a fost grav avariat de cutremurul din anul 1940 pe o zonă de circa 40 m lungime.

Cîteva observații asupra modului în care s-a produs fenomenul:

În plan incinta cetății are o formă ovoidală (fig.5). În secție zidul exterior din piatră (bolovani) de circa 4 m grosime constituie totodată și zidul construcțiilor (încăperilor) etaj te interioare (fig.5 b).

Drumul de strajă înscris în grosimea acestui zid îl separă pe verticală în două elemente de rigidități diferite.

La acțiunea sarcinilor seismice această diferență de rigidități a condus la învingerea eforturilor capabile în secțiunea cea mai slabă de la nivelul pardoselii drumului de strajă, unde saltul de rigidități se produce brusc și unde prezența gurilor de păcură slăbește odată mai mult secțiunea zidului. La acest nivel, datorită ieșirii parțiale în consolă a zidului, s-a produs și un fenomen foarte periculos de forfecare urmat de alunecarea părții superioare după o secțiune în scară.

Sarpanta cu învelitoare de țiglă rezemată pe coama zidului a constituit de asemenea o masă cu acțiune defavorabilă la sarcini seismice.

Forma ovoidală în plan a zidului a condus la accentuarea unor crăpături verticale anterioare datorită lipsei rosturilor de dilatare.

Proiectul de consolidare (fig.5 c) a prevăzut o serie de console în formă de U care, pornind de la legătura cu o centură longitudinală interioară, străbat zidăria pe sub pardoseala drumului de strajă, apoi prin șanțuri săpate în pereții gurilor de păcură înconjoară prin exterior fiecare pilă de zidărie dintre goluri.

Aceste console au un dublu rol. Pe de o parte ele preiau sarcina verticală a zidului forfecat, iar pe de altă parte împiedică tendința de alunecare pe un plan înclinat către exterior a zidăriei.

La partea superioară a zidului pe o lungime de circa 40 m s-au prevăzut două centuri (pe care reazimă și șarpanta) legate între ele cu tiranți din beton armat. În exterior, sub nivelul gurilor de păcură s-a înscris o centură generală inclusă în zidărie.

Acest ansamblu de centuri și console a fost legat cu o rețea generală de alte centuri amplasate pe zidurile transversale și pe zidul longi -

tudinal al construcțiilor interioare.

Astfel s-a obținut o monolitizare de ansamblu a construcției la care diferitele elemente (ziduri transversale și longitudinale) lucrau separat în marea lor majoritate.

La proiectarea elementelor de consolidare descrise mai sus s-a ținut seama de următoarele:

- nici unul din elemente să nu fie vizibil în fațadă ;
- la interior, atît centurile cît și tiranții de beton armat s-au păstrat vizibil în mod intenționat, pentru punerea în evidență a sistemului de consolidare și a modului de lucru al acestuia.

Sarpantă ușoară cu elemente din beton precomprimat utilizată la restaurarea halei vechi din Brașov.

Una din problemele puse inginerului constructor la restaurarea acestui monument medieval a fost și rezolvarea structurală a acoperișului. Etajul clădirii, avînd rolul de hală acoperită pentru desfacerea mărfurilor breslelor din orașul Brașov, era lipsit de zidurile despărțitoare, iar fermele acoperișului, vizibile în interior, rezemau pe zidurile de contur.

Restaurarea etajului în forma originală fără tavan, adaptată la noua funcțiune de muzeu, a necesitat crearea unei structuri pentru fermele acoperișului în care elementele componente să fie realizate cu dimensiuni cît mai reduse și dintr-un material necombustibil.

Această structură, realizată cu mijloacele oferite de tehnica modernă, urma să redea prin forma și ritmul ei imaginea vechilor forme de lemn ale clădirii.

Celelalte condiții impuse noului acoperiș erau:

- Invelitoarea de țiglă solzi cu pantă de 60°
- La interior o față văzută corespunzătoare din punct de vedere estetic.
- Intregul acoperiș să fie termoizolant.
- Deschiderea între zidurile portante de 7 m

În urma studierii mai multor soluții (ferme de beton armat, ferme ușoare din beton), s-a ajuns la concluzia că cea mai indicată pentru datele problemei este rezolvarea cu ferme căpriori în formă de A, avînd toate elementele din beton precomprimat cu corzi aderente. Fermele căpriori sînt așezate la o distanță de 2,50 m interax (fig.6).

S-au studiat îmbinări simple cu buloane trecute prin cupoane de țeavă prevăzute la ținutarea elementelor.

Căpriorii în formă de T cu secțiunea de 8 x 25 cm sînt armați cu corzi din fire de oțel superior cu diametrul de 3 mm. Moazele s-au realizat din cîte două elemente dreptunghiulare de 4 x 16 cm armate tot cu corzi din oțel superior.

Incercările efectuate asupra căpriorilor prefabricați au confirmat ipotezele de calcul.

Aplicarea betonului precomprimat la realizarea acoperișului acestui monument a condus la obținerea unor elemente ușoare cu secțiuni reduse, respectiv consumuri economice de oțel și beton, asigurîndu-se în plus un montaj simplu și rapid ale elementelor.

Prin diversitatea lor și mai ales prin existența condițiilor speciale impuse, problemele de rezistență care apar la restaurarea monumentelor istorice prezintă un caracter mult deosebit față de cel al lucrărilor noi, curente în construcții, ceea ce conduce la necesitatea formării unui mod deosebit de concepție inginerescă.

În cadrul Direcției Monumentelor Istorice activitatea de restaurare se desfășoară pe baze științifice, în colective complexe, în a căror componență inginerul constructor aduce o contribuție esențială dacă reușește să pătrundă fondul cerințelor de restaurare expuse mai înainte.

Solutions constructives appliquées à la restauration
des monuments historiques
(Résumé)

Ayant en vue l'intervention de la science de l'ingénieur dans l'oeuvre de restauration des monuments, les auteurs soulignent le fait que, avant tout, l'ingénieur se doit de bien comprendre la conception et le caractère de la restauration (réfection, reconstitution, consolidation, protection). Il doit connaître dans les détails le monument, les causes de ses dégradations, l'état et l'ancienneté des matériaux dont il est constitué, les étapes de réfections et consolidations par lesquelles il a passé.

Après avoir montré les causes qui ont provoqué la détérioration des monuments roumains (les tremblements de terre avant tout) on expose quelques solutions de résistance adoptées pour la consolidation des monuments historiques.

On aboutit enfin à la conclusion que les problèmes de résistance qui se posent lors de la restauration des monuments historiques présentent un caractère bien différent de celui des travaux modernes accoutumés en matière de construction, d'où la nécessité pour les ingénieurs restaurateurs de se former une conception particulière de leur métier.

CERCETARI SI OBSERVATII ASUPRA BISERICII DE LA DENSUS.

Arh. Eugen Chefneux

Biserica a fost zidită în apropierea fostei capitale a Daciei romane - Colonia Ulpia Sarmizegetusa - pe o terasă situată pe malul stîng al râulețului Densuș, la aproximativ 4 km spre nord de drumul care lega Drobeta de Porolissum. Ceramica neolitică, dacă și romană găsită în săpături atestă aici o așezare foarte veche.

Plastica pitorească și interesantă a monumentului cu ziduri de piatră înegrite de mulțimea veacurilor a atras, încă de acum 200 de ani, privirea călătorilor și interesul istoricilor (fig.1). Primele știri despre biserica de la Densuș, însoțite de schițe desenate la fața locului în luna iulie 1767, ne parvin într-o publicație a baronului Hohenhausen¹⁾, editată la Viena în 1775. Hohenhausen consideră că la origine biserica a fost un templu roman al zeului Marte.

Gerando în lucrarea " La Transilvanie et ses habitants ", publicată la Paris în 1845, influențat de tradiția locală, afirmă că biserica a fost la început un monument funerar ridicat în cinstea generalului roman Longinus. Sursa acestei informații care a căpătat circulație folclorică a fost inscripția aflată pe una din pietrele votive utilizate la zidirea pilelor care susțin turla bisericii, provenită de la vestigiile unei așezări romane din apropiere²⁾.

Ipoteze asemănătoare în diferite variante au fost reluate și de alți autori din secolul al XIX-lea. Cercetătorul sas Carl Goos situează zidirea bisericii din Densuș într-o epocă mult ulterioară stăpînirii romane în Dacia și arată că materialele de construcție au fost aduse de la ruinele Sarmizegetusei. Ackner, care a vizitat Densușul în vara anului 1847 și a găsit acolo meșteri care reparau biserica, confirmă ideea lui Goos.

Nicolae Iorga și Gh.Balș datează construirea monumentului în secolul al XVI-lea.

- 1) " DIE ALTERTHUMER DACIENS IN DEM HEUTIGHEN SIEBENBÜRGEN AUS ZEITEN ALS DISES SCHONE LAND DIE ROMER REGITEN".
- 2) D(EI)M(AXIMO)G (RATIA) LONGIN(US) MAXIMO VIX AN (I) LVIII - IULIA AFRODISIA CON (IUGI) B (ENE)M(ERENTE) P (OSUIT).

Profesorul Virgil Vătășianu în Istoria Artei Feudale în Țările Române consideră că avîndu-se în vedere prezența " ferestrelor în formă de metereze dar cu arc frînt, ale bisericii. . . precum și brîile decorative de cărămidă . . . datarea cea mai verosimilă a bisericii din Densuș pare a fi ultimul sfert al secolului al XIII-lea ". Fără a da o cronologie absolută , autorul fixează diferitele etape de construire ale monumentului astfel: " Diaconiconul curînd după zidirea bisericii, adausul dinspre sud în veacul XIV, iar tinda nu mai devreme de secolul al XV-lea.

Referiri cu privire la biserica din Densuș au apărut și în alte publicații romîne și străine.

Planul bisericii de la Densuș și structura zidurilor dovedesc o origine foarte veche-orientală. La pretoriul din Musmieh, monument sirian construit în a doua jumătate a secolului al II-lea e.n., pe vremea lui Marc Aureliu, întîlnim pentru prima oară, într-un plan pătrat, un careu central format din patru coloane. In veacurile IV - VI acest model este răspîndit la mar-

Fig.1.

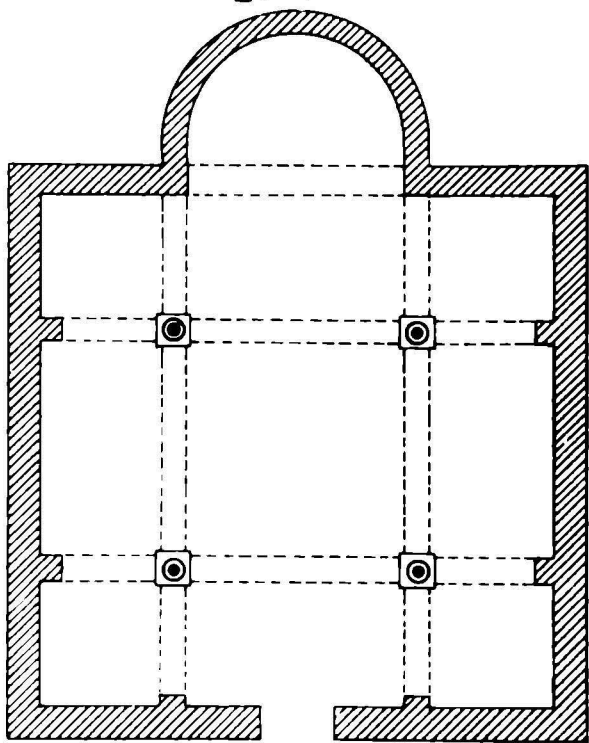

Fig.2.

tirioanele creștine construite, începînd din Asia Mică și Siria și pînă în Galia. Astfel la Trêves biserica veche construită în a doua jumătate a secolului al IV-lea - prima etapă a actualei catedrale - se compunea dintr-o construcție cu plan patrat(fig.2) avînd în mijloc un careu mai mic format din patru coloane corintice. Pe latura dinspre răsărit era o absidă semicirculară. Influența orientală la acest edificiu situat la limita opusă a imperiului a fost dovedită. Primul episcop de Trêves venea din Antiohia și compatrioții săi erau atît de numeroși încît majoritatea inscripțiilor funerare descoperite sînt epitafe grecești ale sirienilor.

Cercetările efectuate pe monument și în teren, cu prilejul lucrărilor de restaurare, au făcut posibilă stabilirea etapelor de construire, însă nu au scos la iveală documente care să mărturisească direct în care epoca a fost clădită biserica. Socotesc totuși că sîntem în posesia a numeroase elemente care, coraborate cu tipologia monumentului și istoria acelor secole obscure, pot forma obiectul unor considerațiuni interesante. Deaceia paralel cu expunerea descoperirilor care au lămurit ordinea cronologică în care monumentul a

suferit transformări și adăugiri și au contribuit la elaborarea proiectului de restaurare pe baze științifice, voi încerca să datez diferitele etape, bine - înțeles cu rezervele cuvenite unor ipoteze care vor da însă de gândit.

Săpăturile arheologice efectuate la Densuș în anii 1961 - 62, de către arheologul Pușcașu Nicolae de la Direcția Monumentelor Istorice, pe baza unui plan de cercetare, avizat în principiu de Institutul de Istorie al Academiei R.P.R. din Cluj prin delegatul său Dr. Octavian Floca, precum și cercetarea amănunțită a structurii zidăriei (textura, compoziția mortarelor, natura și proveniența pietrelor și cărămizilor) în fundații și elevații și a altor elemente structurale sau decorative, au stabilit trei etape de construire.

ETAPA I (PRIMA BISERICA)

Cercetarea fundațiilor

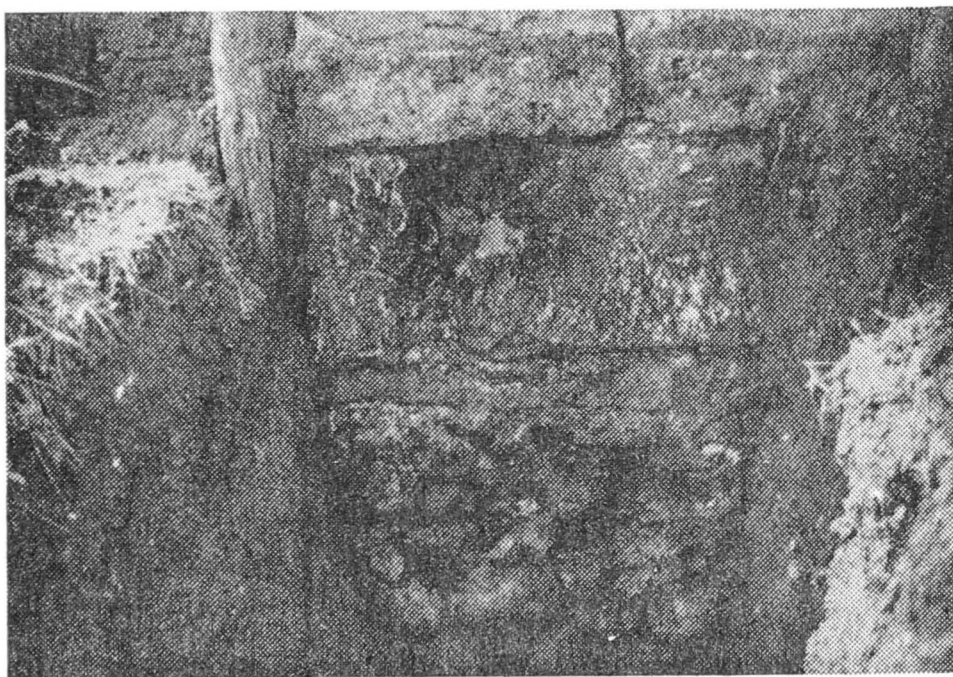

Fig.3. Fundația naosului

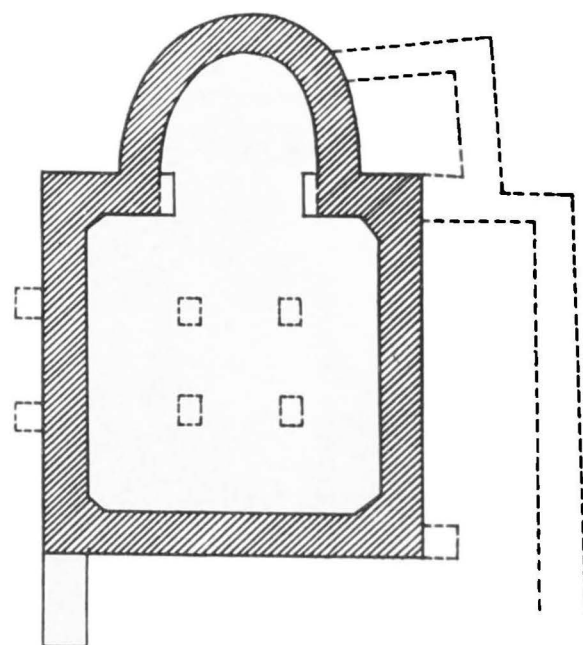

Fig.4. Plan fundații.

Fundațiile naosului și absidei altarului sînt din bolovani de rîu, mortarul de var cald cu nisip și pietriș mărunt (mărghăritar) are în compoziția lui și cărămidă pisată. La nivelul superior fundația se termină cu un strat orizontal de egalizare din lespezi sau piatră de carieră (fig.3). Considerînd drept cotă zero muchia inferioară a profilului soclului, adîncimea fundațiilor este de 2,10 m iar lățimea de 90 - 95 cm.

Fundația navei este legată constructiv cu fundația absidei altarului; ele au aceeași structură și tăind același nivel de călcare au aceeași adîncime - dovezi suficiente pentru a avea certitudinea că au fost executate deodată. În dreptul catapetesmei fundația patrulaterului naosului nu se continuă. În colțurile absidei, în spre tîmplă, două decroșuri, eșite din planul vertical al fundației cu cîte 30 cm pe o înălțime de 95 cm lasă să se întrevadă că la început au fost zidiți aici doi pilaștri angajați, sau poate au

fost numai proiectați și meșterul care a zidit biserica a renunțat la ei pe parcurs (fig.4).

Fundațiile celor trei coloane exterioare care mai sînt așezate în poziție verticală, două pe latura nord și una în colțul sud-vest, au adîncimi insuficiente și mortar slab. Legătura lor cu fundația navei a fost realizată cu mortar. Fundația coloanei răsturnate din colțul nord-vest nu se mai păstrează. La sondajul din colțul nord-vest s-au găsit urme care pot proveni de la fundația unei a patra coloane, mortar și bolovani răvășiți în săpături ale unor morminte. Cînd s-au săpat șanțurile pentru fundații, nivelul de călcare se afla, aproximativ la cota - 1,00 m (față de cota 0,00 precizată mai sus. Pămîntul rezultat din săpături a fost împrăștiat în exteriorul și interiorul construcției, astfel că după executarea fundațiilor, nivelul de călcare s-a mai ridicat cu 15 - 20 cm.

La profilele șanțurilor de sondaj efectuate pentru cercetarea fundațiilor, se observă, între cotele arătate, stratul de pămînt de culoare galben roșcat provenit din săpături. Acest strat, în care s-au găsit urme de ceramică neolitică și resturi de zgură provenită de la cuptoare primitive de topit fier, se subțiază pe măsură ce se îndepărtează de fundații.

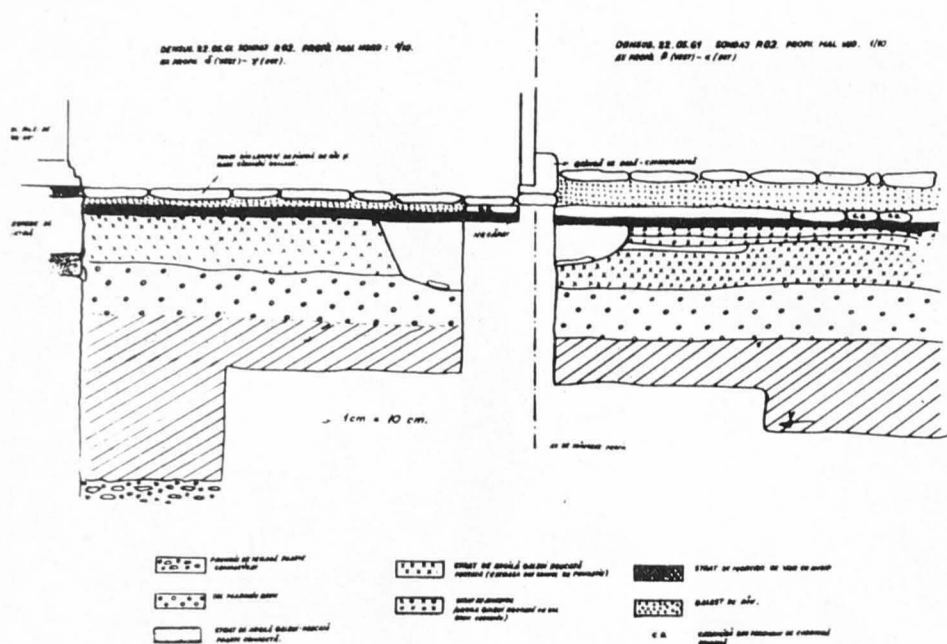

Fig.5. Secțiune arheologică în interiorul naosului.

Suprapus stratului de pămînt galben roșcat, se află, la exterior, un strat de pămînt galben amestecat cu moloz, a cărui grosime lîngă soclu atinge 25 - 30 cm.

Este posibil ca în stare de ruină prima biserică să fi fost un timp părăsită.

In acest caz stratul de moloz ar corespunde cu această perioadă de ruinare și cu faza de refacere.

Fundațiile celor patru pile care formează careul central au o adîncime de numai 30 cm față de nivelul solului. Zidăria fundațiilor, din piatră brută de carieră cu mortar amestecat cu alicărie de piatră, se deosebește de fundația de bolovani de rîu a bisericii. Peste fundații au fost așezate excentric patru lespezi de piatră de talie de grosimi diferite, variînd între 12 - 20 cm , cu intenția de a se obține o suprafață de fundare mai mare a pilor care preiau o bună parte din greutatea turlei. Scopul urmărit n-a fost însă realizat deoarece porțiunile lespezilor care depășeau fundația propriu zisă a pilor s-au rupt.

In naos la circa 12 cm sub nivelul pavimentului s-a descoperit stratul de mortar ce suportase un vechi pavaj de cărămizi romane așezate cu

rosturi alternate. In absida altarului s-a găsit, la acelaș nivel, un pavaj asemănător păstrînd " in situ " pe alocuri fragmente de cărămizi romane. Urmele cărămizilor imprimare în mortar dovedesc o execuție îngrijită a pardoselii (fig.5).

Fundațiile celor patru pile sînt mai sus cu aproximativ 6 - 7 cm decît pavajul de cărămizi. Este oare posibil ca aceste fundații diforme să fi fost la început aparente? Logic nu. Ele corespund unor transformări ulterioare cînd s-a înălțat și nivelul pardoselii.

Cercetări amănunțite ale fundațiilor sub lespezile de piatră nu au fost posibile deoarece, din considerațiuni statice, nu s-au putut efectua săpături în această zonă.

In stratul de umplutură de sub mortarul pardoselii de cărămizi romane, am găsit fragmente de ceramică romană și dacă, precum și un ciocan de pietrar de model roman. Nu au fost găsite aici fragmente de ceramică prefeudală sau feudală.

In stratul dintre cele două nivele de pardoseli, am găsit resturi de ceramică feudală și multe spărturi de olane de format roman provincial cu angobă, provenite de la o învelitoare.

Cercetarea soclului și a zidurilor bisericii vechi

Socul a fost zidit din două rînduri de blocuri de talie, cel suprapus avînd un profil așa cum se vede pe laturile dinspre nord și apus. La absida altarului și pe latura dinspre răsărit a naosului se mai păstrează numai primul rînd de pietre de talie, cel suprapus format din pietre profilate lipsește (fig.6). La zidul dinspre sud care a fost refăcut aproape în întregime, de la nivelul soclului, se mai observă un singur fragment din soclul vechi, pe o lungime de numai 50 cm (fig.7 a.)

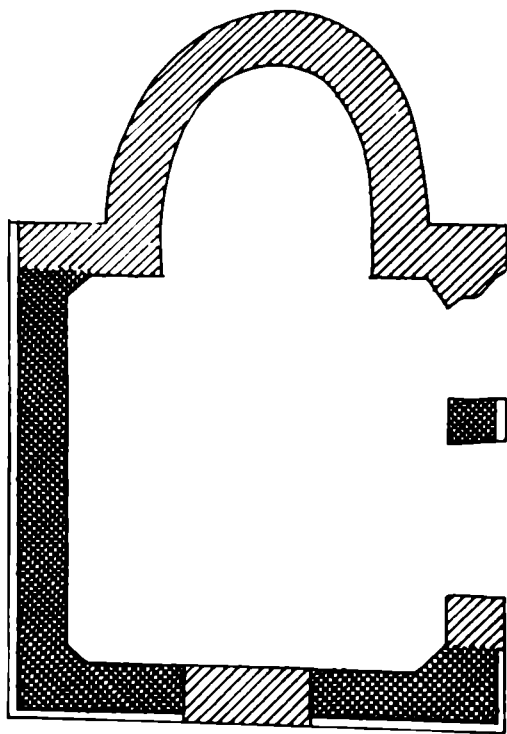

Fig.6. Fundații și soclu altar.

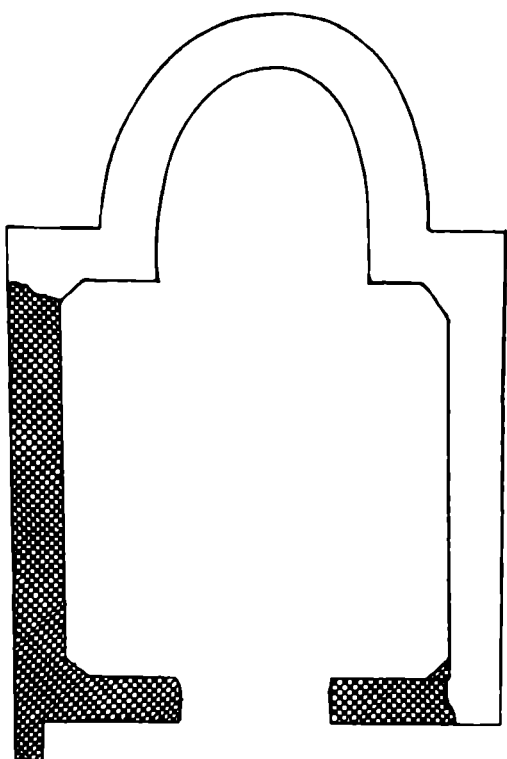
Pereții navei, pe laturile nord și vest pînă la înălțimea de aproximativ 3,00 m , au fost zidiți cu piatră de talie la exterior, piatră brută cioplită în interior, și emplecton. Mortarul acestei zidării de var cald și nisip cu mărgăritar are în compoziția lui și cărămidă pisată. Culoarea mortarului este cenușie (fig.7 b).

Blocurile de piatră de talie de la zidăria soclului și a pereților, pe porțiunile arătate, nu prezintă urme vizibile din care să reiasă că au fost reutilizate.

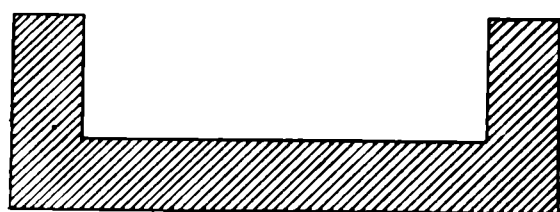
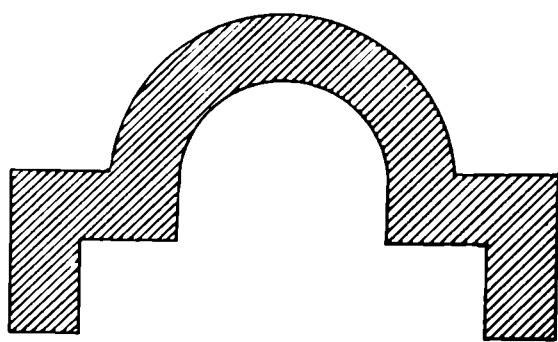
Peretele semicircular al absidei, începînd de la primul rînd de piatră de talie care se mai păstrează la soclu, este zidit în întregime din piatră brută. Tot cu piatră brută a fost refăcut peretele dinspre sud și s-au supraînălțat zidurile de piatră de talie a pereților de la nord și apus. Mor-

SOCUL
Fig.7 a.

PEREȚI PIATRĂ
Fig.7 b.

479
ORATORIUL DIN GOTOVUSE
Fig.8.

tarul utilizat la zidurile de piatră brută este diferit de acel al zidurilor primei biserici. Deosebirea este evidentă deoarece acesta nu conține mărgăritar și nici cărămidă pisată și este de culoare deschisă.

În pereții diaconiconului zidiți cu blocuri de talie provenite de la zidurile ruinate ale vechii biserici, peste ruinele peretelui sud al chiliilor, la ancadramentul ușii de intrare în tindă, deasupra nișei hramului și izolate în jurul bisericii, se găsesc multe pietre profilate care provin de la cornișa vechii construcții. Am identificat printre ale trei din cele patru pietre de colț.

Așa cum am văzut, prima biserică, formată dintr-o încăpăre aproape pătrată și o absidă semicirculară orientată către răsărit, avea paramentul exterior complet din piatră de talie cu soclu și cornișă îngrijit lucrate. Este posibil ca cele patru coloane de dimensiuni mai mici să fi fost montate inițial în interior, iar cele două mai mari, a căror baze corintice au fost descoperite cu ocazia săpăturilor, să fi format un peristil pe latura intrării.

Un capitel corintic, care corespunde diametrelor fuselor, se află acum montat pe învelitoarea de lespezi a bazei turlei.

Invelitoarea era de olane provinciale și șarpanta probabil de lemn, deoarece peste stratul de mortar suport al primei pardoseli s-au găsit cărbuni proveniți de la un incendiu.

Ne putem imagina acum aspectul acestei prime biserici de la Densuș. El este foarte apropiat de acel al construcțiilor paleocreștine cu care voi încerca câteva comparații.

Cea mai veche biserică creștină de pe teritoriul Daciei romane, la nordul Dunării, a fost des-

coperită în campania de săpături 1946 - 47 condusă de prof. Dumitru Tudor, la Sucidava. Ea a fost construită în secolul VI când Iustinian a reclădit vechea cetate a lui Constantin distrusă de Huni în anul 447.

Se compune dintr-o navă dreptunghiulară terminată spre răsărit cu o absidă semicirculară. Pe latura sud s-au găsit fundațiile unor chilii zidite ulterior dar nu mai târziu de secolul al VI-lea. Pavimentul în navă este și aici din cărămizi romane într-un mortar puternic. Procedul de zidire bizantin care constă din straturi de zidărie de piatră brută, alternând cu straturi de zidărie de cărămidă, este diferit de al bisericii din Densuș.

Bisericuța de la Dinogeția, formată dintr-o încăpere pătrată cu o mică absidă semicirculară în interior și pentagonală în fațadă, are un plan identic cu acel al baptisterelor bizantine din secolele V - VI de la Razgrad, Pîrdop și Varna. Pilaștrii din colțuri susțineau probabil o cupolă pe pandantivi.

Dacă planul se poate asemana oarecum cu cel de la Densuș, structura zidurilor, absida și sistemul de boltire (toate bizantine la Dinogeția) sînt diferite de cele de la Densuș. Asupra datării bisericii de la Dinogeția există unele controverse care se vor lămurii după continuarea săpăturilor în sectorul nord.

Oratoriul de la Gotovuse - în Serbia - datat în secolul al IV-lea (fig.8) are de asemeni un plan de tipul bisericii de la Densuș însă de dimensiuni mai mici : o încăpere aproape pătrată de aproximativ 5,00 x 5,00 m și o absidă semicirculară orientată spre răsărit. Procedul de zidire este identic piatră de talie în exterior, piatră cioplită în interior și emplecton. Sarpanța a fost și aici de lemn, iar învelitoarea din olane romane de tip provincial.

Este posibil să se fi zidit la nordul Dunării, în apropierea fostei capitale romane a vechii Dacii, un monument contemporan cu oratoriul din Gotovuse ? Voi încerca să răspund pe scurt la această întrebare.

a. Cercetările arheologice, efectuate în interior sub stratul de mortar al pardoselii originare și în exterior mai jos de nivelul de călcare ce corespunde bisericii vechi, nu au descoperit documente arheologice mai recente decît fragmentele de ceramică romană și ciocanul de care am amintit.

b. Situația istorică. După părăsirea Daciei de către Aurelian și pînă la invazia Hunilor în anul 376 este cert dovedită continuitatea așezărilor din epoca stăpînirii romane. Marea masă formată din populația romanizată din împrejurimile Sarmizegetusei acei " servi rustici " au rămas pe loc. Orașul a continuat să dăinuească, palatele părăsite fiind ocupate de coloniști săraci, mici meseriași (pietrari, cărămidari, țiglar) sau sclavi care au preferat să rămînă liberi.

În secolul al IV-lea creștinismul a găsit teren prielnic și s-a putut răspîndi repede la populația daco - romană, datorită pe de o parte situației grele în care se află ea, iar pe de altă parte, datorită legăturii cu lumea romană din sudul Dunării, precum și faptului că această populație a continuat să vorbească limba latină.

În timpul lui Constantin și mai ales după anul 324 cînd, după înfrîngerea lui Licinius, acesta rămîne singur împărat, precum și sub urmașii

lui, Constanțius al II-lea și Valens, răspîndirea creștinismului a fost foarte activă. Cruntele persecuții ale lui Athanarich, conducătorul vizigoților, îndreptate împotriva creștinilor din țara sa, în a doua jumătate a secolului al IV-lea, nu a atins regiunea Sarmizegetusei.

Odată cu venirea Hunilor, populația s-a retras în munți unde în văi înguste a continuat să trăiască complet sărăcită.

În scurtele perioade de liniște vor fi pătruns pînă aici misionari creștini trimiși de episcopii din orașele de pe malul drept al Dunării, ca urmare a activității împăratului Justinian pentru răspîndirea creștinismului la nordul fluviului¹⁾, însă meșteri să clădească biserici din piatră de talie nu s-au putut afla la Densus încă multe secole.

c. Tipologia monumentului. Planul pătrat, absida semicirculară procedeul de zidire în fundații și elevații, pavimentul de cărămizi romane, profilele soclului și cornișei, precum și probabila șarpantă de lemn cu învelitoare de olane romane provinciale, corespund construcțiilor romane tîrzii din secolul al IV-lea.

În timpul cît a durat migrația popoarelor și mai ales a Hunilor și Avarilor, zidurile masive și rezistente ale bisericii au supraviețuit la marginea pădurii de la poalele munților Poiana Ruscăi, ferite oarecum din calea invadatorilor.

În secolele IX - X apar primele formații feudale. La Cuve (Kove) între Timiș și Dunăre era reședința voevodului Glad care avea în subordine jupani și cnezi. Asemenea jupani și cnezi (Voila și Vataul) sînt pomeniți pe vasul găsit la Sînicolaul Mare.

Legătura acestor căpetenii cu Taratul Bulgar și Imperiul Bizantin dovedesc stadiul de dezvoltare al formațiilor politice pe care le conduceau. Cu siguranță că un astfel de voevod a existat și în Tara Hațegului dar nu este pomenit, deoarece a rămas în afara atingerilor cu triburile maghiare, în perioada pătrunderii lor în Transilvania.

În secolul X Athum, urmașul lui Glad²⁾, a adus călugări greci pentru a întemeia o mănăstire la Morisena - Cenad.

Spre sfîrșitul acestor secole în care s-a încheiat statul feudal este posibil să se fi făcut bisericii din Densus, rămasă atîta timp în ruină, unele reparații.

Montarea fuselor de coloane pe laturile nord și sud s-a efectuat în secolul al XII-lea sau în prima jumătate a secolului al XIII-lea, judecînd după bazele romanice confecționate atunci sau cioplite din unele romane tîrzii. Se mai păstrează două baze: una cu diametrul de 60 cm corespunde fragmentului din fusul de coloană descoperit cu ocazia săpăturilor de nivelare, iar cealaltă cu diametrul de 58 cm corespunde fusului de coloană răsturnat în colțul nord-vest. Ele sînt montate acum la coloanele de pe latura nord care au diametre mai mici, dovadă că mai tîrziu cînd acestea au fost înglobate în zidăria unor pseudo-contraforți, au fost mutate între ele (fig.9). Odată cu ba-

1) Novela XI dată de împărat în anul 535, către arhiepiscopul din Diocezia Iustiniana Prima, în care se vorbește de centrul bisericesc de la Litterata (Palanca Nouă din Banat)

2) Legenda sancti Gerardi

zele s-au executat din piatră de talie și blocurile cu plan înclinat care leagă la partea superioară coloanele cu zidul bisericii. Interesant este că s-au descoperit acum și bazele originare corintice ale coloanelor a căror diametre sînt de 52 și 60 cm.

Migrația tătarilor din anul 1241 găsește biserica din Densuș refăcută sau în curs de refacere. Rămasă în ruină după terminarea ultimelor valuri migratoare, o parte din ziduri printre care și absida semicirculară construită probabil cu pietre de talie de dimensiuni mai mici, s-au dărîmat sau au fost desfăcute pentru a se scoate material necesar refacerii gospodăriilor distruse.

Considerațiunile asupra etapei întâia a bisericii din Densuș, care cuprind și ipoteze, au urmărit concordanța între stilul și structura monumentului, situația istorică a timpului și datele arheologice. Rezultă din cele arătate - ideea esențială - că la Densuș avem o etapă anterioară arhitecturii romanice, confirmîndu-se astfel încă odată permanența populației dacice românzate și formarea poporului român pe teritoriul Daciei.

ETAPA DOUA

Către sfîrșitul secolului al XIII-lea s-au zidit în Tara Hațegului, ca urmare a colonizării din vremea regelui Bella al IV-lea, biserici durabile cu pereți masivi din piatră. Biserica reformată din Sîntămaria-Orlea, zidită probabil de meșteri unguri sau germani, se compune dintr-un turn clopotniță așezat pe latura vest, o navă dreptunghiulară și un cor aproximativ pătrat. Zidurile sînt în întregime din piatră brută cu șenaje din blocuri de talie la colțuri (fig.10).

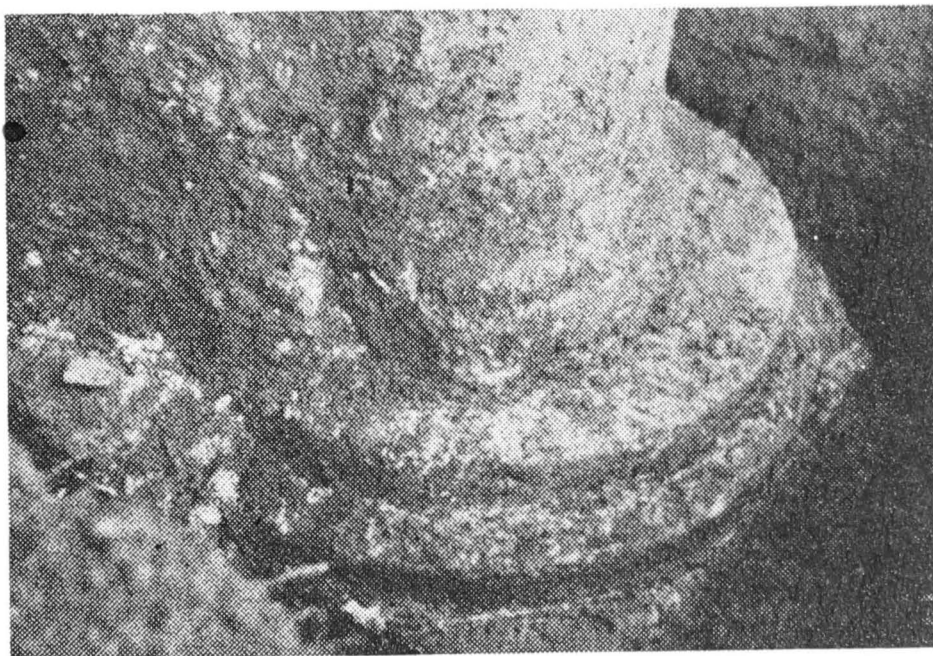

Fig.9. Bază coloană nord.

La biserica de la Strei, care este o replică mai mică a celei de la Sîntămaria - Orlea, se păstrează încă învelitoarea veche din piatră și cărămizi, în formă de piramidă tăiată la colțuri de planuri verticale care formează patru timpane triunghiulare (vîrfurile acoperișului a fost refăcut la începutul secolului al XX-lea însă după vechiul model). Judecînd după forma și elementele decorative aproape identice, aceeași friză de cărămizi așezate în zid-zag și acelaș profil la brîul de piatră de talie al ultimului etaj al turlei, acoperișul clopotniței de la Sîntămaria - Orlea trebuie să fi fost asemănător celui de la Strei (fig.11).

Meșterul angajat să reconstruiască biserica de la Densuș a fost probabil un localnic care și-a făcut ucenicia cu ocazia zidirii bisericii de la Strei, deoarece multe detalii (ancadramentele de piatră ale ferestrelor cu arc frînt, frizele de cărămidă în zig-zag) precum și sistemul de acoperire a turlei sînt asemănătoare. Programul a fost însă diferit deoarece la Densuș se reclădea o biserică ortodoxă. O parte din materiale au provenit din vestigiile unei așezări romane din apropiere: cărămizi, piatră de talie și marmoră de Bu-

cova fasonate în scopuri diferite (mufe de canal), altare votive, ancadrame - mente. Piatra brută și lespezile pentru învelitori au fost extrase dintr-o carieră locală. Blocurile mai mari de piatră de talie rămase de la zidurile ruinate au fost reutilizate.

Meșterul care a reclădit biserica de la Densuș, construind partea superioară a monumentului într-o arhitectură inspirată din arhitectura romanică, nu a alipit pur și simplu elemente noi; fără a avea cunoștință de arhitectură, el a realizat o legătură organică între zidurile care se mai păstrau la partea inferioară a monumentului și cea superioară adăugată, atât din punct de vedere structural cât și al compoziției volumelor.

Așa cum am arătat, s-a refăcut din piatră brută zidăria absidei altarului și a pereților navei dinspre răsărit și sud și s-a înălțat zidurile pe laturile dinspre nord și apus.

În peretele dinspre nord și în altar s-au montat ferestre formate din ancadrame de piatră înguste terminate la partea superioară cu arcuri frînte. Spaleții deschiderilor sînt din cărămizi romane. Ancadramentul de piatră al ușei, între absidă și diaconicon, este de asemeni în arc frînt de tipul goticului primitiv. Trecerea prin ușe se face peste un adevărat obstacol din blocurile de piatră de talie ale soclului original.

Ancadramentul ușei de intrare a fost refăcut în secolul al XIX-lea, din lintouri de marmoră de Bucova aduse de la Sarmizegetusa. Deasupra învelitorii din lespezi de piatră de peste bolta chiliilor de pe latura sud și la aceeași înălțime pe latura intrării, s-au montat patru mufe de canal romane, formînd ancadramentul a patru ferestre circulare. Tot atunci s-au adăugat diaconiconul și două chilii pe latura sud.

Cercetările efectuate au stabilit nivelul de călcare în momentul zidirii acestor anexe, mai sus cu aproximativ 15 cm față de cel inițial, din momentul cînd au fost săpate fundațiile naosului și absidei altarului.

Fundațiile diaconiconului și ale chiliilor au fost zidite în aceeași vreme din piatră brută de carieră, deosebindu-se astfel de cele ale bisericii vechi. La sondajul făcut pe latura sud, în colțul format de peretele diaconiconului cu cel al chiliilor, s-a constatat că pietrele din zidăria fundațiilor ca și cele din elevație sînt țesute între ele. La fundația chiliilor s-au utilizat și blocuri din piatră de talie, rezultate de la ruinele zidurilor vechi.

Pereții diaconiconului și chiliilor sînt din zidărie mixtă; piatră de talie în exterior (recuperată de la prima biserică) și piatră brută în interior, fără emplecton.

La paramentul turlei s-au întrebuintat materiale mai ușoare, tuf calcaros și cărămizi romane pe fețele vizibile, și piatră brută în interior. Ancadramele ferestrelor la primul etaj al turlei au fost cioplite din piatră de talie pe care se mai păstrează urme de profilaturi mai vechi; se vede clar că înainte de folosirea lor ca atare au mai fost utilizate. Turla se termină cu patru timpane triunghiulare asemănătoare celor de la turnul bisericii din Strei. Timpanele est și vest sînt din piatră și au în ax câte un trafor din patru deschideri circulare care formează un " quadrifoglio". Timpanele de sud și nord sînt zidite aproape în întregime din cărămizi moderne și romane și au deschideri alungite sus cu arcuri în plin centru.

În anul 1767, cînd Hohenhausen a vizitat Densușul, unul din cele

patru frontoane, mai precis cel dinspre sud era dărîmat; de asemeni erau dărîmate și cele două tronsoane care făceau legătura cu frontoanele laterale(fig.12)

Așa cum reiese din schițele lui Hohenhausen, timpanul dinspre nord, pe atunci din piatră, precum și tronsoanele laterale care formau jumătățile inferioare ale piramidei învelitorii din piatră, se mai păstrau (fig.13).

În urma examinării amănunțite, împreună cu prof.R.Bordenache, a structurii zidărilor turlei, a legăturilor acestora cu tronsoanele de colț, precum și a analizei compoziției mortarelor respective, s-a constatat că toate frontoanele au fost refăcute după vizita lui Hohenhausen din anul 1767.

Frontoanele de la est, sud și vest precum și tronsoanele dintre ele au fost zidite în același timp. Toate aceste elemente se leagă între ele prin cămășuiala interioară din lespezi de piatră cu mortar dur (nisip și var hidraulic).

Frontoanele est și vest au fost refăcute în cea mai mare parte cu

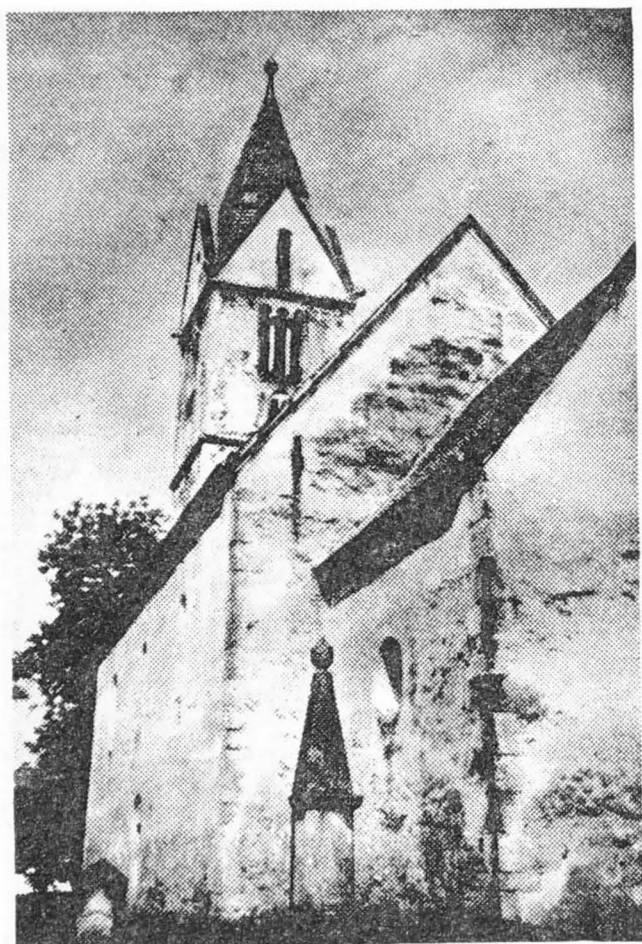

Fig.10. Sântamaria-Orlea.

Fig.11. Biserica ortodoxă Strei

Fig.12.

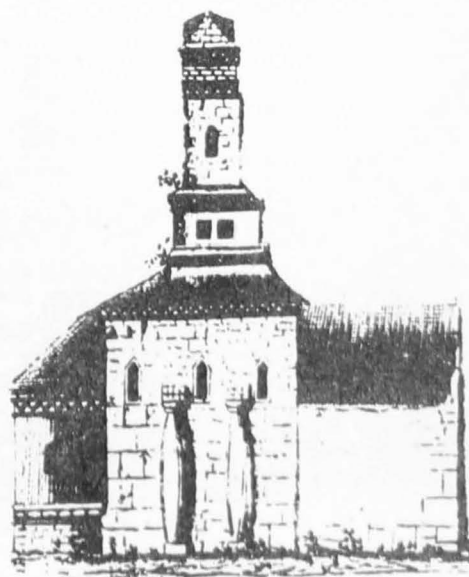

Fig.13.

placajul spongioasă primitiv, cu mici completări de cărămizi și lespezi.

Frontonul dinspre sud are paramentul spre exterior din cărămizi. La bază s-au refolosit un rând de pietre vechi.

Frontonul dinspre nord și tronsoanele alăturate au fost refăcute mai târziu din zidărie de cărămidă pe toată grosimea. Mortarul este foarte slab (nisip și var gros). La partea inferioară s-au folosit două pietre spongioase recuperate; una din ele cu fața triunghiulară provine de pe latura nord est a frontonului vechi.

Probabil că frontoanele au fost refăcute în vara anului 1847 când Ackner a găsit la Densuș "zidari, dulgheri, salahori, aflați acolo pentru a repara biserica întrucât partea de sud-vest ca și frontonul se prăbușise de la sine."

Este posibil ca frontonul dinspre nord să se fi dărîmat în urma unui trăsnet, deoarece și placajul de piatră al turlei pe latura nord prezintă degradări produse de trăsnet. Acesta ar fi putut fi refăcut între anii 1889 - 1890, când Ștefan Möller "conducea la Densuș unele lucrări de consolidare fără a altera ceva din planul și construcția bisericii".

La restaurarea acoperișului de piatră a turlei s-au folosit izvoarele iconografice arătate, care prezintă biserica de la Densuș în 1767; ele atestă că cele patru frontoane precum și tronsoanele de pe la colțuri s-au refăcut în secolul al XIX-lea în forma lor primitivă, reutilizîndu-se și materialul original care se mai află în zidăria frontoanelor.

Piramida învelitorii de piatră s-a reconstituit prelungindu-se suprafețele tronsoanelor, iar structura zidăriei s-a executat după modelul păs-

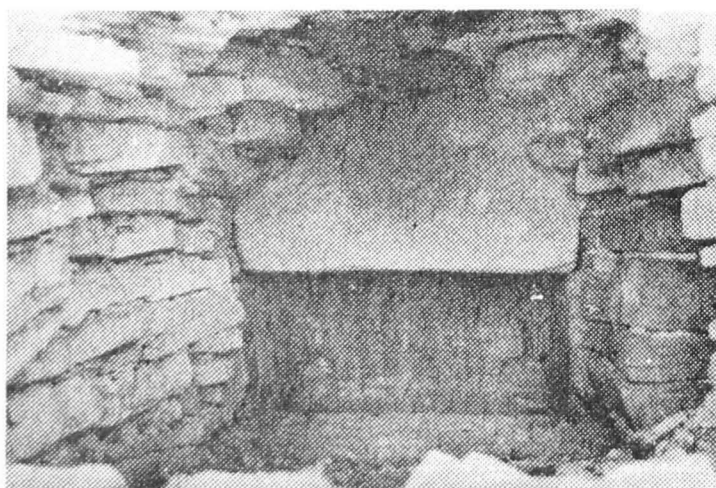
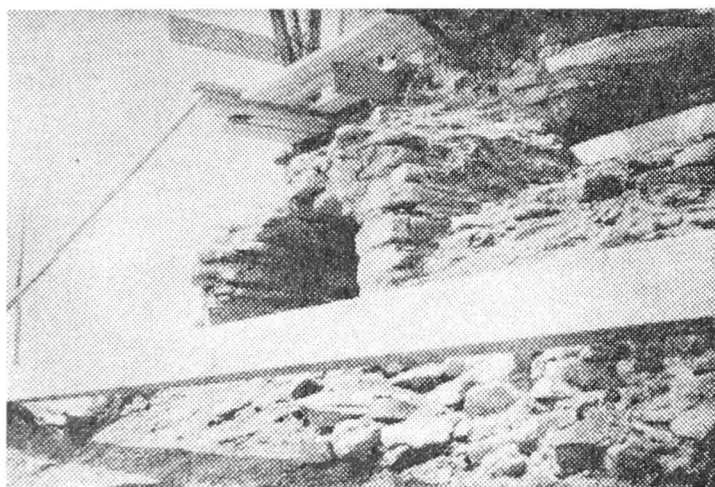

Fig.14. Vederi ale ieșirii din turn pe acoperișul bisericii.

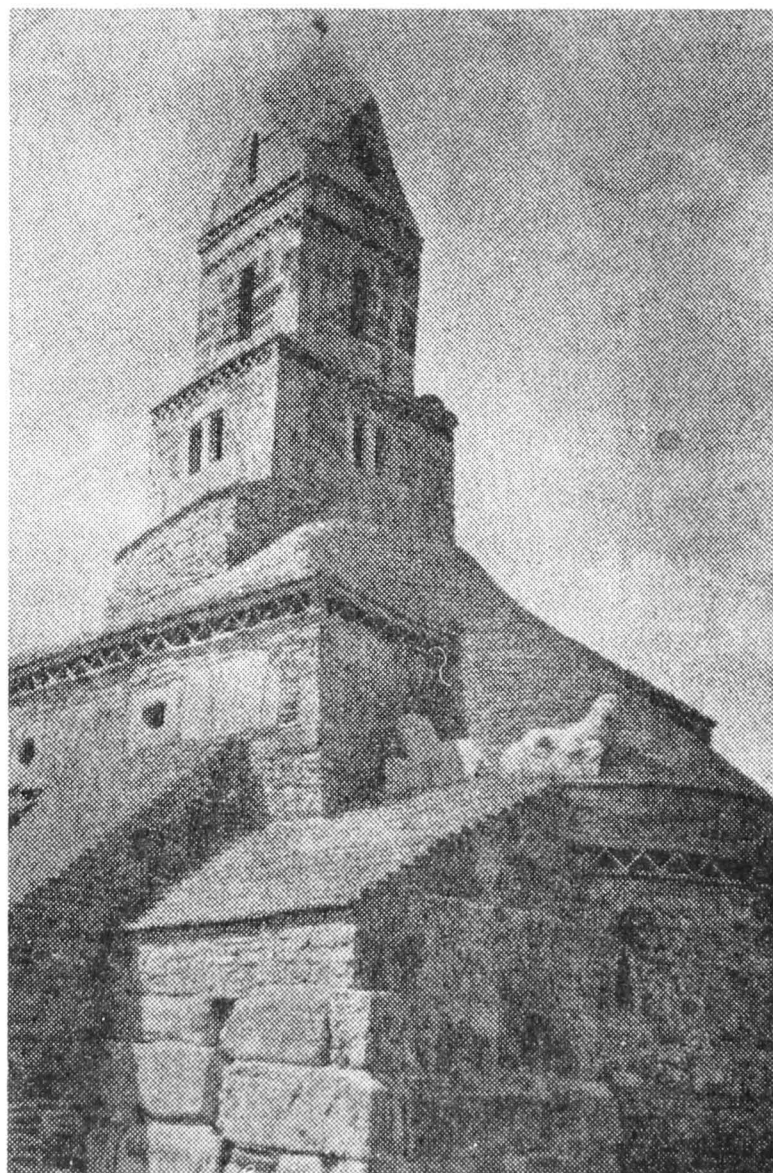

Fig.15. Friză la absida altarului.

trat la biserica din Strei.

O parte din greutatea integrală a turlei, care depășește rezistența celor patru pile centrale alcătuite din altare votive și mai ales a fundațiilor acestora, se transmite pereților exteriori prin intermediul bolților care susțin și învelitorile. Sistemul de boltire, care formează din punct de vedere al soluției statice un tot unitar, este caracteristic arhitecturii românești târzii.

Distrugerile suferite de pe urma invaziei tătare, încă proaspete în memoria populației, au constituit un argument hotărâtor pentru înlocuirea șarpantelor de lemn și a învelitorilor ușor inflamabile cu material de piatră. Învelitorile navei, altarului, diaconiconului, chiliilor, precum și învelitoarea turlei, așa cum s-a descoperit în urma înlăturării unor învelitori mai recente, au fost din lespezi de piatră. Origina învelitorii de piatră este în Siria, unde în lipsă de lemn, șarpanta a fost înlocuită cu arce de piatră (Rueika) sau chiar cu învelitori din lespezi (Tafka). La arhitectura romanică din secolele XII-XIII, învelitorile din lespezi de piatră sînt răspîndite.

La nivelul bazei turlei s-a amenajat o tainiță formată dintr-o încăpere mică boltită în "encorbement" și o încăpere semicirculară boltită de asemeni în retrageri succesive.

Acoperișul și bolta tainiței, deteriorate înainte de restaurare, formau o deschidere care căpătase funcțiunea de lucarnă (fig. 14) mai ales în urma învelirii absidei altarului, în secolul al XIX-lea, cu o șapă de mortar, imitînd dale mari de piatră, terminată sub nivelul pardoselii ascunzătorii cu o coamă orizontală, care a modificat silueta veche a învelitorii din lespezi de piatră.

Refacerea învelitorii peste tainiță și absida altarului a format o problemă dificilă de restaurare; aceasta s-a putut rezolva numai în urma unui studiu aprofundat a pozițiilor fiecărui fragment ce se mai păstra din învelitoarea veche.

Cercetările făcute la zidărie au dovedit că lucarna a fost de fapt o spărtură ulterioară în bolta încăperii de la nivelul bazei turlei, încăperea fiind o scunzătoare cu acces prin interior. Forma acoperișului restaurat a fost confirmată ulterior de două relevee întocmite înainte de refacerea învelitorii de mortar peste altar, pe care le-am primit din Republica Populară Ungară.

Un element decorativ reluat la Densuș, după cum am arătat, de la bisericile din Strei și Santamaria - Orlea, și care contribuie la unitatea arhi-

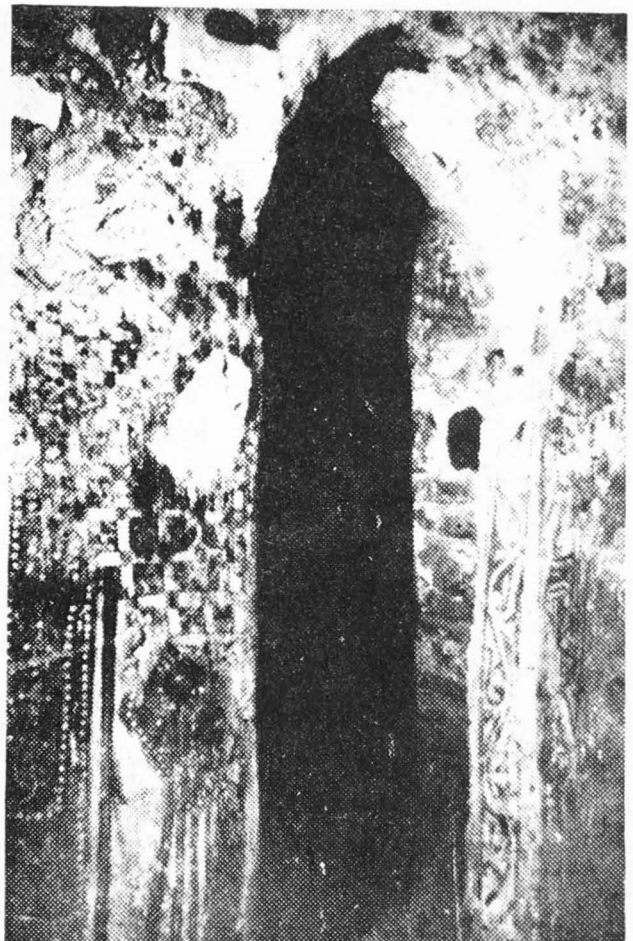

Fig.16. Ancadrament la ușa dintre altar și diaconicon.

teaturală a monumentului, este friza de cărămizi în zig-zag între două rînduri de cărămizi așezate orizontal. Un motiv asemănător întîlnim în arhitectura romanică italiană, la Catedrala din Brescia din secolul XI.

O astfel de friză s-a zidit și la partea superioară a absidei altarului (fig.15); ea este întreruptă în dreptul diaconiconului și confirmă astfel că zidăria din piatră brută a altarului s-a ridicat odată cu diaconiconul. Dealtfel cercetarea tuturor bolților și zidărilor, mai sus de nivelul ferestrelor practicate în peretele nord al naosului, atestă că începînd de la aceas-

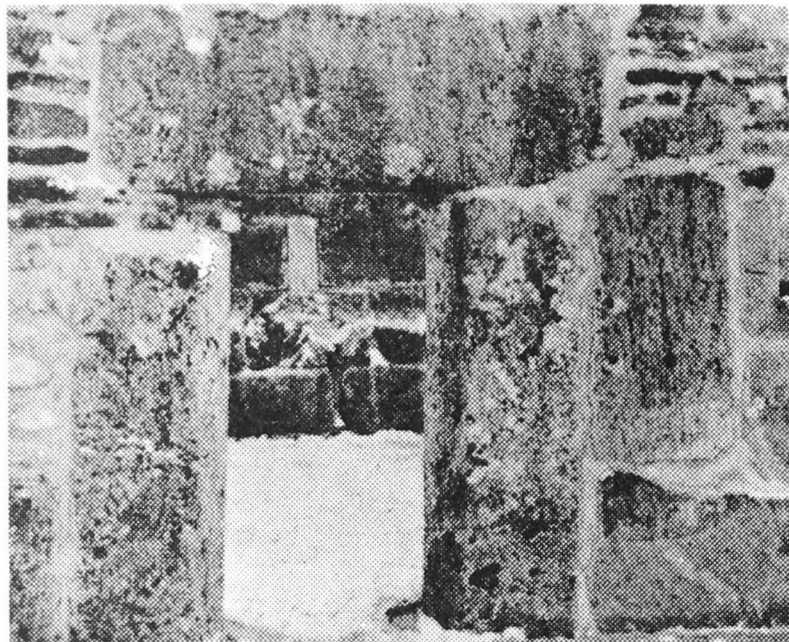
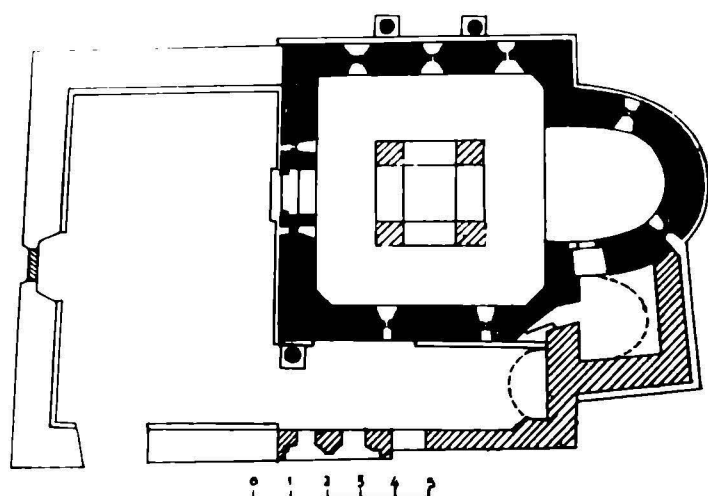

Fig.17. Ancadrament la ușa tindei.

■ ETAPA I
 ▨ ETAPA II
 ▩ ETAPA III

Fig.18. Ordinea etapelor de construcție.

tă cotă, întregul monument a fost construit în acelaș timp (inclusiv vestmîntarul și chiliile de pe latura sud).

La datarea celei de a doua etape, către sfîrșitul secolului al XIII, contribuie și ancadramentul de piatră în arc frînt de la ușa între altar și diaconicon (fig.16).

Lucrările de restaurare propriu zise au afectat de fapt etapele I și II ale monumentului. În afara restaurării învelitorilor, a căror rezolvare a necesitat cercetări deosebite, s-au executat lucrări de consolidări, taselări, refacerea unui fragment din bolta de piatră de peste chiliile, pardoseli din dale roșii din beton cu praf de piatră (de dimensiunile vechilor cărămizi romane), tîmplărie, rostuieli.

ETAPA TREIA (TINDA)

Desenele lui Hohenhausen și cele care ilustrează lucrarea lui Kövary reprezintă biserica de la Densuș cu tinda acoperită.

Documente pentru datarea precisă a zidirii tindei nu s-au descoperit pînă acum și nici elemente constructive sau de arhitectură care să justifice o apreciere nu avem.

Inscripția în frescă, descoperită pe altarul votiv situat la partea de jos a pilei din stînga intrării în biserică, a fost descifrată și tradusă parțial de Petre Năsturel: " la anul 7954 (1445) luna octombrie 23 s-a pictat Nicolae jupînesei și fete (lor) amin" Ea se referă cu siguranță la icoana de pe altarul votiv suprapus celui cu inscripția, reprezentînd pe Marina și la fresca din nișa de deasupra ușii, unde într-o stare de degradare avansată se poate vedea : în stînga, bustul Maicii țînînd pruncul cu capul alipit de obraz, iar în dreapta cel al Sfîntului Nico-

lae cu odăjdii episcopale. Maforioanele cu care sînt îmbrobodite Marina și Maria, chenarul de culoare cărămizie cu dungă albă cu care sînt încadrate cele două icoane, precum și bordura cu semipalmete din jurul hramului, care se repetă pe profilul altarului votiv sub icoană, dovedesc că ele au fost zugrăvite de aceeași mînă.

Cum hramul se așează în exterior, se poate presupune că la 1445 tinda nu era construită.

Zidurile de piatră brută și bolovani de rîu au fost tencuite de la început; numai pietrele de talie, evident aduse de la vre-o așezare romană, folosite la soclu și la șenajele de la colțuri au rămas aparente. La ancadramentul ușii tinteii dinspre apus, s-au montat după cum am mai amintit, pietre profilate provenite de la cornișa bisericii vechi (fig.17).

Urmele șarpantei de lemn se păstrează atît pe pinionul tindei, cît și pe fațada dinspre apus a bisericii. Două din grinzi au fost montate chiar în deschiderile formate de cele două ferestre circulare. Invelitoarea s-a prăbușit în 1842.

Raporturile stratigrafice și cronologice între cimitir și biserică vor forma obiectul unei expuneri viitoare a arheologului N.Pușcașu.

Precizez numai că cea mai veche dată cronologică a cimitirului este atestată de o monedă din epoca regelui Sigismund de Luxemburg(1386-1437), găsită la o înhumare pe latura sud a bisericii.

Incepînd de la această dată avem în cimitir înhumări a căror cronologie fixată pe bază de monede, continuă pînă la date foarte recente.

Din punct de vedere stratigrafic, nici una din înhumările interceptate în săpătură nu a fost acoperită în momentul construcției bisericii. Toate gropile de înhumare, surprinse pe porțiunile unde acest strat s-a mai păstrat, taie stratul plecînd de la nivelele superioare.

În secțiunile arheologice în care s-a urmărit structura diferitelor etape de construcție ale bisericii, nu a fost interceptată nicăieri, vreo înhumare a cărei groapă să fie tăiată parțial sau deranjată de șanțul de fundare.

Observațiuni asupra frescelor interioare și numeroase grafite aflate pe pereți, nu am putut formula deocamdată, deoarece pe durata lucrărilor de restaurare pereții zugrăviți au fost acoperiți pentru a fi protejați. După desfacerea învelișului de protecție timpul scurt nu a permis efectuarea fotografiilor necesare unor studii aprofundate.

În încheiere, voi preciza ideile care rezultă din această expunere.

Cercetările efectuate la Densuș au urmărit în primul rînd restaurarea monumentului pe baze științifice.

Nu au fost restaurate decît acelea părți dispărute pentru care s-au adunat toate datele care au dus la reconstituirea exactă a vechii înfățișări. Astfel pe latura sud, ruinele chiliilor au fost doar consolidate, restaurîndu-se numai un fragment de boltă unde s-a putut cunoaște forma inițială.

Cercetările metodice au stabilit evoluția istorică a monumentului și ordinea etapelor (fig.18).

Etapa întâia: biserica veche înainte de apariția arhitecturii romane.

Etapa doua: diaconiconul, chiliile, bolțile și turla cu tainița, la sfîrșitul secolului al XIII-lea.

Etapa treia : tinda după 1450.

Considerațiunile, prezentate sub formă de ipoteze, au urmărit formarea unei vederi de ansamblu, urmînd ca specialiștii să-și precizeze punctele de vedere.

RECHERCHES ET OBSERVATIONS SUR L'ÉGLISE DE DENSUS (Résumé)

On rappelle dans l'introduction de cette communication comment ce monument, situé à proximité de l'ancienne capitale de la Dacie romaine, Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetuza, a attiré voici déjà deux siècles les regards des voyageurs et l'attention des historiens.

Quelles que soient les opinions quant à l'origine et la date de cet édifice, le plan de l'église, la structure de ses murs et la céramique recueillie au cours des fouilles prouvent son origine très reculée et orientale.

Mais bien que les résultats des recherches effectuées sur le monument et sur les lieux lors des travaux de restauration aient permis d'y déterminer trois étapes de construction, ils n'ont pas encore réussi à ramener à la lumière des documents à même de fournir un témoignage direct sur l'époque à laquelle l'église a été bâtie.

Le restaurateur estime néanmoins disposer de nombreux éléments qui ont assuré l'élaboration d'un projet de restauration établi scientifiquement et qui, corroborés avec la typologie du monument et l'histoire de cette très ancienne époque, peuvent faire l'objet d'intéressantes considérations sur l'origine et la date de l'église de Densus.

En ce qui concerne la première époque de construction, antérieure au XIIIe-ème siècle, on expose les résultats des recherches qui ont porté sur les fondations, le socle, les murailles de l'ancienne église, les six colonnes dont les bases et les chapiteaux corinthiens ont été partiellement retrouvés, ainsi que la toiture.

Tous ces résultats mais surtout le plan carré à abside demicirculaire de l'église ont mené à la conclusion que l'aspect de l'église primitive de Densus était très voisin de celui des constructions paléo-chrétiennes avec lesquelles on tente quelques comparaisons (église de Sucidava et chapelle de Dinogetia et notamment l'oratoire de Gotovuse, en Serbie)

La seconde étape de construction, vers la fin du XIIIe-ème siècle, se résume à la reconstruction de l'église (voûtes, tour à chambre secrète, diakonikon et cellules).

L'auteur croit que le maître d'oeuvre engagé pour ce travail était un homme de l'endroit ayant appris son métier sur le chantier de l'église de Strei, étant donné que bien des détails (encadrements en pierre des fenêtres à arc brisé, frises en briques disposées en zig-zag ainsi que le système de toiture de la tour sont semblables. C'est lui qui a donc reconstitué la partie supérieure du monument, en s'inspirant de l'architecture romane mais en

réalisant un lien nouveau entre la partie supérieure ancienne et la partie supérieure nouvelle, tant du point de vue de la structure que de celui de la composition des colonnes.

Une partie tout à fait caractéristique de cette étape est constituée par les toitures de la nef, de la tour, du sanctuaire, du diakonikon, des cellules, faites de plaques de pierre.

Quant à la troisième étape, elle comporte l'atrium ultérieur à l'an 1445. Cette affirmation repose sur l'inscription peinte à la fresque que l'on a découverte sur l'autel votif placé à la partie inférieure de la pile située à la gauche de l'entrée de l'église, laquelle porte la date de 1445 et se rapporte au vocable de l'édifice. Comme le vocable se place toujours à l'extérieur, il en résulte que l'atrium n'avait pas encore été édifié à cette date.

La conclusion montre que les recherches se sont proposé avant tout une restauration scientifique du monument. Cette restauration n'a affecté en général que les deux premières étapes de construction. On n'a restauré que les parties détruites pour lesquelles on avait pu réunir toutes les données certaines nécessaires.

Des considérations présentées ici sous forme d'hypothèses, la plus intéressante est indiscutablement celle selon laquelle l'église ancienne de Densuş serait une construction bien antérieure à l'architecture romane (IV-e-VI-e siècles probablement). Elle représente ainsi la plus ancienne église connue du territoire de la Dacie au nord du Danube. Mais en émettant cette hypothèse on n'a visé qu'à soulever une question dont la solution projettera une lumière nouvelle aussi sur la période historique de formation du peuple roumain.

R E C E N Z I I S I N O T E

CONSERVAREA, RESTAURAREA SI PREZENTAREA PARDOSELILOR DE MOZAIK, de Arhitect J.Lauffrey.

Discuțiile referitoare la restaurarea marelui mozaic de la Constanța și măsurile ce se iau de Direcția Monumentelor Istorice, în vederea protejării lui imediate, fac oportună cunoașterea unui material relativ recent, apărut în revista " Les monuments historiques de la France ", nr.1/1962.

Este vorba de nota întocmită de arhitectul J.Lauffrey de la Direcția Monumentelor Franței în legătură cu extragerea, restaurarea și prezentarea muzeistică a mozaicurilor, notă asupra conținutului căreia, mi s-a părut potrivit să atrag atenția celor interesați.

Pornind de la situația precară în care au ajuns mozaicurile descoperite în Aquitania către sfârșitul secolului al XIX-lea, din cauza greșelilor și neglijențelor înregistrate în legătură cu relevarea, extragerea, conservarea și restaurarea lor, precum și de la faptul că în prezent se descoperă în întreaga Franță noi pavimente, arhitectul J. Lauffrey a găsit necesar să redacteze o serie de instrucțiuni referitoare la aceste monumente, pe baza experienței dobândite recent în Franța, Italia, Orientul Mijlociu.

Înainte de a intra în fon-

dul problemei, autorul reamintește câteva noțiuni elementare, începând prin a arăta că un mozaic antic din epoca de înflorire se compune din patru elemente:

a) Statumen-ul constă în general dintr-un strat de pietre uscate dispuse în arici pe un sol în prealabil nivelat; repartizează în cărcăturile și asigură drenajul.

b) Rudus-ul, un fel de beton cu o grosime în medie de 10 cm, format din prundiș și fragmente sfărîmate de pământ ars.

(În perioadele de sărăcie sau decadență a tehnicii, unul din aceste două elemente este suprimat).

c) Nucleus-ul este un înveliș de mortar de var **gras**, de grosime 4-6 cm, cuprinzînd și o proporție importantă de elemente ceramice fin sfărîmate.

d) Pavimentul este compus dintr-un asamblaj de mici cuburi numite "tesere", tăiate din marmoră, sisturi, pietre tari, cărămidă, sticlă aplicate pe nucleus într-o baie de mortar. Aceste tesere au dimensiuni variabile (muchia are în mediu 1 cm) și nu sînt cuburi perfecte. Obișnuit, ele au forma unui trunchi de piramidă cu baza mare la suprafață. În epoca de înflorire a mozaicurilor, față vîzută se tăia după cerere în patrat, triunghi, trapez etc.

Trecînd la principiile,

procedeele și metodele de extragere , consolidare sau restaurare, autorul arată că utilizarea tehnicii și materialelor noi (cleiuri sintetice, betoni plastice) permite întinerirea metodelor tradiționale, dar procedeele rămân aceleași. Nu trebuie să se uite însă, că fiecare pavament, reprezentând un caz particular, nici o metodă nu poate fi pusă în aplicare fără adaptarea ei la cazul în speță, ceea ce presupune experiență.

Alegerea metodei de tratare depinde de diagnostic, de interesul pe care-l prezintă mozaicul și de creditele de care se dispune.

Dacă în momentul descoperirii, mozaicul este perfect sănătos - caz excepțional - este suficient să fie acoperit pe timpul iernii cu o foaie plastică și un strat de nisip curat.

Dacă în ansamblu este sănătos dar prezintă unele burdușiri , încă se poate evita extragerea, prin injectarea nucleusului cu mortare speciale, spre a-i restabili structura cristalină și omogenitatea.

Dacă însă, mozaicul este în curs de dezagregare, metoda extragerii este indispensabilă chiar dacă s-a hotărât menținerea documentului la locul lui.

Extragerea constă din următoarele patru operațiuni succesive: prepararea documentului, înclierea , decuparea și detașarea.

a) A prepara mozaicul însemnează a-l împărți în pătrate de reper ce se vor numerota, a-l fotografia și reproduce carolajul pe o copie a releveelor făcute de săpător. Dacă suprafața este prea mare, se vor determina niște linii de decupare care să coincidă cu liniile monocrome ale decorației.

b) Inclierea se face pe

timp uscat și pe un obiect perfect curat. Pe suprafața pavimentului se aplică foi de hîrtie kraft sau tifon pe care s-a aplicat în prealabil un strat de clei. Alegerea cleiului este foarte importantă și variază potrivit cu gradul de higrometrie a aerului și solului, și cu starea de conservare a teserelor; cu cît acestea sînt în stare mai bună cu atît cleiul va fi mai aderent.

c) Decuparea are loc numai atunci cînd suprafața unui mozaic, ce urmează să fie transferat , întrece patru metri pătrați; altfel el se extrage în întregime. Grație tehnicii noi, decupajul se face astăzi rapid, după o linie precisă și groasă numai de cîteva milimetri, folosindu-se discurile abrazive (din gresie sau emeri). Pentru a face să dispară orice urme de racord se pot înlocui cuburile tăiate.

d) Detașarea teserelor se face cu sau fără nucleus, în funcție de starea mozaicului. Dacă teserile sînt în stare bună și aderă bine la nucleus, putîndu-se totuși desprinde, aderența stratului de extragere trebuie să fie cît mai mare pentru ca deslipirea să fie cît mai ușoară.

Dacă teserele sînt friabile și aderă prost la nucleus, se recomandă utilizarea unui clei slab și lucrul cu dalta. Dacă teserele sînt friabile însă aderă foarte solid, extragerea pavimentului se face odată cu nucleusul.

Restaurarea mozaicurilor cuprinde și ea două operațiuni: transferarea pe un suport nou și tratarea.

Autorul prezintă inițial o interesantă paralelă între suporturile tradiționale din beton și suporturile plastice, subliniind avantajele și desavantajele fiecărei categorii. Arătînd că betoanele plastice u-

utilizate de germani sînt rigide, costisitoare și aproape tot atît de grele la o rezistența egală, J. Lauffrey recomandă să se calmeze preferința unor arheologi și conservatori pentru soluțiile plastice. De asemenea socotește că posibilitățile, imaginate de unii, de a reduce mozaicurile la o greutate de numai cîteva kilograme la metru patrat și a le agăța de o bară ca o draperie, sau a le înfășura pe un cilindru - sînt de domeniul fan-teziei. Astfel de soluții nu pot duce decît la distrugerea integrității mozaicurilor și la micșorarea interesului lor documentar.

După așezarea mozaicului pe un suport sănătos, se trece la operațiunea de curățire a cleiurilor și apoi la tratarea teserelor, pentru a le reda prospețimea și eventual pentru a se completa unele lipsuri. Autorul arată că tratarea este în funcție de locul unde va fi expus mozaicul, în exterior sau într-un muzeu. Dacă teserele sînt sănătoase, o simplă periere este suficientă, evitîndu-se lustruitul energetic. În cazul cînd acestea sînt pulverizate sau salpetrate la suprafață, se vor trata pentru a restabili o structură cristalină stabilă. Dacă însă atacul este profund, cuburile bolnave se vor înlocui cu unele găsite izolate în cursul săpăturii.

Restaurarea lipsurilor nu trebuie întreprinsă fără acordul arheologului și urmează să respecte unele principii. Astfel pe cînd cuburile lipsă de pe o suprafață uniformă sau de pe o linie pot fi înlocuite, din contră părțile distruse ale unui motiv figurat sau ale unei embleme nu trebuie niciodată reconstituite; cel mult se poate desena pe suport, pictat sau gravat, restaurarea propusă. La mozaicurile, al căror decor se repetă după o tramă regulată sau după axe de si-

metrie, pot fi admise reconstituiri mai importante.

În continuare, se arată că reconstituirile trebuiesc făcute folosind materiale și tehnica de tăiere și montare în formă originale. Ca urmare, autorul face o scurtă incursiune în evoluția construcției mozaicurilor și subliniază necesitatea datării lor cît mai precis.

Articolul se încheie printr-o expunere a posibilităților de prezentare a mozaicului restaurat fie în contextul său arhitectural, fie într-un muzeu, insistîndu-se în deosebi asupra cazurilor de expunere în muzeuri.

Materialul informativ și unele din recomandările făcute de J. Lauffrey sînt foarte prețioase, atît pentru arheologi cît și pentru restauratori.

Interesul pentru acest material sporește, dacă avem în vedere că la întocmirea lui s-a ținut seama nu numai de experiențele recente din țările bogate în mozaicuri, ci și de tehnica cea mai modernă și de materialele cele mai noi.

Ion Focșeneanu

MOGOSOAIA, PALATUL SI MUZEUL DE ARTA BRINCOVENEASCA, de Radu Popa.

Scurtul studiu monografic intitulat " Mogoșoaia, Palatul și Muzeul de Artă Brîncovenească " de Radu Popa, care s-a adăugat de curînd colecției Monumentele Patriei Noastre¹⁾ este o lucrare atrăgătoare care răs-

1)Editura Meridiane- București 1962.

unde scopului de largă popularizare. Între însușirile sale, are și pe aceea de a nu se fi mărginit - așa cum pare să anunțe titlul - la o simplă descriere a palatului, ci de a fi înțeles că acesta nu poate fi desprins de ansamblul compozițional.

Intr-adevăr ori câte prefaceri va fi suferit în timp, Mogoșoaia a avut privilegiul rar de a fi evoluat în mod armonios și unitar și de a constitui, azi încă, un tot bine încheiat.

În privința cadrului de construcții și plantații care face parte integrantă din ansamblul vechii curți domnești, lucrarea ne-a sugerat câteva reflecții.

Grădinile de azi, cărora li s-a adus uneori critica de a se deosebi în amănunte de cele văzute de Chishull și de Lamotraye, sînt totuși profund integrate mediului. Dacă ele împrumută elemente de stil de la cele proprii arhitecturii italiene (cu care palatul însuși are intime înrudiri), sînt poate cu mult mai apropiate de cum înclinăm a crede, de spiritul în care au fost concepute inițial de către artiștii aduși de Constantin Vodă și de corpurile de grădinari din slujba sa. O frumoasă fotografie aeriană care ilustrează lucrarea, este edificatoare în ce privește valoarea lor decorativă, iar caracterul lor trebuie cu grijă păstrat.

Nici un amănunt care ne poate apropia de trecutul istoric n-ar trebui neglijat. Însăși moara, astăzi modernizată, pe care o întîmpinăm înainte de prima intrare în parc și care ne amintește de "morile de pe apa Colentinei" pomenite în vechi documente ale Mogoșoaiei, ar merita să fie cuprinsă în zona de protecție a monumentului. Mai presus de toate este însă de dorit restabilirea

continuității dintre grădina palatului (casei de creație) și întinderea de parc astăzi despărțită.

Există o continuă strădanie din partea organelor beneficiare, cu colaborarea Direcției Monumentelor Istorice, de a păstra nealterată și născută artistică și arhitecturală a Mogoșoaiei. În acest scop un plan eşalonat pe mai multe etape cuprinde restaurarea succesivă a construcțiilor, curățirea zonei de protecție de toate edificiile necorespunzătoare sau mascarea celor cu caracter utilitar, efectuarea de replantări și amenajeri horticole.

În momentul apariției amintitei broșuri era astfel în curs restaurarea cuhniei. Un amănunt apărut cu acest prilej și care poate fi urmărit în ilustrațiile lucrării, este următorul: învelitoarea de șită fiind readusă la panta sa inițială, au fost scoase la iveală bazele a patru coșuri practicate în trompele de colț, în jurul turnului lanternă central, după o dispoziție asemănătoare cu a unor monumentale bucătării medievale din Europa occidentală și meridională. Așa de pildă apare dispoziția în plan a părții centrale la bucătăria abației de la Fontevrault, citată de Viollet le Duc. După știrea noastră un singur caz similar mai există azi în Țara Românească, la cuhnia de dată mai recentă a mănăstirii Văcărești. Într-o campanie viitoare restaurarea cuhniei urmează a fi desăvîrșită pe baza rezultatului cercetărilor făcute în interiorul ei.

În clădirea palatului, se va reda parterului vechea distribuție ceea ce va permite extinderea muzeului în spațiile originare.

În exterior este prevăzută cercetarea urmelor unor vechi construcții din jurul curții, care va putea aduce noi precizări cu privire la

structura inițială a planului de ansamblu.

Ne exprimăm încredințarea că noile aspecte ale monumentelor complexului care vor ieși astfel la lumină, vor putea fi consemnate în completarea edițiilor viitoare ale acestei monografii, atât de oportună pentru a înlesni unui cât mai mare număr de cititori cunoașterea bogățiilor culturale ale epocii brâncovenești.

Arh.P.E.Miclescu

BISERICA DE INFLUENȚA BRINCOVENEASCA DIN COPACEL.

Comuna Hîrșeni, Raion Făgăraș.

Satul Copăcel a făcut parte împreună cu satele Besimbacul, Vistul, Drăgușul și Sîmbăta de Sus, dintr-o moșie cumpărată de la Gheorghie Banffy de Constantin Brîncoveanu, care a trimis pe logofătul Stancu pentru administrarea ei¹⁾. Apariția în Copăcel a unei biserici care prezintă elemente de factură brîncovenească este deci explicabilă, însă nu putem afirma că ea este o ctitorie a domnitorului român deoarece singura dată certă cunoscută pînă în prezent este anul 1726 săpat pe ancadramentul portalului de vest. Curățirea de vopsele și picturilor din interior va descoperi probabil inscripții care vor aduce date suplimentare în privința ctitorilor.

1) N.Iorga. Sate și preoți din Ardeal București, 1902, p.154 și Documente privitoare la Constantin Vodă Brîncoveanu, București, 1901, p. 165.

În prima etapă biserica a fost construită în forma unei nave dreptunghiulare despărțită de altarul poligonal printr-un iconostas de zidărie.

Nava este compartimentată în pronaos și naos prin intermediul unui zid despărțitor prevăzut cu o arcadă iar naosul este la rîndul său subîmpărțit în două travee prin intermediul unei perechi de pile angajate continuate cu un arc dublou transversal. Cele trei travee ale pronaosului și naosului sînt acoperite cu calote sferice și pendentivi, sprijinite pe arce dublouri dispuse pe toate cele patru laturi ale poligonului de bază.

Accesul în biserică se făcea inițial prin portalul laturei de vest care are un ancadrament de piatră decorat cu motive florale deasupra căruia se află frumoasa pisanie cu o sculptură reprezentînd Sf.Treime și o inscripție cu data 1726, menționată mai sus.

În 1797 a fost adăugat turnul de pe latura vest, data construcției păstrîndu-se încă zugrăvită pe fațada sud.

Masa altarului este compusă dintr-o lespede de piatră și un soclu decorat cu profile de influență Renaștere. Pe fațada superioară a mesei este săpată o inscripție cu data 1793.

Un deosebit interes prezintă paramentul exterior datorită elementelor decorative specifice arhitecturii din Țara Romînească, a căror apariție se explică și prin vecinătatea cu biserica Sf.Nicolae din Făgăraș, construită în 1696 de Constantin Brîncoveanu.

Socluul bisericii are un profil în sfert de cerc executat din cărămidă de format special, care se întoarce pe fațada de vest în zona în

care s-a alipit turnul. Se regăsește de asemenea pe fațada de vest brîul cu zimți din 3 rînduri de cărămidă care apare pe fațadele laterale în porțiunile în care tencuiala este căzută. În urma unor transformări, efectuate probabil la începutul secolului al XIX-lea, fațadele exterioare ale bisericii au fost tencuite, mas - cînd complet decorația originală. Este probabil însă că sub profilul tras din tencuială al cornișei neo-clasice să se găsească urmele cornișei de zimți pe care biserica a avut-o cu certitudine, ținînd seama atît de asemănarea cu biserica brîncovenească din Făgăraș cît și de faptul că la adăugirea turnului de vest s-a urmărit o armonizare cu construcția veche, executîndu-se cornișe din două rînduri de zimți alternați la partea superioară a zidăriei camerei clopotelor și la retragerea care delimitează nivelul parterului.

Turnul a fost de altfel executat cu deosebită îngrijire față de alte adăugiri de acest gen contemporane și se singularizează prin îngroșarea zidului de nord, în a cărui adîncime s-a amenajat o casă a scării circulară cu trepte masive de lemn dispuse în spirală, prin intermediul căreia se urcă la camera clopotelor

Biserica ortodoxă din Copăcel.

și la podul bisericii.

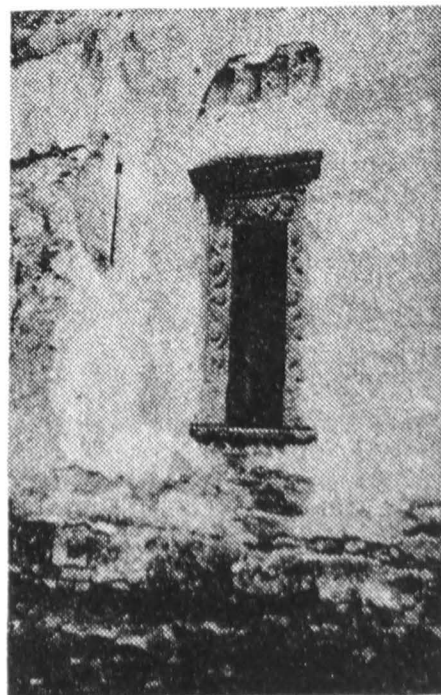
Fațada de nord a bisericii a păstrat ancadramentele originale ale ferestrelor, decorate cu motive florale. Din nefericire ferestrele de pe fațada sud au fost lărgite și transformate, primind la partea superioară forma de arc de cerc, cu care ocazie s-au distrus vechile ancadramente.

Pictura interioară este conservată sub un strat de var aplicat în 1935; din fragmentele vizibile în zonele în care văruiala a fost curățată, ea pare să prezinte o certă valoare artistică.

În jurul bisericii se afla un cimitir înconjurat cu un zid de piatră care a fost în întregime distrus cu ocazia construirii actualului local al școlii satului, în urmă cu cîteva decenii.

Cercetarea și restaurarea acestui interesant monument, care se află în momentul de față într-o stare de degradare avansată, va aduce noi elemente pentru studierea zonei de radiație a arhitecturii din Tara Românească în Ardeal.

Arh. Eugenia Greceanu

Ancadramente originale pe latura nord.

BISERICA ORTODOXA DIN SIBIEL

Sibiellul este o veche comună din ținutul Sibiului locuită exclusiv de populație românească și ai cărei locuitori au fost întotdeauna oameni liberi. Ocupația de bază în trecut a fost oieritul, iar astăzi în comună are loc preponderent pomicultura.

Pe teritoriul comunei, pe un vîrf de munte greu accesibil se află ruinele cetății Salgo a cărei vechime a fost atribuită secolului XII(Horedt).

Pisania bisericii ortodoxe din Sibiell este zugrăvită în mod cu totul neobișnuit, pe latura de nord, fapt pentru care este parțial distrusă așa că elementele de datare n-au putut fi descifrate.

În schimb pe tocul ușii de intrare, săpată în lemn, este următoarea inscripție care precizează anul construcției:

"+ 1768 IN ZIUA PREA ÎNALȚĂTEI, PREA LUMINATEI I CRAIASII NOASTRE MARIA TEREZIA FIIND ARHIEREU PREA OSFINTITUL ARHIEPISCOP DIONISIE DELA BUDA".

În turn, la al doilea nivel mai sînt alte două inscripții care furnizează alte două date privind trecutul bisericii din Sibiell. Astfel pe peretele de nord o inscripție, păstrată fragmentar scrisă cu vopsea neagră spune: " S-A GATAT BISERICA IN ANU 1776". Acest an mai figurează și pe o icoană iscălită (numele nu s-a putut citi) de foarte bună calitate aflată astăzi în pronaos, reprezentînd pe maica domnului, alături păstrîndu-se încă două icoane de aceeași factu-

ră .O a patra icoană din aceeași serie se află la București în posesia prof.I.Bembea. Din informațiile primite, aceste icoane au făcut parte din fostul iconostas care a fost înlocuit în 1890. Nu este exclus ca anul 1776 să fie și anul pictării bisericii.

Vechea pictură se păstrează pe boltă, însă sînt vizibile unele retușări făcute probabil în 1890 sau în 1924, cînd pictorul Popescu - Molda (potrivit actelor din arhivă C.M.I.) a fost recomandat să curețe pictura.

Construcția se încadrează în tipul arhitectonic cunoscut al bisericilor românești din jurul Sibiuului din secolul al XVIII-lea. Zidăria este de piatră amestecată cu cărămidă.

Biserica are o navă dreptunghiulară și altar poligonal decroșat. Turnul de pe latura vest a fost adăugat cu cîțiva ani mai tîrziu.Nava și altarul sînt acoperite cu calote pe plan circular cu arce dublouri. Bolțile sînt făcute din cărămidă. Nașterile bolților sînt foarte joase, la circa 1,30m de la nivelul actual.

La o dată care urmează să fie precizată la o viitoare cercetare, s-au lărgit ferestrele bisericii la dimensiunile actuale intersectînd arcul dublou. Probabil această lucrare s-a făcut în 1890 cînd s-au executat lucrări în biserică. Între altele s-a pictat iconostasul de lemn potrivit inscripției de pe icoana sfîntului Nicolae, pe partea stîngă a iconostasului:

" SPRE ETERNA MEMORIE S-AU PLATIT DE CONSTANTIN BUCSAN 1890 I. MORARIU PICTOR".

O.Velescu

PISANIA MITROPOLIEI DIN BUCUREȘTI

Lucrările de restaurare a bisericii mitropoliei din București au scos la iveală câteva inscripții necunoscute pînă acum care fiecare în parte aduc noi precizări importante pentru diferite epoci ale istoriei țării noastre.

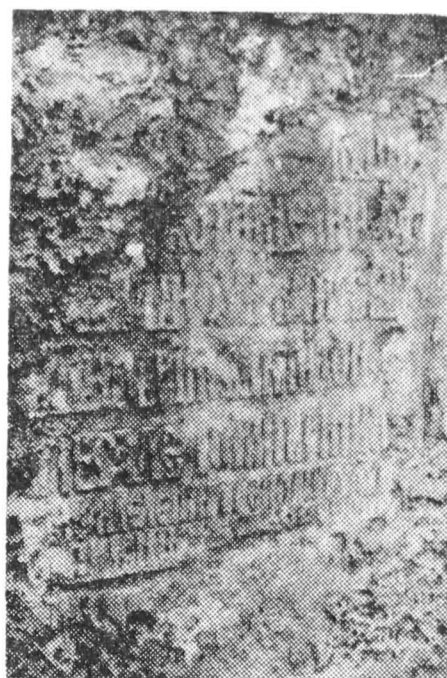
Este cazul de a reaminti aci că existența unor pietre cu inscripții mai vechi, folosite ca material de construcție în prima jumătate a veacului trecut a fost sesizată încă în anul 1936¹⁾ în timpul lucrărilor de restaurare a bisericii executate în acest timp.

Constatarea făcută acum 27 de ani a îndemnat pe restauratorii din zilele noastre să procedeze cu atenție la înlocuirea cornișei monumentului, în așa fel încît toate pietrele susceptibile de a avea inscripții pe ele să fie recuperate cu cea mai mare grijă²⁾. Eforturile lucrătorilor au fost încununete cu succes, descoperindu-se astfel câteva inscripții lapidare din secolele XVIII și XIX.

Dar în afara pietrelor descoperite în zidăria monumentului cercetările au dus și la descoperirea altor inscripții de asemeni necunoscute pînă acum.

În grădina mitropoliei, încadrat într-un zid de sprijin se află un fragment de piatră cu o inscripție pe care se pot citi următoarele:

- 1) . . . CU MI . . .
- 2) . . . CO(S) TA (D) INU ELINI (I)
- 3) . . . SI OU INFR UMUSETAT . . .
- 4) . . . SI MARI (IA) MEA CTITOR N (OU)
- 5) . . . MA (RII) SALE SI A PARINTI (LOR)
- 6) . . . IN ZILELE MITROPOLITULUI. . .

Sus în mijlocul pietrei se poate vedea coada unei păsări, care nu poate fi decît acvila din stema Țării Românești și un fragment dintr-o ghirlandă.

Să fie oare această inscripție un fragment din pisania bisericii pe care Iorga o considera pierdută încă în 1905 ?

Dela bun început izbește faptul că textul amintește de înfrumusețarea unei biserici cu hramul sfinților împărați iar piatra este găsită în preajma bisericii mitropoliei care are acelaș hram. Termenul de "înfrumusețat" pentru lucrările de la biserica mitropoliei este folosit odată în cunoscutul act din 8 iunie 1668 în care Radu Leon declară că "apucatu m-am Domnia Mea cu toată osteneală mea și cheltuiala Domniei Mele de am zugrăvit și o am înfrumusețat (biserica) cu toată podoaba cum se cade sfințelor biserici ca să mă chiem și Domnia Mea ctitor acestei Mitropolii"³⁾, apoi în inscripția din 1839⁴⁾ cu referire la cele făcute de domnul amintit.

Desigur aceasta nu este un element suficient pentru a dovedi că inscripția în cauză este pisania catedralei mitropoliei și încă din vre-

mea lui Leon Vodă. Cheia deslegării acestei probleme o oferă însă cuvintele de la sfârșitul textului:

" Ispravnic, jupan Sărbăni ".

În anul 1846 bizantinologul rus Porfirie Uspenski vizitează și apoi descrie biserica mitropoliei. Cu ochi de istoric el cercetează inscripțiile și pictura, se oprește asupra portretelor ctitorești și le descrie astfel: " Radu Leon voevod cu doamna Luchia și fiul său Stefan; Constantin Serban Basarab voevod cu doamna Bălașa, jupan Serban Cantacuzino, mare spătar și ispravnic. Mitropoliții Teodosie și Mitrofan⁵⁾

În anul 1861 se construiește cafasul pentru cor⁶⁾ care avea să acopere pentru aproape trei sferturi de veac portretele ctitorești împiedicând studierea lor⁷⁾. În 1934 odată cu lucrările de pictare a bisericii, cafasul este demontat iar portretele sînt scoase din nou la lumină, dar pentru a fi distruse de către pictorul Belisarie care a refăcut în întregime pictura bisericii. Înainte de aceasta ele au fost din nou descrise de Gh.I.Negulescu. Dar de la Uspenski, a cărui descriere rămîne necunoscută⁸⁾, pînă în 1934, s-au șters și inscripțiile păstrate. Negulescu⁹⁾ face însă indentificările foarte judicios coroborînd numele copilului Stefan care se mai putea citi cu mențiunea din diata mitropolitului Stefan¹⁰⁾ " fiul Măriei Sale Stefan Vodă " copilul lui Leon Vodă și a Doamnei Luchia. Lîngă acest grup aflat în dreapta ușii de intrare" se află un alt grup, unde după îmbrăcăminte și coroana de pe cap se poate deduce că acolo se află zugrăvit un voevod și o doamnă. Ei trebuie să fie ctitorii Constantin Serban voevod și prima lui soție Bălașa¹¹⁾. În spre miază-zi, potrivit aceleiași descrieri, era altă pictură reprezentînd un

boier neindentificat pe care Negulescu îl crede vistierul Bunea Grădișteanu sau, spune tot el, mai veridic marele logofăt Radu Dudescu, ispravnicul ctitorului. " Lîngă acest portret tocmît într-un colț se mai află un portret care după spusa domnului Belisarie - care a încercat să-l curețe - ar fi portretul unui Cantacuzino. Autorul se îndoiește însă și adaugă" dacă este adevărat " el presupune a fi portretul bătrînului postelnic Cantacuzino. Iar prezența acestuia între ctitori, Negulescu o motivează prin cunoscuta moarte silnică a postelnicului sub Grigore Ghica. Desigur nu se poate primi această explicație știut fiind că în portretele ctitorești nu apar decît persoane care au contribuit efectiv la construcția bisericii, ori pînă în prezent nu este cunoscută participarea postelnicului Cantacuzino la edificarea Mitropoliei.

Din observațiile făcute în 1934, trebuie așa dar reținut, că s-a propus existența între ctitori a unui Cantacuzino și făcînd abstracție de interpretarea eronată care s-a dat de către Negulescu acestei constatări, trebuie revenit la lectura lui Uspenski din mijlocul veacului trecut: " Jupan Serban Cantacuzino mare spătar și ispravnic". Este desigur vorba de viitorul domn pe care între anii 1669 - 1671 documentele îl menționează ca mare spătar¹²⁾, după ce între anii 1663-1668 este pomenit ca postelnic.

Pentru istoriografia noastră este nouă știrea, nefolosită din Uspenski, potrivit căreia Serban Cantacuzino a fost și ispravnicul lucrărilor de la mitropolie în vremea lui Radu Leon.

Comparînd textul citit de Uspenski cu cel de pe fragmentul de piatră în inscripție se poate observa identitatea lor:

lectura portretelor ctitorești făcută de Uspenski.	în textul in - scripției

jupîn Serban Cantacuzino mare spătar și ispravnic.	ispravnic jupîn Sărban

Dispare astfel orice îndoială că cele două texte sînt contemporane și ele nu vor putea fi decît din vremea lui Radu Leon. Inscripția confirmă exactitatea lecturii lui Uspenski, iar termenul "jupan" folosit în ambele texte arată limpede că atît portretele ctitorilor cît și piatra au fost lucrate înainte ca Serban Cantacuzino să fi ajuns domn¹³⁾.

Dacă se ține seama și de realitățile politice din timpul domniei lui Radu Leon, rolul pe care l-a jucat atunci marele spătar Serban și apropierea care se produce între domn și Cantacuzino în toamna anului 1667, apare și mai justificată numirea ca ispravnic a marelui spătar¹⁴⁾.

Mai mult se poate acum susține că însăși funcția de mare spătar a dobîndit-o în prima parte a anului 1668. Astfel prezența între portretele ctitorești a mitropolitului Teodosie și nu a predecesorului său Stefan, mort în luna aprilie, precizează și mai îndeaproape data cînd au fost pictate aceste portrete în biserică¹⁵⁾.

Aceasta s-a petrecut după 20 mai 1668, data alegerii lui Teodosie ca mitropolit¹⁶⁾, și 8 iunie acelaș an, ziua întocmirii diatei amintite a lui Stefan în care se spune că au fost terminate lucrările la mitropolie.

Inscripția cioplită pe piatră și care este neîndoios pisană mitropoliei trebuie să fie din același epocă, pentru că ea după cum s-a arătat, a urmărit acelaș scop, eternizarea terminării lucrărilor de la mitropolie într-o vreme cînd între cele două tabere din vremea lui Leon Vodă a existat o apropiere politică.

N o t e

1) E.Hagi - Moscu, Reînoi - rea Mitropoliei din București, în ziarul "Adevărul", nr. 16037 din 6 mai 1936; articolul a fost publicat apoi în broșură.

2) Nu toate pietrele descoperite au inscripții; unele din ele sînt fragmente sculptate din chenarele ferestrelor, iar altele sînt simple lespezi de piatră fără nici o valoare artistică sau istorică.

3) Actul este reprodus în mai toate lucrările privitoare la Mitropolia Ungrovlahiei; vezi N.Serbănescu: Scurt istoric al Catedralei Patriarhiei Romîne în B.O.R.LXXXVI, sept. 1958, p.830.

4) I.D.Trajanescu, Mitropolia din București, în "Bul.Comisiei Monumentelor Istorice" V, 1912, p.154 - 156, precum și în alte publicații.

5) G.Bezviconi: Călători ruși în Moldova și Muntenia, Buc.1947 p.367 - 368.

6) Arhivele Statului, fond M.Culte și Instr.Publice, dos. 2768.

7) Totuși portretele ctitorilor au mai fost descrise odată în 1899 de Marin Dumitrescu în Istoricul a 40 de biserici din România, p.12: "În dreapta Constantin Serban, Bălașa Doamna, Radu Leon v.v., Luchia Doamna, un copil. (Probabil o greșeală de lectură sau de tipar pentru Stefan, re - marcată și de Bezviconi, op.cit., p.368, nota 5). În stînga, Teodosie mitropolitul îmbrăcat în mantie; Mitrofan mitropolitul în vestminte arhieresti și tolege păstorești în mîini. Radu Leon și Constantin Serban țin biserica în mîini îmbrăcați în haine lungi de stofe aurite, coroane imperiale pe cap". după cum se observă nu se pomeneste nimic de jupîn Serban marele spătar

și ispravnic, văzut de Uspenski și a cărui relatare era cunoscută lui Marin Dumitrescu.

8) A fost publicată pentru prima oară de D. Caseli, Biserica Pogorenilor în "Gazeta Municipală", V, 1936, iulie 26, p. 1 - 2.

9) Schițe din istoria mitropoliei din București cu privire la construirea bisericii și portretelor zugrăvite în biserică în, "Apostolul", XI, nr. 15 - 16/1934.

10) Arhivele Statului, fond Mitropolia din București, netrebnice, pachet 375/194. Actul a fost reprodus de Gh. I. Negulescu în articolul citat, p. 281. Stefan este primul Mitropolit care își are reședința la București. Pentru bibliografia lui, vezi Gh. I. Negulescu: Stefan I-ul Mitropolit al Ungrovlahiei 1647-1668. Teza de licență, Buc., 1900. Mitropolitul moare la zece zile după întocmirea acestui testament.

11) Potrivit lui Negulescu portrete ale lui Constantin Serban se pot vedea la Dobreni (Vlașca), Hurez Govora și biserica Domnească din Tîrgoviște. În biserica Sf. Gheorghe din Pitești se află un pretins portret al voevodului zugrăvit de D. Belizarie (cf. Arhiva Direcției Monumentelor Istorice, Dos. Rapoarte de deplasare 1953; P. S. Năsturel: Raport de deplasare din 6 - 8 sept. 1953). Un portret al Doamnei Bălașa se află zugrăvit în biserica din Dobreni.

12) A. C. Filitti, Arhiva Gh. Grig. Cantacuzino, Buc., 1919, indice.

13) În felul acesta se risipește și îndoielile pe care le are Bezviconi asupra lecturii făcute de Uspenski (op. cit. p. 365, nota 5). Faptul că în pomelnicul citat de Bezviconi, Serban este pomenit ca domn, nu trebuie să surprindă întru cât acest

document a fost redactat după ce acesta și-a încheiat domnia, și era firesc ca pomelnicul să-i amintească titlul de domn și nu de mare spătar.

14) Pentru numirea ca ispravnic a lui Serban se poate invoca și argumentul de mai mică valoare că acesta era finul lui Constantin Serban, primul dorind a termina construcția nașului său. (cf. pomelnicul mănăstirii Wonirmice în P. P. Panaitescu, Pribeția lui C-tin Serban Basarab și a lui Stefan Patriceicu și testamentele lor, în Mem. Ac. Rom. Secț. Ist. s. III, t. XX, mem. 15, Buc., 1939).

15) Ghenadie Enăceanu, Mitropolitul Ungrovlahiei Teodosie, în B.O.R., I. 1880, p. 31.

16) Faptul că biserica a fost zugrăvită sub Teodosie este amintit și de N. Serbănescu, Mitropolitul Teodosie, în "Studii Teologice" VI, 1952, p. 336. Dar dacă se ține seama de timpul scurt dintre alegerea lui ca mitropolit și data încheierii lucrărilor, trebuie admis, că zugrăvirea a început sub mitropolitul Stefan, așa cum reiese de altfel și din diata lui - "să se sfârșească ceea ce iaste de sfârșit."

O. Velescu

DESCOPERIRI DE FRESCHE LA FLORESTI (CLUJ)

În cursul lucrărilor de restaurare din 1962 a bisericii gotice din comuna Florești, lucrări executate în cadrul șantierului Direcției Monumentelor Istorice din Cluj, s-a constatat că biserica a fost zugrăvită înainte de Reformă, scoțându-se la iveală un mare număr de fragmen-

te de frescă de foarte bună calitate.

Dintre scenele descoperite, amintim la exterior, deasupra intrării de pe latura sud, o Pieta încadrată de un chenar geometric de culoare brună-galbenă, destul de ștearsă.

În interiorul bisericii, cu toate distrugerile făcute în anul 1927 cu ocazia unor renovări, se mai păstrează încă fragmente întinse de frescă: Astfel pe zidul sudic, înspre vest, porțiunea descoperită reprezintă o suită de scene de martiriu care trebuie puse în legătură cu hramul bisericii "Tuturor Sfinților". Examinează mai atent picturile dovedesc nivelul ridicat al desenului, culorile folosite de pictor fiind brunul, roșul de vin, albul și galbenul, încadrate cu chenar albastru-gris.

Tot pe peretele sud, spre arcul triumfal se păstrează o altă scenă care reprezintă martiriul Sf. Ecaterina sau mai precis sfârșitul evenimentului, adică după ce a fost

trasă pe roată. Se pot distinge două roți cu spițe și mai multe figuri. Impresionează aci bogăția culorilor.

Pe latura nordică, într-o stare de conservare mai proastă, s-a descoperit o frescă reprezentând scena Răstignirii, cu grupul de femei ce julesc. Deasupra într-un cadru oval, imaginea tatălui și a arhanghelului Gavril. Frescele descoperite care credem că datează din secolul al XV-lea sînt executate sub influența artei germane.

Deși, din cauza diverselor lucrări, majoritatea frescelor inițiale s-au distrus, iar cele rămase s-au degradat, se poate constata valoarea deosebită a picturii; scene frumoase și încheiate compuse, desenul expresiv și delicat precum și coloritul într-o armonioasă și bogată gamă spre tonurile calde.

Bagyuj Ludovic

Fragment de frescă reprezentînd martirajul sf. Ecaterina.

Fragment de frescă reprezentînd scena Răstignirii.

DATE DIN " CONDICA VISTERIEI " PRI -
VIND CONSTRUCTIILE DIN TARA ROMINEAS-
CA INTRE 1694 - 1704.

Epoca brîncovenească este caracterizată nu numai prin zidirea a numeroase monumente religioase, în de obşte cunoscute, ci şi prin numeroase construcţii şi îmbunătăţiri de clădiri civile, care îşi aveau un rost bine determinat în administrarea ţării, la o vreme cînd deplasările domnului şi curţile sale erau destul de numeroase. Studiile de istoria artei şi a arhitecturii cuprind descrierea unora dintre aceste fastose conace şi palate de reşedinţă. Stiri privitoare la această activitate constructivă se află răspîndite în cronici, corespondenţa oficială şi particulară, documente etc. Credem necesar să comunăcăm deocamdată ştirile răspîndite în " Condica de venituri şi cheltueli a visteriei de la leatu 7202 - 7212(1694 1704)"¹⁾ tipărită de C.Aricescu (Bucureşti, Imprimeria Statului, 1878). Le vom grupa după obiectivele la care se referă.

În Bucureşti, Constantin Brîncoveanu a făcut o serie de construcţii pentru reşedinţa domnească. Se pare că locuinţa propriu-zisă era în construcţie în mai 1694, deoarece în condica visteriei se înregistrează plata a 419 taleri, care " s-au dat Cornescului pîrcălabulă de curte de au plătită meşteriloră şi argaţiloră, carii au lucrată la casele domneşti şi nu li s-au fostă plătită" (p.39). Tot în acelaşi an domnul a construit şi o baie domnească " ce s-au făcută în grădină ". Sub supravegherea aceluiasi Cornescu, care cheltuieşte odată 200

taleri, în martie (p.25), şi alţi 600 taleri, în mai; această ultimă sumă ne arată şi luxul de la această curte domnească nouă: " s-au plătită marmurile ce s-au adusă de la Ţarigradă de treaba băii şi plata la 3 armeni meşteri ce au venită de la Ţarigradă de au lucrată la baiă" (p.38). Lucrările se pare că au durat şi în decembrie 1696, cînd " pîrcălabulă de curte " a primit 200 taleri" pentru cheltuiială la învelitul caseloră domneşti"(p.267).

Tot la Bucureşti se înalţă în 1701 clădirea destinată divanului domnesc; în iulie se plătesc 200 taleri " vel căpitanului za [= de] do robanţi pentru cheltueala divanului din casele domneşti din Bucureşti"(p. 633), iar în octombrie alţi 153 taleri" pentru lucrulă divanului domnesc de aici din Bucureşti"(p.644). Casele domneşti erau prevăzute cu un balcon închis cu geamlîc, probabil spre stradă, deoarece în februarie 1702 se dau 100 taleri" de s-au cumpărată 9 perechi de perne de frînghie în casa cu şahnichiile" (p.661)³⁾.

Un alt grup de informaţii priveşte ansamblul arhitectonic de la Tîrgovişte. Inscrierea de sume cheltuite pentru " curtea domnească de la Tîrgovişte" încep în 1694 şi continuă pînă în 1702 (în anii 1703 şi 1704 nu se mai întîlnesc astfel de informaţii). Construcţiile acestea sînt: locuinţa domnului şi familiei lui-casele domneşti- cu grajduri şi "slomn"; un " foişor", " casele doftorului , ale Iazagiului şi ale surlarilor", clopotniţa domnească şi " biserica Doamnei". Toate aceste cheltuieli au fost acoperite în iunie 1694 printr-un impozit special aplicat ţărănimii: "Rînduiala birului ce s-au scosă pentru cheltuiala caseloră domneşti de la Tîrgovişte şi pentru lucrulă viiloră domneşti . . . " etc (p.46); din suma

totală de 3.000 taleri strînși de la "birnici", s-au cheltuit 1.200 taleri cu aceste case.

Locuința domnească era terminată la 1695,⁴⁾ căci "casele ot [= din] Tîrgoviște" sînt împodobite cu "covoare și perdele . . . ce au cumpărat de la Țarigrad"(292 taleri în ianuarie 1695,p.87). Unele lucrări în cadrul întregului ansamblu au continuat și în anii următori: în mai 1695 se expediază la Tîrgoviște 250.000 cuie de șindrila, care slujesc la "învălitul grajdului și slomnului (adăpost deschis pentru vite și vehicule⁵⁾ domnescă" în preț de 95 1/2 taleri (p.122). La clădirea palatului se adaugă un foișor zidit din cărămidă și piatră la care au lucrat pietrari și zidari în aprilie - mai 1697 și martie 1698 (pp.288,313,389)⁶⁾. Din ansamblul curții brîncovenești mai făceau parte, după însemnările din 1700-1701 următoarele clădiri:

- Casa iazagiului, secretarul și tîlmaciul de limbă turcă⁷⁾ al lui Constantin Brîncoveanu, probabil acel Suleiman Efendi, care împrumută domnului în decembrie 1694 suma enormă de 3526 taleri (p.82) sau 5 pungi de bani (circa 2.500 taleri) în 1695 (p.183) și căruia i se dăruiesc cai și bani în 1697 (p.312) și 1698, cînd vine la Tîrgoviște (p.420). În vederea construirii unei case pentru acest important personaj în politica externă a țării, domnul cumpără la sfîrșitul anului 1700 un loc pentru "casa Iazagiului" în preț de 70 taleri (p.595), pentru a-i construi peste un an în apropierea sa, o locuință (p.644), cum avea și la București.

- Casa "doftorului", clădită cam în același timp cu casa iazagiului (p.644). Este vorba de unul dintre cei trei "doftori" ai domnului, probabil grecul Iacov doftorul, căruia i se dăruiește un rădvan în 1697

(p.313) și vine în țară la începutul anului 1702 (p.659); lui i se încredințează în septembrie 1703 o misiune diplomatică la Tarigrad (p.729).

- Casa "surlarilor", a trîmbițașilor indispensabili la alaiurile domnești (p.644).

Intrarea în curtea cea nouă se făcea pe sub clopotnița - existentă și azi - pentru care s-au cheltuit în mai 1702 50 de taleri (" pentru lucrul clopotniții domnești ot [= din] Tîrgoviște" - p.672); poate tot aici se așează clopotul turnat de "neamțul clopotarul" pentru "biserica domnească de la Tîrgoviște", care a costat 360 taleri (februarie 1702 , p.661). Există și o "biserică Doamnei" în grija pîrcălabului curții de la Tîrgoviște, Badea (p.644), a cărei identificare este greu de făcut⁸⁾.

În vederea sistematizării împrejurimilor curții, Pascalie vornicul, care îngrijește de lucrul viilor domnești de la Tîrgoviște (pp.25, 86, 144, etc.), cumpără cu 30 taleri "ușă pînă deaia curții domnești, ce s-au cumpărat de la feciorii lui Hristodor, care s-au astupat fiind deaia denaintea porții" (decembrie 1696 , p.268). Săpăturile arheologice ar putea dezveli aceste urme și ar preciza și chestiunea intrării - a porții - curții lui Brîncoveanu.

Afară de reședința domnească de la București și Tîrgoviște, Constantin Brîncoveanu zidise și case cu pivnițe și foișor lîngă Pitești, la viile domnești; aceste clădiri există și astăzi în satul Valea - Mare, urmînd a fi studiate de Direcția Monumentelor Istorice. În iulie 1695, aga Radu Goleșcu primește 45 taleri "pentru niște șindrila și cuie" necesare "la foișorul de la viile de la Pitești" (p.140). Este vorba de o reparație sau poate de terminarea unei lucrări începută înainte de 1695 ."Case-

le domnești de la viile de la Pitești "s-au construit (sau refăcut) în anul 1697, căci visteria plătește în august - septembrie 123 taleri " la meșterii ce au lucrat . . . și la cărămidă, la șindrila, la cuie, la fier și la alte măruntaie, afară de ce au dat și la cămară, taleri 65 " (p.335). Casele - un conac de vie-aveau și beciuri separate pentru vin: " s-au cheltuit la lucrul pimniții de la Pitești și la 60.000 de șindrila 146 taleri" în august 1698(p.426).

Alte case domnești, de care se face mențiune în cheluielile visteriei în martie - aprilie 1703 sînt cele din Caracal: " s-au dat la Pîrvul logofăt Fărcășeanu pentru lucrul caselor domnești ot [= din] Caracal " 100 taleri (p.715). Tot în aceeași perioadă de timp se plătește de la visterie lui Mihai logofătul Conțescu o sumă de 300 taleri" pentru lucrul de la Baia de Aramă"(p.715). Este vorba oare de o construcție civilă sau de lucrări la o vie, mină, etc.? Documentarea ulterioară va aduce precizări.

În efortul de a organiza administrația țării, o altă grijă a domniei se îndreaptă către căile de comunicație, în special către construcția de poduri. Întîlnim cîteva date cu atît mai prețioase cu cît sînt mai rare. În februarie 1699 se vorbește de plata a 80 taleri, care " s-au dat chelueala podului ce s-au făcut la Ciocănești" (p.469). Acest pod trecea probabil peste una din gîrlele bălților Dunării, într-un punct important de pază pe drumul ce unea Silistra de București, unde exista o căpitănie. Alt pod construit în vremea lui Constantin Brîncoveanu era cel care trecea peste Colentina, în dreptul Plumbuitei; în acest fel se poate interpreta cheltuiala de 50 taleri din februarie 1702:"s-au dat

la meșterii care au făcut podul de la Colentina drept Plumbuita"(p.661). Ultima formație despre podurile din acest timp se referă la cel de la Tîntăreni peste Gilort (raionul Fîliași): " s-au dat pe hier de treaba podului ot [= de la] Tîntăreni" 36 taleri în februarie 1703(p.692). El era așezat pe calea ce ducea de la Craiova la Tîrgu Jiu și aci poruncise domnul să se lucreze la el încă din septembrie 1697⁹).

Dar aceste însemnări sînt prețioase și pentru amănuntele privitoare la felul cum erau executate construcțiile și de cine anume erau lucrate. Astfel, la Tîrgoviște lucrau pietrari din Albești, de unde se extrăgea și piatra. Ei " tăiau"(p.39), " făceau "(p.389) și " lucrau"(p.231) piatra. Alături de ei munceau zidarii și cărămidarii (p.231). Varul se procura de la Brănești (probabil satul de lîngă Pucioasa, raionul Tîrgoviște), căci în august 1698 se specifică cumpărarea a 30 care de var și aducerea lor la Tîrgoviște de " Brăneștii vărniceri "(p.425). Ni se indică și prețul: 30 de care costau 20 taleri(p.425) iar 40 care, 30 taleri (p.313). Construcțiile se acopereau cu șindrila bătută în cuie (p. 122, 140, 335, 426), folosindu-se probabil și scoabe de fier la dulgherie (p.335, 692). Toate aceste cheluieli destul de mari erau puse în sarcina populației; adunînd la un loc sumele folosite pentru lucrările de la curtea domnească din București reiese că s-au plătit 1776 taleri iar pentru cele de la Tîrgoviște, 3.000 taleri în opt ani(1694 - 1702). Merită să fie menționate două nume de supraveghetori ai construcțiilor: Radu Goleșcu și Cornescu, pîrcălabul curții domnești din București. Primul ca agă supraveghează atît lucrul caselor cu foișor de la viile de lîngă Pitești

în 1695 (p.140), cît și al foișoru - lui de la Tîrgoviște, dacă el este acel " vel [= mare] agă " pomenit în aprilie 1697 (p.288). Această grijă a lui Radu Golescu de construcțiile lui Constantin Brîncoveanu continuă și la zidirea bisericii celei mari de la Brîncoveni, al căror ispravnic a fost tot el¹⁰⁾. În ceea ce privește persoana acelui " Cornescul, pîrcălab de curte " la București, condiția visteriei îl amintește foarte des în această calitate pînă în martie 1703, cînd este înlocuit în această slujbă mărunță de un Fota (p. 713). Sîntem îndemnați a-l identifica cu acel " Gligorie Cornesculă", care-și sapă numele pe inscripția de restaurare a bisericii episcopale de la Curtea de Argeș în vremea lui Șerban Cantacuzino¹¹⁾. În acest fel, cariera lui de supraveghetor al unor lucrări de construcție în Tara Romîneasă că s-ar putea completa și cu o activitate asemănătoare la București.

Asemenea știri, spicuite dintr-o lucrare bine cunoscută se află răspîndite și în alte surse de informație. Culegerea lor ne va permite să aducem nu numai precizări în legătură cu unele monumente modificate sau dispărute, de care nu s-a făcut mențiune în publicațiile de specialitate, cît și cu viața meșteșugărească a vremii, cu tehnica de construcție, cu prețurile și cu vechea terminologie a arhitecturii noastre.

N o t e:

1) Această sursă prețioasă de informații a mai fost utilizată de G.Ionnescu - Gion în Istoria Bucurescilor, București, 1890, sub numele de " Semile Brîncovenesci" (p.119 - 120). N.Iorga o folosește pentru descrierea vieții de la curte în prefața cărții Documente privitoare la Constantin -

Vodă Brîncoveanu, București, 1901. Totuși o culegere a acestor știri și folosirea lor sistematică nu s-a făcut încă.

2) Informația s-ar putea referi și la casele din Tîrgoviște.

3) Sahnachi sau Sacnasii - geamlîc, cameră sau balcon cu geamlîc. (vezi L.Săineanu, Influența orientală asupra limbii și culturii romîne, București, 1900, vol.II, p.305).

4) Lucrările s-au încheiat în octombrie 1694 (Viața lui Constantin Vodă Brîncoveanu de Radu vel logofăt Grecianu cu note și anexe de Ștefan D.Grecianu, București, 1908, p.60).

5) Slomnul sau slonul, adăpost pentru vite sau pentru " faimoasele sale carete pe cari le comandase la Brașov" (vezi V.Drăghiceanu, Notițe despre pridvoarele bisericilor muntene în " Convorbiri literare", XLII, 1908, nr.10, p.392; același, în În amintirea lui Constantin Brîncoveanu 1714 - 1914. Lăcașurile voevodului și viața lui. Ochire arheologică și istorică, București, 1914, p.50).

6) Acest foișor s-a lucrat între anii 1697 - 1698 și s-a terminat la 31 iulie (Viața lui Constantin Brîncoveanu, etc. p.88) .

7) Pentru iazagiu, vezi și " Magazinulu istoricu pentru Dacia", tom.V, București, 1847 (Istoria țerei romanesci), p.95, 121, 122.

8) Această biserică ar putea fi cea a sfîntului Nicolae - Andronești, reclădită de doamna Elena a lui Matei Basarab în 1653, care este numită " biserica Doamnei " spre deosebire de " biserica Domnului ", a actualei " Sfînții Impărați"; sau una mai aproape de curte, a sfintei Vineiri, la care a adăugat unele construcții doamna Bălașa a lui Constantin Șerban (1654-1658).

9) Viața lui Constantin Vodă Brîncoveanu . . . etc, p.83.

10) ibidem, p.93

11) Vezi N.Iorga Sculptorul refacerii de la biserica episcopală din Argeș (în " Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice", fascicola 33, an VIII (greșit pentru IX), București, 1916,(p.19 - 20).

Ion Radu Mircea.

UN APEDUCT DIN SECOLUL XVI DESCOPERIT LA COMPLEXUL SUCEVITA

In cîteva ocazii am avut posibilitatea să constat că tradiția orală sau unele practici meșteșugărești tradiționale pot să conducă pe cercetătorul de istoria tehnicei, la descoperirea unor elemente reale care au existat ca atare și asupra existenței cărora există dubii. Cazul ce urmează să-l expun mai jos, confirmă această constatare.

Prin părțile Suceviței, există tradiția orală că cetatea ce înconjoară splendidul monument cu frescă exterioară, era dotată cu o alimentare cu apă care își avea sursa la un izvor îndepărtat, renumit prin calitatea sa excepțională. Conducta a fost executată încă de la origină așezării, spre " desfătarea" familiei de stăpînitori a Movileștilor, ctitorii acestui complex. Considerăm că această mențiune își sporește conținutul, fiind dublată de altă descoperire recentă, galeria subterană cu ieșire și intrare secretă care, cu ocazia recentei restaurări, a pus dificile probleme tehnice de consolidare.

Nu insistăm asupra condițiilor descoperirii, rezumîndu-ne la o

scurtă prezentare tehnică a acestui străvechi apeduct.

Lungimea traseului este de circa 2 km, permanent în pantă, cu o diferență de nivel între captare și complexul în cauză, de circa 20 m, adică o pantă hidraulică medie de 0,01.

Conducta propriu-zisă se compune din tuburi ceramice care au caracteristicile dimensionale din fig. 1; ea a fost găsită la o adîncime de circa 60cm, complet colmatată cu mîl (fig.2). Este probabil ca apeductul să nu fi funcționat decît un timp relativ scurt.

Captarea de la locul zis - Izvorul Romînenilor¹⁾ - se compune dintr-un dren realizat din lespezi de piatră suprapuse, dispuse pe o suprafață cu diametrul de circa 4 m și pe o adîncime de circa 50 cm.

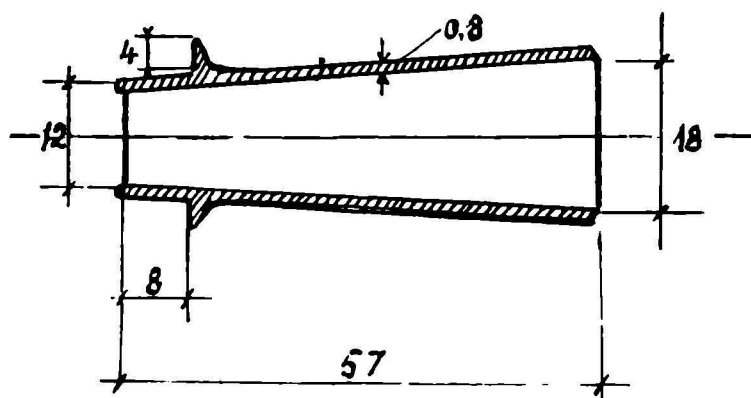

Fig.1.

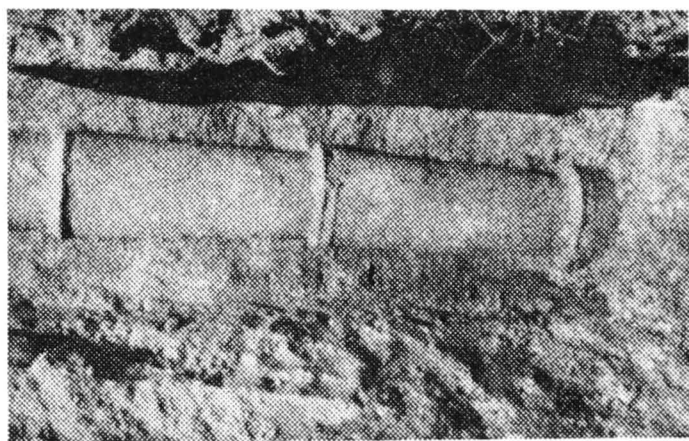

Fig.2.

In zona captării, terenul fiind mlăștinos, tuburile au fost protejate cu cărămizi așezate de o l) Proprietarul terenului pe care se găsește Izvorul Romînenilor este cetățeanul Vasile Boghian a lui Ilie.

parte și de alta a conductei și altele transversal deasupra primelor (fig. 2). Etanșeitarea îmbinării tuburilor a fost asigurată cu o lipitură dintr-o argilă foarte densă.

Tuburile executate cu o mare îngrijire, sînt bine conservate, fapt ce se explică prin gradul avansat de ardere și prin porozitatea redusă a ceramicii (7,15%).

Conducta a fost interpretată la sursă, apoi la 1 km de izvor în satul Sucevița¹⁾ și la pătrunderea în incintă pe latura sa de vest, în dreptul unei vechi intrări, de mult zidită.

Faptul că această conductă a fost găsită la adîncimi ce variază între 40 - 60 cm poate da unele indicații asupra aprecierii limitei de îngheț a terenului din această regiune.

Apeductul Suceviței este cea mai lungă conductă cunoscută la noi în țară, ce s-a păstrat din vremuri.

Ing. Dinu Moraru

STIRI MARUNTE DESPRE CITEVA MONUMENTE ISTORICE

Băjești (raionul Muscel, reg. Pitești)

Intre altele lucrări noi pe care le-am aflat cercetînd acest monument din 1666, amintim de o icoană a Maicii Domnului (în pronaos) purtînd o inscripție greacă din 1812 care ne dă numele unui ctitor nou, paharnicul Stefan.

1) Interceptarea s-a făcut pe proprietatea cetățeanului Hariton Șerafimovici, comuna Sucevița nr. 159.

Un clopot mare pe care l-am văzut în 1961 la biserica Sf. Nicolae din orașul Pitești ne lămurește asupra acestui Stefan. Intr-adevăr pe clopot scrie: "Acest clopo(t) s-au făcut de Dum(nealui) Stefan Belu biv vel clucer(?) la sf. biserică ot Băjeștii 1814".

Tot la biserica din Băjești în pronaos, sub scena Iadului este zugrăvită în slavo-chirilice o lungă inscripție în criptogramă. Iată-o transliterată: OT VXVLN GHZTTh I Ho FIPH Ps Th KE Ps V Ps LTV.

Așteptăm de la mai pricepuți deslegarea ei!

Curtea de Argeș

Precum se știe, în biserica mănăstirii clădită de Neagoe Basarab este înmormîntat ginerele lui, Radu Vodă de la Afumați. Voevodul e înfățișat pe lespede călare, cu buzduganul în mînă, iar lunga pisanie de pe mormînt amintește luptele și biruințele domnului. Nu s-a băgat de seamă însă pînă acum că pe medalionul cu crucea cu trei brațe, de la capul mormîntului, este săpată și iscălitura chirilică MHX (Mih, sub silaba KA din IC XC NHKA). Socotim că poate fi aci numele - Mihai sau Mihnea - al meșterului care a lucrărat cu atîta destoinicie această preafrumoasă lespede de mormînt.

Slobozia (raion Slobozia, regiunea București).

Se știe că biserica ridicată la 1634 sub Matei Basarab de Ienache Caragea postelnicul, năruindu-se de un cutremur, a fost făcută din nou în 1842 de un grec, arhimandridul Gavriil din Smirna (vezi pisania grecească de la intrarea bisericii).

Dintr-un pomelnic de lemn din 20 septembrie 1873 (aflat în micul muzeu din curtea fostei mănăstiri) spicuim că:

" Acest pomelnic este al D-lui Matache din Cosaru care au dăruit la facerea acestei Sf.Biserici 100 mii de cărămidă avîndu și optu salaori cu lucru. I s-a primit acest pomelnic de către Sinția Sa Părintele Gavriil ctitoru acestei mănăstiri.... Matache Consămbescu sin Popa Ion".

(Cosîmbeștii se află la vreo 7 km depărtare de Slobozia).Mărturia pomelnicului dovedește că ctitoriile călugărilor streini din Principate se ridicau în fapt cu banii și munca maselor populare.

Hurez: mănăstirea

Pe poarta ferecată a celei de a 2-a incinte stă săpată următoarea însemnare:

" Această poa(r)tă și cu po(r)tița să(n)t ferecate de smeritul Ioan leat 7208 ".

Ele sînt așa din anul 1699 sau 1700. Ioan este starețul de pe atunci al ctitoriei lui Brîncoveanu.

Cîmpulung: mănăstirea Negru Vodă.

Pe unul din canatele porții clopotniței este săpat: "Nicodim arhim(andrit) egumen. 7257 L. Apostol log(ofăt). Stanciu log(ofăt)".

Poarta s-a făcut prin urmare prin 1748 - 1749.

Petre Năsturel

XXX

CONSTATARI FACUTE LA 13 OCTOMBRIE 1961 CU OCAZIA CERCETARII BISERICII DIN BRADET (REGIUNEA ARGES).

Cornișa bisericii prezintă următoarele semne de vădită remaniere.

Jumătatea dinspre vest a bisericii pînă în axele absidelor laterale are o cornișă cu un rînd de zimți din cărămizi speciale cu vîrf, așezate perpendicular pe fața zidului , peste profilul în cavetă.

Jumătatea dinspre est, inclusiv altarul, are o cornișă cu două rînduri suprapuse de cărămizi format normal, așezate oblic în dinți de fierăstrău peste profilul în cavetă.

Socotim această porțiune ca fiind anterioară zimților cu vîrf caracteristice sec.XVI-XVII(M.Ciobanu , Matei Basarab).

Sub stratul de pictură în frescă de 5 mm grosime din fațada vest, există o tencuială subțire de circa 8 mm, de culoare gălbuie, cu numeroase grafite, ce vor putea poate fi folosite pentru datare.

Ferestrele turlei sînt prevăzute cu dublă arcatură (rezalite), retragerea fiind mascată de tîmplăria ferestrelor actuale.

Bolta pronaosului există , mascată de cămășuiala de lemn așezată ca susținere după cutremur.

Arh.Stefan Balș

C U P R I N S

ARH.V.BILCIURESCU, Cuvînt înainte	3
ARH.ST.BALS, Mănăstirea Hurezu descoperiri făcute cu prilejul restaurării; metode, mijloace și materiale folosite.	7
ARH.P.E.MICLESCU, Cîteva constatări făcute asupra monumentelor din Dealul Patriarhiei, contribuind la restabilirea aspectelor lor originare și la precizarea unor date istorice.	15
P.S.NASTUREL, Stiri istorice noi despre două monumente vechi.	23
ARH.RODICA MANCIULESCU, Date noi referitoare la aspectul inițial al bisericii domnești din Tîrgoviște, apărute în cursul lucrărilor de restaurare (1961 - 1962).	34
ARH.MARIANA ANGELESCU, Noi date rezultate din recente cercetări asupra evoluției complexului fortificat de la Prejmer.	40
ARH.EUGENIA GRECEANU, Principii de selecționare și diferențiere a etapelor de construcție în restaurare. Aplicarea acestor principii în restaurarea Halei Vechi din Brașov (Casa Hirscher).	51
OLIVER VELESCU, Evidența monumentelor istorice din țara noastră.	61
ARH.IOANA GRIGORESCU SI ARH.NICOLAE DIACONU, Prezentarea unor elemente noi apărute cu ocazia restaurărilor de la Dragomirna, Sucevița, Tazlău și Voroneț.	71
ING.DINU MORARU SI ING.ION ISTUDOR, Cercetări în legătură cu extragerea și realizarea frescei, sub forma peliculei de culoare.	89
ING.DINU MORARU, Date istorice în legătură cu monumentul din Cinciș.	98
ING.C.PAVELESCU SI ING.TH.BARBU, Soluții constructive aplicate la restaurarea monumentelor istorice.	101
ARH.EUGEN CHEFNEUX, Cercetări și observații asupra bisericii de la Densuș.	109

S O M M A I R E

ARCH.V.BILCIURESCU, Avant-propos	3
* ARCH.ST.BALS, Le monastère de Hurez, découvertes occasion - nées par sa restauration; méthodes, moyens et matériaux modernes mis en oeuvre.	7
ARCH.P.E.MICLESCU, Monuments de la colline du Patriarcat de Bucarest, aspects originaires. données historiques.	15
P.S.NASTUREL, Informations historiques nouvelles concernant deux monuments anciens.	23
ARCH.RODICA MANCIULESCU, Nouvelles informatios sur l'aspect initial de l'église princière de Tîrgovişte résultant des travaux de restaration de 1961 et 1962.	34
ARCH.MARIANA ANGELESCU, Résultats nouveaux de récentes re- cherches sur l'évolution du complexe fortifié de Prejmer.	40
ARCH.EUGENIA GRECEANU, Principes de sélection et de diffé- renciation des étapes de construction en matière de restauration, leur application à la restauration des anciennes halles de Braşov.	51
OLIVER VELESCU, Le répertoire des monuments historiques de la République Populaire Roumaine.	61
ARCH.IOANA GRIGORESCU ET ARCH.NICOLAE DIACONU, Présentation de nouveaux éléments d'architecture mis au jour par la restauration des monastères de Dragomirna, Suceviţa, Tazlău et Voroneţ.	71
ING.DINU MORARU ET ING.ION ISTUDOR, Recherches sur l'extra- ction et la repose des fresques sous forme d'une pellicule colorée.	89
ING.DINU MORARU, Données historiques relatives à l'église de Cinciş.	98
ING.C.PAVELESCU ET ING.TH.BARBU, Solutions constructives appliquées à la restauration des monuments historiques.	101
ARCH.EUGEN CHEFNEUX, Recherches et observations sur l'égli- se de Densus.	109

